

td61

Since 1960

treatises and documents

Journal of Ethnic Studies

razprave in gradivo

Revija za narodnostna vprašanja

April 2010

td

Treatises and Documents, Journal of Ethnic Studies is an interdisciplinary Journal. It was established in 1960. Its original aim was to publish longer, in-depth papers (Treatises) on ethnic and minority issues, and documents related to those issues.

Nowadays the Journal publishes a wide range of scholarly articles on ethnic and minority issues, with special emphasis on topics relevant for the so-called Alpine-Adriatic-Pannonian geographical area.

Razprave in gradivo, Revija za narodnostna vprašanja je bila leta 1960 ustanovljena z namenom objavljjanja daljših razprav o etničnih in manjšinskih vprašanjih in pomembnih dokumentov.

Danes v reviji objavljamo širok nabor znanstvenih prispevkov s področja etničnih in manjšinskih študij, posebno pozornost pa posvečamo pomembnim temam iz t. i. alpsko-jadransko-panonskega prostora.

treatises and documents

Journal of Ethnic Studies

razprave in gradivo

Revija za narodnostna vprašanja

The Institute for Ethnic Studies (IES) is the successor of the **Minority Institute**, which was founded in 1925 as one of the first such research institutions in the world. In 1944 it was the only such institution operating in occupied Europe.

Today, IES is the leading institution on ethnic and minority studies in Slovenia and employs about 30 researchers in various fields of research.

Inštitut za narodnostna vprašanja (INV) je naslednik **Manjšinskega inštituta**, ki je leta 1925 nastal kot ena prvih tovrstnih raziskovalnih institucij v svetu. Leta 1944 je bila to edina delujoča tovrstna ustanova v okupirani Evropi.

Danes je INV v Sloveniji vodilna institucija na področju preučevanja manjšinskih in etničnih študij in zaposluje okoli 30 raziskovalcev na različnih področjih.

From the content / Iz vsebine

Geopolitične razsežnosti črnogorskega narodnega vprašanja
Jernej Zupančič

Ethnic Conflicts in the Former Yugoslavia as a Consequence of Nation-State Building
Nataša Beširevič

Constitutional Reform in Bosnia-Herzegovina: A Few Comments, Reflections and Recommendations
Mitja Žagar

Ohranjanje kočevščine, narečja kočevskih Nemcev v Sloveniji, Avstriji, Nemčiji, Kanadi in ZDA
Anja Moric

Popotovanje harmonije? Odnos kitajske države do izseljencev
Martina Bofulin

INŠTITUT ZA NARODNOSTNA VPRAŠANJA
INSTITUTE FOR ETHNIC STUDIES

treatises and documents

Journal of Ethnic Studies

razprave in gradivo

Revija za narodnostna vprašanja

April 2010

Treatises and Documents, Journal of Ethnic Studies

Razprave in gradivo, Revija za narodnostna vprašanja

UDC-UDK 323.15.342.4 (058)

ISSN 0354-0286 (Print/*Tiskana izdaja*)

ISSN 1854-5181 (On-line edition/*Elektronska izdaja*)

Editor-in-Chief / *Odgovorna urednica*

Sara Brezigar (Institute for Ethnic Studies, Slovenia / *Inštitut za narodnostna vprašanja, Slovenija*)

Editors / *Urednici*

Barbara Kežjar (Institute for Ethnic Studies, Slovenia / *Inštitut za narodnostna vprašanja, Slovenija*)

Emma Lantschner (University of Graz, Austria, and European Academy Bozen / Bolzano, Italy / *Univerza v Gradcu, Avstrija, in Evropska Akademija v Boznu, Italija*)

Technical Board / *Tehnični odbor*

Romana Bešter, Mojca Medvešek (on-line edition / *e-izdaja*), **Sonja Kurinčič Mikuz** (indexing and sales / *indeksiranje in prodaja*), **Janez Stergar**

Editorial Board

Benjamin Barber (Rutgers University, N.Y., USA),
Milan Bufon (Slovenian Research Institute, Italy, and University of Primorska, Slovenia), **Sean Byrne** (University of Manitoba, Canada), **Jadranka Čačić-Kumpes** (University of Split, Croatia), **Fernand De Varennes** (Murdoch University, Australia), **Rainer Hofmann** (University of Frankfurt, Germany), **Boris Jesih** (Institute for Ethnic Studies, Slovenia), **Avguštin Malle** (Slovenian Research Institute, Austria), **Joseph Marko** (University of Graz, Austria, and European Academy Bozen, Italy), **Francesco Palermo** (University of Verona and European Academy Bozen, Italy), **Srdja Pavlović** (University of Alberta, Canada), **Tom Priestly** (University of Alberta, Canada), **Albert Reiterer** (University of Vienna, Austria), **Petra Roter** (University of Ljubljana, Slovenia), **Sherrill Stroschein** (University of Oxford, U.K.), **Patrick Thornberry** (Keele University and Oxford University, U.K.), **Vladimir Wakounig** (University of Klagenfurt, Austria), **Colin Williams** (Cardiff University, U.K.), **Jernej Zupančič** (University of Ljubljana, Slovenia), **Mitja Žagar** (Institute for Ethnic Studies, Slovenia).

Uredniški odbor

Benjamin Barber (*Univerza Rutgers, N.Y., ZDA*),
Milan Bufon (*Slovenski raziskovalni inštitut, Italija, in Univerza na Primorskem, Slovenija*), **Sean Byrne** (*Univerza v Manitobi, Kanada*), **Jadranka Čačić-Kumpes** (*Univerza v Splitu, Hrvaška*), **Fernand De Varennes** (*Univerza Murdoch, Avstralija*), **Rainer Hofmann** (*Univerza v Frankfurtu, Nemčija*), **Boris Jesih** (*Inštitut za narodnostna vprašanja, Slovenija*), **Avguštin Malle** (*Slovenski znanstveni inštitut, Avstrija*), **Joseph Marko** (*Univerza v Gradcu, Avstrija, in Evropska Akademija v Boznu, Italija*), **Francesco Palermo** (*Univerza v Veroni in Evropska Akademija v Boznu, Italija*), **Srdja Pavlović** (*Univerza v Alberti, Kanada*), **Tom Priestly** (*Univerza v Alberti, Kanada*), **Albert Reiterer** (*Univerza na Dunaju, Avstrija*), **Petra Roter** (*Univerza v Ljubljani, Slovenija*), **Sherrill Stroschein** (*Univerza v Oxfordu, Združeno kraljestvo*), **Patrick Thornberry** (*Univerza v Keele-u in Univerza v Oxfordu, Združeno kraljestvo*), **Vladimir Wakounig** (*Univerza v Celovcu, Avstrija*), **Colin Williams** (*Univerza v Cardiffu, Združeno kraljestvo*), **Jernej Zupančič** (*Univerza v Ljubljani, Slovenija*), **Mitja Žagar** (*Inštitut za narodnostna vprašanja, Slovenija*).

Published by / *Založil in izdal*

Inštitut za narodnostna vprašanja / Institute for Ethnic Studies

SI, 1000 Ljubljana, Erjavčeva 26, tel.: +386 (0) 1 20 01 870, fax +386 (0) 1 25 10 964, <http://www.inv.si>, e-mail: inv@inv.si

Legal representative/*Predstavnik*: **Miran Komac**

Co-financed by The Public Agency for Books of the Republic of Slovenia / *Revijo sofinancira Javna agencija za knjigo Republike Slovenije*

Abstracting and indexing services / *Vključitev v baze podatkov*

The journal is currently noted in the following / *Revija je vključena v*:

CSA Sociological Abstracts, CSA Worldwide Political Science Abstract, International Political Science Abstracts (IPSA).

Contacts / *Kontakti*

Editorial correspondence should be addressed to / *Pošto za uredništvo revije naslovite na*

Sara Brezigar, Institute for Ethnic Studies / *Inštitut za narodnostna vprašanja*, Erjavčeva 26, 1000 Ljubljana, Slovenia,

e-mail: editortd@guest.arnes.si

Ordering information / *Naročila*: **Sonja Kurinčič**, Institute for Ethnic Studies / *Inštitut za narodnostna vprašanja*, Erjavčeva 26,

1000 Ljubljana, Slovenia, e-mail: sonja.kurincic@guest.arnes.si

Disclaimer / *Pojasnilo*

The published articles express authors' viewpoints / *Objavljeni prispevki izražajo stališča avtorjev.*

The Journal was published as follows / *Revijo smo izdajali:*

1960-1986: Razprave in gradivo (Treatises and Documents) ISSN 0034-0251;

1987-1989: Revija za narodnostna vprašanja – Razprave in gradivo (Journal of Ethnic Studies - Treatises and Documents) ISSN 0353-2720;

1990-2010: Razprave in gradivo: Revija za narodnostna vprašanja (Treatises and Documents: Journal of Ethnic Studies) ISSN 0354-0286.

Institute for Ethnic Studies © Inštitut za narodnostna vprašanja (Ljubljana), <http://www.inv.si>

treatises and documents

Journal of Ethnic Studies

razprave in gradivo

Revija za narodnostna vprašanja

April 2010

Table of Contents

- 8** **Jernej Zupančič**
Geopolitical Dimensions of Montenegrin National Question
- 42** **Nataša Beširević**
Ethnic Conflicts in the Former Yugoslavia as a Consequence of Nation-State Building
- 62** **Mitja Žagar**
Constitutional Reform in Bosnia-Herzegovina: A Few Comments, Reflections and Recommendations
- 92** **Anja Moric**
The Maintainance of Gottscheerish, the Dialect of Gottschee Germans in Slovenia, Austria, Germany, Canada and the USA
- 120** **Martina Bofulin**
A Journey of Harmony? The Chinese State and Overseas Chinese
- 152** **About the Contributors**
- 155** **Guidelines for Contributors**

Kazalo

- 8** **Jernej Zupančič**
Geopolitične razsežnosti črnogorskega narodnega vprašanja
- 42** **Nataša Beširević**
Etnični konflikti v nekdanji Jugoslaviji kot posledica oblikovanja nacionalnih držav
- 62** **Mitja Žagar**
Ustavna reforma v Bosni in Hercegovini: Nekaj komentarjev, razmišljanj in priporočil
- 92** **Anja Moric**
Ohranjanje kočvarščine, narečja kočevskih Nemcev, v Sloveniji, Avstriji, Nemčiji, Kanadi in ZDA
- 120** **Martina Bofulin**
Popotovanje harmonije? Odnos kitajske države do izseljencev
- 152** **O avtorjih**
- 155** **Navodila avtorjem**

JERNEJ ZUPANČIČ

Geopolitical Dimensions of Montenegrin National Question

Are the Montenegrins a nation? Despite their old statal tradition, the dominant group of Montenegro, one of the smallest European nation-states, namely Montenegrins, in many texts were treated as Serbs. On the other hand, Montenegrins have many specific characteristics that demonstrate their national individuality. In the last census in 2003, the proportion of Montenegrins dropped to just 43 per cent (in 1948 was still 92 per cent) — the lowest in the whole of Europe. But this result shows the core problem: the existence of two overlapping identities among Montenegrins, Montenegrin and Serbian. Do they really exist separately, or is this simply the result of the typically Balkan mixing of identities? The paper analyzes the Montenegrin national question and Montenegrin ethnogenesis by using three approaches: an analysis of the territorial and political development of Montenegro as well as its neighboring countries; an evaluation of the geopolitical dimensions of Montenegrin-Serbian relations; and a comparative analysis of cultural and linguistic phenomena in the region. The study is a part of much more extensive research into the geopolitical dimensions of national questions and wider interethnic relations in the Balkans.

Keywords: Montenegro, Montenegrins, ethnic studies, Balkans

Geopolitične razsežnosti črnogorskega narodnega vprašanja

So Črnogorci narod? Kljub stari državniški tradiciji so Črnogorci, dominantna narodna skupnost ene najmanjših evropskih držav (Črne gore), v mnogih besedilih opredeljeni kot Srbi. Na drugi strani izstopajo Črnogorci z vrsto posebnosti, kar demonstrira njihovo narodno individualnost. Ob zadnjem popisu leta 2003 je delež Črnogorcev padel na 43 odstotkov – najmanj v Evropi. Leta 1948 jih je bilo okrog 92 odstotkov. Toda ti podatki kažejo na osrednji problem: prekrivanje črnogorske in srbske identitete med prebivalci Črne gore. Ali so realni ali pa so le rezultat mešanja identitet, tako značilnih za Balkan? Članek analizira razvoj črnogorskega narodnega vprašanja in oblikovanje Črnogorcev z rabo treh pristopov: analizo teritorialnopolitičnega razvoja Črne gore in sosedstva, oceno geopolitičnih dimenzij črnogorsko-srbskih odnosov ter s primerjalno analizo kulturnih in jezikovnih situacij v Črni gori in širše. Študija je del širše raziskave o geopolitičnih dimenzijah narodnega vprašanja in širših mednarodnih odnosov na Balkanu.

Ključne besede: Črna gora, Črnogorci, narodno vprašanje, Balkan

Correspondence address: Jernej Zupančič, University of Ljubljana, Faculty of Arts, Department of Geography, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana, Slovenia, e-mail: jernej.zupancic@ff.uni-lj.si

1. Uvod

Črnogorsko narodno vprašanje doslej ni pritegovalo večje znanstvene pozornosti, saj se ni izkazovalo s primerljivo problematičnostjo, kot na primer albansko, bošnjaško ali makedonsko. Mnogi so ga šteli kot del srbskega narodnega korpusa - predvsem v jezikovnem smislu (ali pa zaradi njega), čeprav izkazuje vrsto posebnosti teritorialnopolitičnega razvoja. Črnogorci so zanimiva in v mnogih pogledih kontradiktorna skupnost na Balkanu. Črna gora je stara država s prekinjeno državnostjo, po skoraj 90. letih jo je ponovno vzpostavila leta 2006. Poleg tega sodi med narodno izrazito heterogene državne skupnosti; Črnogorci skupaj s Srbi predstavljajo le tri četrtine prebivalstva. Po podatkih popisa leta 2003 se je za Črnogorce opredelilo 268.000 (43 odstotkov) od okrog 620.000 prebivalcev te najmanjše nekdanje jugoslovanske republike. Tako nizkega deleža titularnega naroda ne izkazuje nobena evropska država. Velika statistična nihanja so na prostoru nekdanje Jugoslavije prej značilnost kakor izjema. Zelo verjetno je, da so popisni rezultati pragmatičen odgovor prebivalstva na povsem stvarne vsakodnevne izzive. Popisni izid je tako mogoče razumeti kot svojevrsten referendum “za” ali pa “proti” odcepitvi od državne skupnosti s Srbijo.

Milorad Popović je v svojem delu *Črnogorsko pitanje* dilemo med črnogorstvom in srbstvom opredelil kot specifični pojav dvojne identitete (Popović 1999, 137), ki naj bi bila po svojem izvoru vsiljen srbski unitaristični konstrukt. Vendar ima ta nacionalni dualizem starejše korenine. S to identitetno dilemo se Črnogorci srečujejo že dalj časa, malodane trajno. Poleg tega je kritični razmislek o pojavu črnogorskega naroda zanimiv tudi s teoretičnega vidika, saj predstavlja specifično pot etnogeneze v klasični dobi evropskih nacionalizmov, ki se ponovno manifestira ob (ponovni) politični emancipaciji na začetku tretjega tisočletja. Ob vsem tem prej omenjeni avtor ne dvomi o avtentičnosti in samobitnosti črnogorskega naroda: ta seveda obstaja, srbstvo ob njem ali z njim pa je pragmatična okoliščina, ki jo sestavljajo zgodovinske, geografske, kulturne in druge silnice.

Namen prispevka je predstaviti črnogorsko narodno vprašanje in oceniti njegove sodobne geopolitične implikacije na Balkanu.

2. Metodološke opombe

Prispevek je del širše večletne raziskave o geopolitičnih dimenzijah etničnih procesov in medetničnih odnosov na Balkanu. Že proučeni primeri

10

makedonskega (Zupančič 2006) in albanskega (Zupančič 2008) narodnega vprašanja so izpostavili dejstvo, da imamo v celotni regiji opraviti s precej zapleteno narodno, jezikovno in versko sestavo prebivalstva. Prvotno namero, da bi kompleks srbsko-črnogorskega vprašanja prikazal skupaj, je bilo treba že zaradi obsega opustiti. Poleg tega bi moral v primeru kompleksne obravnave skoraj gotovo nekoliko zapostaviti individualnost in posebnost Črnogorcev. Prav njihov primer lepo kaže na nedorečenost pojma "narod", saj se ponavljajoče dileme dvojnih identitet (ne glede na to, zaradi česa so nastale) posebno na Balkanu manifestirajo prej kot tipičen in ne kot izjemen pojav. S črnogorsko situacijo je dokaj primerljiva makedonska, saj se tudi tam lomijo kopja med pristaši integralne "bolgarske" na eni ter "makedonske" struje na drugi strani. Podoben primer je lahko tudi razlikovanje med Romuni in Moldavci ali pa tudi iskanje izvorov bošnjaške identitete, čeprav se zdi spričo svoje primarne verske platforme dokaj enovita in jasna. Vsak med današnjimi politično afirmiranimi in statistično zaznavnimi etničnimi korpusi na Balkanu izkazuje nekaj posebnosti. V študijah o narodu in nacionalizmu je jezikovni kriterij sicer res najpogosteje uporabljan, vendar mu verjamemo bolj zaradi priročnosti kakor pa zaradi realne vloge jezika kot ključnega identifikatorja. Namesto kategorije "jezika" pogosto nastopa "kultura", ki povzema predvsem enotnost komunikacije (Riedel 2005, 30). Kriterij jezika je sedaj ob pojavu večjezičnosti čedalje bolj na prepihu, v raziskavah manjšinskih situacij pa pogosto povsem izostane. Niso redke situacije, ko se morajo pripadniki manjšine učiti svojo materinščino, da bi zadržali ključni element pripadnosti. V diaspori je izvorni jezik pogosto že zamenjan in igra kvečjemu še simbolno vlogo, ni pa več medij sporazumevanja. Toda zavest pripadnosti se vendarle ohranja. Prav jezikovni kriterij je sedaj zanimiv "poligon" etnifikacije. Če je bila nekoč srbohrvaščina sporazumevalni jezik med Hrvati, Srbi, Črnogorci in Bošnjaki, skušajo sedaj imenovane skupnosti vsaka za svoj jezik doseči čim več jezikovnih razlik, da bi upravičevali avtonomnost hrvaškega, bošnjaškega (ali bosanskega?), srbskega ali črnogorskega jezika.

Proučevanje črnogorskega vprašanja sem osvetlil s treh vidikov:

- ♦ z vidika teritorialnopolitičnega razvoja Črne gore; pri tem izhajam iz predpostavke, da je oblikovanje državno organizirane skupnosti na dovolj posebnem ozemlju ustvarilo specifičen način življenja (torej kulturo) in tudi oblike kolektivne zavesti. Ta je bila nesporno narodotvorna;
- ♦ z vidika narodnega razvoja Črnogorcev. V tem kontekstu je bil poseben poudarek na iskanju podobnosti in razlik med črnogorstvom in srbstvom. Pri tem je izhodišče zlasti jezikovno-kulturni kriterij, na katerega se sklicujejo mnogi, ko navajajo "srbskost" Črnogorcev. Toda upoštevati je treba vrsto okoliščin, ki so omogočile zblíževanje obeh identitet, jih celo združevale ali pa

jih (na drugi strani) razdvajale;

- ♦ z geopolitičnega vidika; ta izhaja iz spreminjanja geopolitične vloge črnogorskega poselitvenega ozemlja in njegove sosesčine. Izkazalo se je, da je ta vidik ne le bistven, temveč verjetno celo ključen pri razumevanju vzročno-posledične povezanosti ne le pojava naroda, temveč še bolj nacionalizmov in konfliktov med narodnimi skupnostmi v tem prostoru. V okviru geopolitične presoje izhajam iz predpostavke, da ima državno organizirana skupnost primarni interes obstoja in širjenja državnega teritorija prvenstveno na območja, ki imajo zanje vitalen pomen. V tem okviru niso le območja, naseljena s prebivalstvom istega jezika (ki jih štejejo za pripadnike istega naroda!), temveč tudi območja, ki so vojaško-strateškega, prometno-strateškega in gospodarsko pomembnega značaja. Ker pa morajo območja tudi "narodno" obvladovati in je pri tem jezikovno-kulturna homogenost praviloma odločilna prednost, je treba poskuse asimilacije in dokazovanja "istosti" videti predvsem v funkciji zagotavljanja strateških ciljev!

Ob vsem povedanem lahko postavim hipotezo, da so konflikti med črnogorstvom in srbstvom v vseh obdobjih dejansko sledili povsem stvarnim, racionalnim interesom in ciljem. Narodno pripadnost so zato pogosto prikrojili strateškim potrebam. Medetnični konflikti, ki izhajajo iz rivalstva med različnimi narodnimi skupnostmi (Riedel 2006, 306–308) v luči te presoje niso več (kot so videti sprva) iracionalni anahronizmi Balkana, temveč načrtni poskusi doseganja nacionalnih geopolitik.

3. Teritorialni razvoj Črne gore

Temeljit pregled teritorialnega razvoja Črne gore in primerjave z razvojem sosedstva dokazuje razmeroma tesno prepletanje srbske in črnogorske entitete. Na prvi pogled se zdi, da si s kriteriji narodnega razlikovanja v tem primeru ne moremo dosti pomagati. Vprašanje je, ali so nekatere posebne okoliščine dovolj tehtne, da bi narodno distinkcijo lahko objektivno uveljavljali. Toda na drugi strani je subjektivno izražena individualnost črnogorskega naroda jasen znak in je v orisu in kritičnem pretresu političnoteritorialnega razvoja treba predvsem ugotoviti, kako močno in sploh kako so ti elementi sodelovali pri etnogenezi Črnogorcev.

Banac (1987, 52) piše, da med balkanskimi narodi noben ni homogen po svojem izvoru. Vprašljivo je celo, kolikšen del etnične substance je izvorno slovanski in kolikšen del je smiselno pripisati staroselskim ljudstvom, ki so naseljevala Balkanski polotok in se pri prekrivanju z grško, rimsko, bizantinsko in pozneje s

turško dominacijo spreminjala v ločene družbene agregate – ljudstva, ki jim je, vsaj večini, v moderni dobi prej ali slej uspel prehod v narode in končno tudi nacije. Na ozemlju današnje Črne gore so bili prvi znani prebivalci ilirska plemena, ki so v 3. stoletju pr. Kr. med Boko Kotorsko in Skadrom oblikovali antično državno tvorbo. Gorato, slabo prehodno in nepregledno ozemlje je nudilo dobro zavetje gusarjem, ki so grškim trgovcem in njihovim postojankam ob bližnjih morskih obalah povzročali precej težav. Te dejavnosti so prenehale z rimsko zasedbo območja, ki je dokončno nastopila na začetku prvega tisočletja. Vendar so imeli Rimljani že vsaj dve stoletji prej to opazen gospodarski in kulturni vpliv. V tem obdobju je bilo najmočnejše pleme Dukljanov; celotno območje je po njih dobilo ime Duklja. Rimska zasedba je prispevala k nagli romanizaciji prebivalstva predvsem v obalnih predelih, medtem ko so notranjost rimske kohorte komaj še nadzirale. V 6. stoletju (leta 536) je območje postalo del vzhodnorimske (bizantinske) države (*Enciklopedija Jugoslavije* 1956, 415). V naslednjem stoletju je sledil val slovanskega doseljevanja, ko so ob šibkostih bizantinske države oblikovali razmeroma gosto naselitev, nekoliko pozneje pa tudi že prve državne tvorbe (*Zgodovina narodov Jugoslavije* 1953, 89–93). Območje Duklje, ki ga pozneje (od 11. stoletja) najdemo tudi pod imenom Zeta, je slednjič postalo del Samuelovega makedonskega carstva, po njegovem propadu pa je ponovno prišlo pod Bizanc. Šibkost bizantinske oblasti je izrabil vojvoda Vojislav (1031–1051) in Dukljo osamosvojil. Njegovi nasledniki so samostojnost še utrdili in segli tudi po ozemljih današnje Bosne in “stare” Srbije. Notranji boji in pritisk Benečanov na obalne predele so povzročili drobljenje fevdalne države. V mejah Zete se je tedaj (po Bodinovi zaslugi) že nahajala večina ozemlja Raške, torej starega jedra srbske srednjeveške države. Po krepitvi srbskih despotov je moč Zete (Duklje) slabela, verjetno tudi zaradi bizantinskih pritiskov z ene in (nekoliko pozneje) beneških z druge strani. V 12. stoletju je prišlo do pomembnega obrata. Rast srednjeveške srbske države v času Štefana Nemanje (v 12. stoletju) in naslednikov je vključila Zeto v svoj okvir; vendar je tam imela poseben položaj, najverjetneje zaradi gospodarske moči. V tistem času se prvič pojavi tudi ime Črna gora. Po Nemanjičih je moč srbske države slabela, in robni predeli, med njimi tudi Zeta, so se osamosvojili. Obalni predeli so slednjič postali beneška posest, gorske predele je obvladovala rodbina Balšičev, pozneje pa Crnojevičev (*Enciklopedija Jugoslavije* 1956, 416–417). V tem obdobju (15. stoletje) se je ime Črna gora razširilo na celotno območje Zete, prebivalci pa so bili Črnogorci. V etnogenezi Črnogorcev je bil torej odločilen slovanski pol, ki je asimiliral ilirske (protoalbanske) in staroromanske staroselce. V zgodovinskem pogledu pa jih definira prav kulturna in politična dediščina Balšičev in Crnojevičev, ki so v visokem srednjem veku razpolagali s samostojno in sorazmerno močno državno tvorbo. Tako je na Cetinju deloval samostan, leta 1493 pa tudi tiskarna – prva na Balkanu (Kulišić 1980).

Ob koncu 15. stoletja je praktično celotno območje Zete prišlo pod otomansko oblast (1496), ki so ga upravljali poturčeni pripadniki rodbine Crnojević (Skender beg). Vendar je turška vojska za silo nadzirala nižje predele v Skadarski kotlini in ob morju, v notranjosti pa praktično ne. Tam se je uveljavila plemenska organizacija, ki je bila povezana v plemensko zvezo. Turška oblast je prekinila cerkveno oblast srbske pečke patriarhije, s čimer se je rahljaj tudi cerkveni vpliv na ozemlje današnje Črne gore.

Plemenski zbor je izbiral vladike, ki so bili cerkveni in posvetni vladarji vse do leta 1667, ko je bil za vladiko imenovan Danilo Petrović. Tu se zopet pojavijo vezi s srbstvom, saj je vladiko slovesno umestil srbski patriarh Arsenije Crnojević. Uspešna diplomatska zveza z Rusijo je spodbudila upore proti Turkom ter izgon poturčencev (osebe črnogorskega jezika, ki so sprejele islamsko veroizpoved). Slednje so povsem iztrebili. Po Danilu je bilo mesto vladike dedno in je rodbini Petrovićev pripadalo vse do leta 1851. Vladikat (oblika upravljanja države z vladiko, ki je bil posvetni in cerkveni (verski) poglavar obenem; dejansko je bila to t. i. teokratska država) je omogočal avtokefalnost in s tem priznalo mero avtonomnosti v verskem (cerkvenem) in kulturnem pogledu, posredno pa čedalje bolj tudi v političnem (Burić 2003, 63–65).

V 18. in 19. stoletju so bile razmere v propadajočem otomanskem imperiju kaotične, še posebno na goratih in težje dostopnih območjih. Črna gora je bila realno praktično neodvisna, čeprav je kot države tedaj nihče ni priznaval. Plemena so se teritorialno večinoma povezovala z nahijami (turška upravna enota; okrožje). Plemenska organizacija je bila v nestabilnih in zelo skromnih naravnih razmerah ter ob odločni prevladi avtarkičnega agrarnega gospodarstva skoraj edini način preživetja. Toda prav ta oblika je verjetno pomembno prispevala k družbeni koheziji Črnogorcev in ustvarjala mitologijo in ljudsko tradicijo. Pozneje so prav ti elementi bistveno prispevali k samobitnosti Črnogorcev (*Zgodovina narodov Jugoslavije* 1959, 1059–1065). Pomembne državniške korake je naredil vladika Petar I. Petrović. Poleg uspešnih bojev s Turki, z Avstriji in s Francozi je pripravil prvi zakonik, razglasil pa je tudi združitev z Boko Kotorsko. Slednja sicer ni uspela, a Črna gora se je vendarle razširila na ozemlja nekaterih pridruženih plemen. Njegov naslednik, nečak Petar II. Petrović (Njegoš), je njegovo delo nadaljeval, izkazal se je zlasti na diplomatskem in kulturnem področju (avtor znane pesnitve *Gorski venec*). Obenem je sam prekinil s teokratsko obliko vladavine in funkciji posvetnega in cerkvenega vladarja ločil; Črna gora je postala kneževina (Burić 2003, 75). Njegov naslednik Danilo je za to dobil podporo Rusije, ki je v želji po slabitvi turške moči na svojem južnem boku podpirala srbsko, črnogorsko in bolgarsko osvobodilno gibanje. Protiturške vojne so povečale prepoznavnost in ugled črnogorske kneževine. Tako se je leta

1858 Črna gora razširila in dobila mednarodno potrjene meje s Turčijo. Kljub majhnosti je postala dejavnik v mednarodnem prostoru.

Po atentatu na Danila leta 1860 je zavladal knez Nikola, znan po tem, da je imel več kot polstoletni vladarski staž, enega najdaljših v Evropi. Tako je doživel obdobje najbolj dinamičnega ozemeljskega razvoja države. Uspešno sodelovanje v protiturški vojni med letoma 1875–1877 je kneževino skoraj še enkrat povečalo. Na Berlinskem kongresu leta 1878 je poleg ozemeljskih pridobitev dobila formalno neodvisnost in mednarodno priznanje. Posledica tega je bila nuja po uvedbi moderne državne uprave. Obenem se je že pričela tudi socialna diferenciacija, ki so jo omogočile mirnejše razmere in družbena modernizacija. Ti procesi na politično zgodovino Črne gore sicer niso pomembno vplivali, imajo pa toliko večji pomen za tvorbo modernega črnogorskega naroda. Dotedanje utemeljitve na skupni zgodovinski usodi (protiturški boj) in specifični družbeni organiziranosti (plemena kot lokalne skupnosti) so morale iskati novo torišče kolektivne identitete. Poleg socialnega momenta se je pojavil tudi kulturno-jezikovni, ko so se zaradi pragmatičnih političnih razlogov zblížali s Srbijo (*Vojna enciklopedija* 1971, 195–197). Dotedanji odnosi kljub zelo sorodni zgodovinski usodi niso bili dobri. Srbski narodni preporod in osamosvajanje od Turkov sta sicer posledično vplivala na slabljenje turške moči. Toda mlada srbska država je v Garašaninovem političnem programu, imenovanem “Načertanije”, smelo zasnovala smer strateškega prodora proti zahodu (Bosna) in proti Jadranu. Slednja smer je imela za Srbijo vsaj dvojni pomen: najprej osvojitve strateško pomembnega okna v svet – morja, nato pa tudi ponovno pridobitev Kosova, nekoč jedra srbske (srednjeveške) države. Ob dobri diplomatski izvedenosti Petrovičev je treba torej pomisliti na možno poznejšo konkurenco srbskega gibanja. Poleg tega je Črna gora iskala zavezništvo in sodelovanje tudi z drugimi državami, predvsem z Italijo. To ni naključje, saj so določene vezi obstajale še iz beneških časov. Poleg tega se je Italija po svojem *risorgimentu* začela taktično ozirati za območji, kjer bi lahko uveljavljala svoje strateške cilje, vključno s tistimi, ki jih geopolitika tiste dobe pozna kot *mare nostrum*. Vrh vsega je bilo iskanje zaveznikov spričo dejstva, da je velike ozemeljske afinitete pokazalo tudi albansko narodno gibanje, politična nuja: po ideji albanskih ideologov naj bi skoraj polovica današnje Črne gore pripadala oblikujoči se albanski državi. Toda albansko nacionalno gibanje je imelo zaveznika v Italiji, ki je pozneje, v času med obema vojnama, imela to državo povsem pod nadzorom kot neke vrste polkolonijo.

Berlinski kongres (1878) je s ponujenimi mejami korenito zasukal tudi odnose med balkanskimi narodi, ki so si začeli prek osvobajanja od turškega imperija oblikovati državna ozemlja. Nacionalne mitologije, ki so zelo rade posegale po

vzorih “mogočnih” srednjeveških držav (posebno velja to za srbsko in bolgarsko), so te procese spodbujale. Toda kmalu je bilo jasno, da je ozemelj za realizacijo nacionalnih ciljev odločno premalo, saj so bila območja v interesni sferi več držav zelo obsežna. Tudi Črna gora je bila presečišče zlasti srbskih in albanskih interesov. Že mir v San Stefanu, ki si je prizadeval zlasti za t. i. “veliko” Bolgarijo, je napovedoval spopad za meje ne le nad ozemlji, ki jih je tedaj še posedoval otomanski imperij, temveč tudi nad ozemlji novonastalih držav. Vrh vsega so se kazali tudi vse bolj stvarni obrisi različnih geopolitik velikih evropskih sil z njihovo preračunljivostjo vred. Realizaciji je bila najbližja habsburška monarhija, ki se je z okupacijo Bosne in Hercegovine (1878) in vojaškim nadzorom (novopazarskega) Sandžaka krepko pomaknila proti jugovzhodu (Magocsi 2002, 80–82 in 84). Že pred pol stoletja, po končanih napoleonskih vojnah (1813), so Avstrijci ozemlje nekdanje Dubrovniške republike, nekdanje beneške posesti v Dalmaciji in Boko Kotorsko vključili v okvire svoje države (Magocsi 2002, 75–76). Sledilo je obdobje dvajsetletnega relativnega miru, ki ga je Črna gora lahko posvetila kulturni in gospodarski konsolidaciji življenja v državi. Naraščanju števila prebivalstva gospodarski razvoj ni sledil, zato se je pojavil val izseljevanj v čezmorske dežele. Pojavila se je tudi že opozicija, rezultat razslojene družbe, in miselnost, povzročena z modernizacijskimi tokovi. Leta 1905 je Črna gora dobila svojo ustavo in postala kraljevina (*Enciklopedija Slovenije* 1988, 149). Medtem je Avstro-Ogrska (leta 1908) anektirala Bosno in Hercegovino, s čimer so se možnosti širjenja Črne gore proti zahodu praktično izničile.

Toliko pomembnejše so bile balkanske vojne v letih 1912 in 1913. Združenim silam balkanskih držav Bolgarije, Romunije, Grčije, Črne gore in Srbije je uspelo turško državo skoraj izriniti z evropskega kontinenta; ostalo ji je le območje Carigrada z najbližjim zaledjem. Črnogorski poskus osvojitve Skadra (ki so ga utemeljevali s strateškimi, z gospodarskimi in etničnimi merili) je spodletel. Zato pa so bili tembolj uspešni pri vdoru v Metohijo (Sušnik in Šarabon 1914, 74–83). Pri delitvi osvojenega ozemlja pa se je zataknilo, saj je Bolgarija glede na vojaško angažiranje (kar je bilo tudi realno) zase zahtevala bistveno večji delež. Zgledovala se je po mejah “sanstefanske” Bolgarije iz leta 1878. Sledila je druga balkanska vojna (1913), v kateri se je Bolgarija znašla sama proti včerajšnjim zaveznicam. Pritisk nekaterih evropskih sil, zlasti Nemčije, je omilil posledice vojaškega poraza. Bolgarija je morala odstopiti ozemlja Romuniji (južno Dobrudžo), Grčiji (zahodno Trakijo), Turčiji (vzhodno Trakijo) in zlasti Srbiji (manjše dele vzdolž meje ter vardarsko Makedonijo). Po nemškem vztrajanju je neodvisnost dosegla tudi Albanija (Gerolymatos 2002, 131–142). V drugi balkanski vojni Črna gora skoraj ni sodelovala. Toda ozemeljske pridobitve so bile za Črno goro izjemne, saj se je tako po površini kot po prebivalstvu praktično podvojila. Toda večji del novih območij je naseljevalo tuje prebivalstvo: na območju Ulcinja in Tuzija

so bili Albanci, v Sandžaku in Prokletijah slovansko muslimansko prebivalstvo (sedaj Bošnjaki; deloma pa se izrekajo tudi za Muslimane), v Metohiji pa Albanci, Srbi, Turki, Romi in drugi. Od relativno narodno homogene stare Črne gore je nastala nekoliko večja, teritorialno razvejana in v jezikovno-verskem ter kulturnem pogledu izrazito raznolika država. Sedaj izganjanje “poturic” ni bilo več mogoče. Ozemeljska pridobitev je terjala bistveno drugačen način vodenja in upravljanja države, obenem pa resno načela vprašanje o črnogorski narodni identiteti. Pojavilo se je vprašanje srbstva, ne le zaradi novih razmerij znotraj Črne gore, temveč še bolj zaradi povečane vloge Srbije v regiji, ki je tudi ideološko postajala jedro poznejšega jugoslovanskega združevanja (Boeckh 2009, 83–85).

Vendar za integracijske poskuse navznoter ni bilo veliko časa. Po komaj dobrem letu je izbruhnila prva svetovna vojna, v katero so bili vključeni tudi opisani kraji. V zavezništvu s Srbijo je črnogorska vojska nastopila proti avstrijskim posadkam v Bosni in Hercegovini. Toda vključitev Bolgarije na strani centralnih sil je pripomogla k naglemu porazu Srbije in begu srbske vojske prek (formalno še) črnogorske Metohije proti Jadranu. Večji del Črne gore so nekoliko pozneje okupirali Avstrijci. Po zlomu avstrijsko-nemškega zavezništva leta 1918 in razpadu dvojne monarhije (avstro-ogrske) je prišlo do odločilnih sprememb na Balkanskem polotoku. Jugoslovanska ideja, ki so jo začeli gojiti v južnoslovanskem delu habsburške monarhije, je imela vse možnosti uresničenja. V ta tok so pritegnili tudi dotlej samostojno Črno goro.

Združitev Srbije in Črne gore ter oblikovanje poznejše jugoslovanske države ima širši geopolitični značaj. Za združitev je bil zaslužen emigrantski Črnogorski odbor za narodno združitev, ki je deloval v Franciji. 26. novembra 1918 je bila v Podgorici velika narodna skupščina, kjer so Petrovićem odvzeli oblast in izglasovali pripojitev Črne gore k Srbiji (Boeckh 2009, 97–98). Črna gora je prenehala obstajati. Akt združitve še sedaj buri duhove. Dolgo je prevladovalo prepričanje, da so “široke množice z zadoščenjem sprejele zedinjenje s Srbijo ...” (Pleterski 1986, 155), kar je treba prišteti k uveljavljenosti jugoslovanske ideje. Kritičen pretres spremljajočih procesov in odnosov pa kaže precej drugačno sliko. Isti avtor opozarja, da so združitvi tudi močno nasprotovali, saj naj bi bila samoodločbena prevara peščice pristašev jugoslovanske ideje, ki je tudi še pozneje sprožala odpor proti jugoslovanski oblasti (Pleterski 1986, 155–157). Podgoriški skupščini so namreč sledili nemiri in upor, ki je dobil zlasti na območjih “stare” Črne gore močno podporo (Pavlović 1999). Tako naj bi vodstvo Črne gore s kraljem Nikolo ne bilo niti obveščeno o tem procesu. Pozneje je skoraj celotno območje Črne gore skupaj še z deli vzhodne Hercegovine, vzhodnega Sandžaka, Raške in južne Dalmacije postalo ena od “banovin” z imenom Zeta. Ta upravna enota je vztrajala do začetka druge svetovne vojne leta 1941. Dve leti prej je zaradi

oblikovanja "Banovine Hrvaške" izgubila predel Dubrovnika z zaledjem (Burić 2003, 84). Zeta je tako dve desetletji združevala poleg starih črnogorskih ozemelj tudi dve območji z izjemnim zgodovinskim pomenom za Srbe: Raško in Peć. Prav to kaže, da je bila težnja jugoslovanske unifikacije v kar največji meri vključiti Črnogorce v srbski narodni korpus. Vendar je treba pri tem upoštevati, da je bilo pomanjkanje družbenih institucij v Črni gori verjetno temeljni razlog, da so se mnogi navezovali na Srbijo iz povsem praktičnih razlogov (Roberts 2007).

Do opaznih sprememb je prišlo po okupaciji Jugoslavije leta 1941. Črna gora je sodila v italijansko interesno sfero. Naslanjajoč se na močno opozicijo (federalisti) iz medvojnega obdobja, ki je nasprotovala združitvi (dejansko vključitvi) Črne gore v jugoslovansko državo, je Italija ponudila možnost oblikovanja marionetne države pod italijanskim guvernerjem. Ta tvorba je obsegala večino stare Črne gore, večji del Sandžaka in del primorja. Območje Ulcinja, Tuzija, Plava, Gusinja in Rožaja so vključili v Albanijo, ki je bila prav tako pod italijanskim nadzorom. Boka Kotorska je postala posebna italijanska provinca. Obenem se je kot del skupnega jugoslovanskega odpora začelo tudi močno odporniško partizansko gibanje (*Enciklopedija Slovenije* 1988, 149). Tako so federalistom spričo sprejema marionetne Črne gore očitali narodno izdajstvo (Pleterski 1986, 158). Te teze so bile v jugoslovanskih analizah medvojnega političnega razvoja zelo pogoste, saj se je po drugi strani odporniško gibanje želelo znebiti možnih konkurentov.

Po koncu druge svetovne vojne je skladno z medvojnimi dogovori in zasnovi nove socialistične Jugoslavije ter federalizmom kot obliko državne organiziranosti tudi Črna gora ponovno vzpostavila delno državnost v obliki socialistične republike. Ta je bila vzpostavljena na ozemlju države izpred prve svetovne vojne, vendar brez Metohije, ki je skupaj s Kosovom postala najprej avtonomna oblast Kosovo in Metohija (Kosmet), pozneje (1974) pa Kosovo. Na drugi strani je Črna gora tedaj pridobila Boko Kotorsko, vključno s Herceg Novim, ki sta bila do leta 1918 v sestavi Bosne in Hercegovine. Ta ozemeljski okvir je trajal vso socialistično dobo, v kateri je Črna gora doživela bistvene spremembe svoje prostorske strukture. Forsirana industrializacija je povzročala intenzivno urbanizacijo in rast mest, na drugi pa praznjenje podeželja. Modernizacija je spodbujala odseljevanje ne le v črnogorska mesta, ampak še pogosteje v druga jugoslovanska urbana okolja.

Razkroj jugoslovanske federacije je Črna gora pričakala nepripravljena. Medtem ko so druge nekdanje republike izvedle referendum in nato iskale pot do mednarodnega priznanja, je Črna gora ostala v skupnosti s Srbijo (Zvezna republika Jugoslavija). Toda po drugi strani je morda prav to prispevalo, da se ni zapletla v mednacionalne spopade na svojem ozemlju. Leta 1999 se je ZRJ

18

preimenovala v Državno zvezo Srbije in Črne gore; slednja je ostala v njej vse do 3. junija 2006, ko je iz zveze izstopila (*Fischer Weltalmanach* 2010, 365). Samostojna Črna gora je s tem dejanjem črnogorski nacionalnosti pridobila novo – državniško dimenzijo. Čeprav je formalno to le ponovna vzpostavitev leta 1918 ukinjene državnosti, so sedaj okoliščine bistveno drugačne. Določa jo predvsem hitrost evropske širitve, ki jasno definira strateški cilj EU: vključitev celotnega ozemlja med Jadranskim, Sredozemskim in Črnim morjem (Balkanski polotok s pripadajočimi otočji) v EU.

4. K vprašanju etnogeneze Črnogorcev

Čas nastanka imena “Črna gora” ni povsem jasen; prvi pisni vir z omembo njenega imena je listina srbskega kralja Milutina (1282–1321). Ozemlje med visoko dinarsko pregrajo, Skadarskim jezerom in goratim zaledjem Boke je namreč nosilo ime Duklja, pozneje, zlasti od 10. stoletja, pa Zeta (*Enciklopedija Jugoslavije* 1956, 416). Verjetno je k prevladi imena Črna gora prispeval politični zaton Zete, ki je bila najprej vključena v veliko nemanjško Srbijo, pozneje pa v turško državo. Vsekakor je ime prevladalo najpozneje v času protiturškega odpora, saj se omenjajo tako dežela kakor njeni prebivalci. Etimologija je torej prepričljivo sledila političnoteritorialni tradiciji prostora med Lovćenom, Rijeko Crnojevića in vzpetim delom, ki ga pozneje najdemo pod imenom “Brda”; to pa označuje pojem “stare” Črne gore.

Ime “Duklja” je bistveno starejše in izhaja iz imena Dukleati; to je bilo rimsko ime za tam živeča ilirska plemena, znana po gusarstvu. Pozneje so Rimljani blizu današnje Podgorice ustanovili mesto “Duclei” (v literaturi naletimo tudi na ime “Doclea”; zelo verjetno gre le za različico zapisa krajevnega imena).

Dioklitia naj bi bilo staro srbsko ime, ki so ga pozneje spremenili v ‘Dukljo’ (*Enciklopedija Leksikografskog zavoda* 1956, 324). Verjetno je prav pojav ilirskih plemen zaslužen za ne tako redko razširjeno stališče, da so Črnogorci vsaj deloma izvorno vezani na ilirske in torej albanske elemente, ki naj bi jih pozneje prekrili, vsaj v jezikovnem pogledu, srbski; Črnogorci naj bi bili torej mešanega porekla (*Das Bertelsmann Lexikon* 1965, 276), kar so skušali dokazati tudi z ugotavljanjem izvora toponimov na tem prostoru. Staroalbanski elementi se pojavljajo mešano na območju severovzhodne Črne gore in severne Albanije (Vemić in Strugar 2007, 18). Tezi so nekateri potrdili tudi še pozneje, med drugimi Dejzings (2005), ko na več mestih omenja podobnost velikih družin (rodovnih zadrug) med Albanci (posebej med katoliškimi Mirditi in tudi v Črni gori). Verjetno je

na te pisce vplivala literatura medvojne dobe. Tako omenja P. Petrovića Njegoša kot "največjega srbskega pesnika" (*Leksikon Minerva* 1936, 232). Zato ne čudi, da so mnoge edicije povzele to stališče in ga v povezavi z domnevno jezikovno enotnostjo srbskega ali srbohrvaškega govornega področja enačili z kategorijo "naroda". Zimpel tako govori o "srbsko-pravoslavni Srbohrvatih ..., ki se od preostalih Srbov razlikujejo po posebni zgodovini" (Zimpel 1997, 360). Enako trdi Boeckh (2009, 217–218), očitno povzemajoč pri tem nekatere srbske vire. Zato so območja poselitve Črnogorcev na starih etnografskih kartah skoraj dosledno opredeljevali kot "srbska" (in so vanj večinoma vključena tudi območja poselitve Makedoncev), za obdobje med prvo in drugo svetovno vojno pa kot "srbohrvaška" (z združitvijo srbskega (s črnogorskim in z makedonskim) in hrvaškega) (Vemić in Strugar 2007). Vendar to ne velja za vse. Zingarelli (1927, 148–149) ugotavlja, da je množičen silovit odpor proti združitvi s Srbijo leta 1918 zgovoren dokaz posebnosti Črnogorcev, čeprav so si v preteklih desetletjih (s tem misli na obdobje od Berlinskega kongresa 1878 do konca druge svetovne vojne) delili zelo podobno, a ne povsem skupno zgodovinsko usodo.

Posebej je treba osvetliti vprašanje jezika, saj prav ta element velja za najmočnejši argument enotnosti srbstva in črnogorstva. Jezik je zaradi svojih komunikacijskih, simbolnih in kulturnih razsežnosti najbolj primeren, prepoznaven, trajen in simbolni element narodne pripadnosti in neredko nastopa skoraj kot sinonim. Vendar je tudi precej izjem. Za Irce, na primer, je irščina sicer simbolni jezik, njihovo komunikacijsko sredstvo in medij pa je angleščina. Nemci in Avstrijci prav tako nimajo dilem, kakor tudi ne Švicarji in Lihtenštajncani, čeprav vsi uporabljajo nemščino. Podobnih primerov je mogoče najti še več. Na prostoru rajnje Jugoslavije je bila srbohrvaščina dogovorjena oznaka za komunikacijsko enoten, a v podrobnostih nekoliko razlikujoč se jezik. Tako že Banac piše o dejansko treh jezikovnih okoljih med južnimi Slovani: slovenskem, hrvaško-srbskem in bolgarskem. Vendar jezik sam po sebi še ne definira kategorije "naroda" in še manj "nacije" (Banac 1987, 31–37). Zavedajoč se te nepopolnosti jezikovnega kriterija, ki naj bi jih premalo jasno definirali kot samostojne narodne pojave, so narodi na prostoru nekdanje Jugoslavije šele po vzpostavitvi subdržavnosti, ki so jih predstavljale jugoslovanske socialistične republike, začeli oblikovati tudi razlike v jezikovnih standardih ter iskati političnoteritorialne zglede svojega obstoja – recimo zgodnjefevdalne države, kot so Karantanija za Slovence, Duklja za Črnogorce, srednjeveška Bosna za Muslimane (danes Bošnjake, op. p.) ali Samuelova država za Makedonce. V resnici so ta iskanja bolj hranila mitologije jugoslovanskih narodov kakor pa ustvarjala realno podlago njihove etnogeneze (Banac 1987, 33). Mitologija pogosto nastopa kot surogat državniške kontinuitete, kar naj bi bilo sicer značilno zlasti za narode Srednje in Jugovzhodne Evrope, saj v primerjavi z večinoma starimi nacijami Zahodne

Evrope in Skandinavije pač niso razpolagale z adekvatnimi elementi državnosti (Seton-Watson 1980, 139–142). Vendar so tudi v tem delu Evrope nekatere mlajše nacije, na primer na Irskem, Finskem ali v Belgiji. Za stare nacije je bil jezik torej hvaležna, a nikakor nujna okoliščina, saj se je kolektivna identiteta ne le sklicevala na teritorialno kontinuiteto, temveč je ta ustvarjala tudi vrsto okoliščin, ki so skozi stoletja oblikovala določen način življenja oziroma kulturo. Tako je bil jezik povsem pragmatičen rezultat državnosti in teritorialnosti. Hobsbawm vidi prav v gibanjih panslavizma 19. stoletja dokaz, da so skupno komunikacijsko jedro (jezik) potrebovali, ker so želeli ustvariti skupno identiteto (Hobsbawm 1998, 122–130). Podobno ocenjuje panslavizem tudi Seton-Watson (1980, 127–128). Črnogorskega vprašanja v panslavističnem kontekstu niso dosti omenjali, saj je tedaj veljal – jezikovno – za del srbskega jezikovnega korpusa. V tej luči so bile videti jezikovne posebnosti Črne gore kot tisti element, ki naj bi se v cilju oblikovanja skupne južnoslovanske državne tvorbe podredile enotnemu jezikovnemu standardu. Verjetno je mnoge pisce begalo dejstvo, da je Črna gora zaradi svoje žilave protiturške rezistence na eni strani nastopala v vlogi možnega jedra (!) nove velike države (teze o “slovanski Šparti”), jezikovno pa je bila skoraj povsem prekrita s srbsko jezikovno platformo (Pleterski 1986, 33–39). Popović ta fenomen pojasnjuje kot “racionalno srbstvo” in ga na primeru Njegoševega razumevanja tedanje politične situacije umesti v zgodovinski kontekst, ki so ga narekovale turške grožnje na eni (kot zunanji dejavnik) ter pomanjkanje institucionalne skrbi za jezikovno-kulturni segment nacionalnosti na drugi strani. Drugače povedano: podobno kot je bilo vzpostavljanje diplomatskih vezi z Benečani (Črna gora je zato imela funkcijo guvernadurja), Avstrijo in Rusijo, je bila tudi jezikovna vez s Srbijo del strateškega iskanja zavezništev Črne gore (Popović 1999, 70–81). Torej je tudi sedaj treba vzpostaviti racionalen odnos do srbskega značaja črnogorskega jezika. Isti avtor opozarja, da se posebno v fazi po vzpostavljenih državah na območju nekdanj uradno enotne rabe srbohrvaščine uveljavljajo ločeni jeziki; torej tudi črnogorski, ki se opira na ijekavsko različico (Popović 1999, 193–197).

Teze o samobitnosti Črnogorcev kot naroda so se lahko uveljavile šele po drugi svetovni vojni, ko je Črna gora postala ena od šestih jugoslovanskih republik in s tem pridobila tudi pogoje za oblikovanje svojih nacionalnih institucij. Tudi v statističnih popisih druge (socialistične) Jugoslavije so bili sedaj Črnogorci v kategoriji “naroda”. Pleterski navaja, da je vrsta avtorjev (npr. Djurdjev, Vukadinović, Vujović, pa tudi Djuretić) ob izpostavljanju individualnosti Črnogorcev posebej omenjala posebnosti zgodovinskega razvoja ter oblikovano zavest kot ključne momente pri etnogenezi najmanj številčnega jugoslovanskega naroda. Ti avtorji, na katere so precej vplivala teoretična izhodišča t. i. “marksistične” šole, so zato izpostavljali revolucionarnost kot pomembno prvino

ter produkcijske odnose kot bistveni element družbene mobilizacije (Pleteriški 1986, 155–158). Isti avtor navaja, da je zaznaven spor med pristaši "srbskega" in "avtonomaškega" značaja Črnogorcev ter da je slednjič črnogorsko vprašanje predvsem politično vprašanje. Po njegovem je narobe, da se razprave o vprašanju etnogeneze Črnogorcev začnejo z apriorno sodbo, nato pa iščejo argumente za to ali ono različico (Pleteriški 1986, 155). V nadaljevanju poudarja dvojnost črnogorske zavesti ter pristavlja, da je vprašanje "srbskega izvora" Črnogorcev še relevantno znanstveno vprašanje (Pleteriški 1986, 156), kar sicer izpostavljajo tudi nekateri analitiki novejše črnogorske politične zgodovine (Vujović 1962). Tako interpretira skupen nastop srbskih in črnogorskih vojaških sil med prvo svetovno vojno kot del skupne zgodovinske usode in skupnih problemov. Slednje se nanaša predvsem na Kosovo, ki je bilo na začetku 20. stoletja že precej albansko (Rakočević 1969). Vendar individualnost Črnogorcev, ki so jo narekemale predvsem zgodovinske prilike, ostaja dejstvo. Čeprav pripisujejo gibanju črnogorskih federalistov, ki je še skoraj celo dekada označevalo družbena gibanja na območju Črne gore, po združitvi leta 1918 s Srbijo tudi protirevolucionarni (in torej neželeni protijugoslovanski) značaj, je zgodovinsko dejstvo tisti člen, ki ga je treba nujno upoštevati ob razpravi o individualnosti Črnogorcev (Vujović 1981, 63). Verjetno je tej opredelitvi botrovalo dejstvo, da so se federalisti v času razkosanja Jugoslavije med drugo svetovno vojno kot "zelenaši" znašli na drugi strani odporniškega gibanja in pristali na italijansko ponudbo oblikovanja marionetne države Črne gore pod italijanskim guvernerjem. Očitno je podgoriška skupščina iz leta 1918, ki je *de facto* prekinila državniško tradicijo Črne gore, tisti zgodovinski moment, o katerem se še sedaj lomijo kopja med zagovorniki in nasprotniki "srbskega" značaja Črnogorcev. Temu ostro nasprotuje Popović (1999, 36–38) v že omenjenem delu, rekoč da je bil ta akt storjen na silo in v nasprotju z elementi črnogorske tradicije; desetletni oboroženi upor to le potrjuje. Poleg tega je zavidljivo raven političnodiplomatskega odpora tvorila tudi črnogorska politična emigracija, ki je po prvi svetovni vojni v Ženevi ustanovila poseben komite (Internacionalni komitet za nezavisnost Črne gore) za neodvisnost države (Popović 1999, 37).

Vrkatić opozarja na avtarkičnost črnogorske družbe na prehodu iz 19. v 20. stoletje. Toda prav tedaj so se začeli kazati elementi demografskega in socialnega prehoda. Da se je podgoriška skupščina znebila kralja Nikole, državnika z enim najdaljših vladarskih stažev v takratni Evropi, so po njegovem mnenju narekovali interesi nastopajočega socialnega in političnega pluralizma, ki jih Črna gora sama ni mogla razviti. Posredovanje srbskih vojaških sil pri tem naj bi bila objektivna nuja pri razvoju jugoslovanske ideje (Vrkatić 2004, 281–283). Ta interpretacija je lahko točna le s srbskega gledišča, in sicer v kontekstu politične stabilizacije novonastale Jugoslavije po prvi svetovni vojni. Srbija je

močno potrebovala čim večji delež “svojega” prebivalstva, zato so bile težnje po inkorporaciji južnoslovanskih ljudstev v srbski korpus razumljive. Unitarizem je imel torej poleg politične vsekakor tudi politično, pravzaprav strateško noto. Črnogorci so se spričo jezikovno-verskih podobnosti s srbstvom zdeli zelo primerni (Pleterski 1986, 232–237). Ideja o združevanju črnogorstva in srbstva sega globoko v 19. stoletje, in sicer v čas, ko se je vzpostavljala moderna srbska država. Skupen interes boja proti Turkom, pravoslavje in jezikovni elementi so bili podlaga in argument povsem geopolitičnim ciljem, ki so rastoči pomen Srbije na Balkanu vodili od vstajniške države do regionalne sile na Balkanskem polotoku. Pri tem ni odveč opomniti na moč srbskega mita o Kosovu ter smereh strateškega prodora države. Ta je bil po Garašaninu definiran kot zgodovinsko utemeljena pravica do jadranske obale ter vzpostavljanje enotne države nad ozemlji s srbskim prebivalstvom: v Bosni in Hercegovini, Vojvodini, na jugu proti Kosovu in Makedoniji ter tudi Črni gori (Vrkatić 2004, 116). Garašaniin (*Enciklopedija Jugoslavije* 1958, 429), katerega delo “Načertanije” sta leta 1844 po njegovem ukazu pripravila Adam Czartoriszki, vodja poljske emigracije v Evropi, in Franz Zach, je bil edini, ki je imel jasne ambicije koncentracije srbstva v eni – južnoslovanski – državi.

‘Načertanije’ naj bi sestavljal predvsem Zach, Czartoriszki pa naj bi bil v vlogi svetovalca. Garašaniin je na teh podlagah dodal vrsto lastnih idej političnega razvoja Srbije, ki mora (!) oblikovati a: enotno državo južnih Srbov, zbirajoč pri tem Slovane izpod habsburške monarhije in otomanske države; in b: pridobiti izhod na morje. ‘Načertanije’ so v tej luči značilen primer geopolitičnega programa neke države /.../ (*Enciklopedija Jugoslavije* 1958: 428–429).

V vlogi političnega jedra tovrstne državne tvorbe so se videli tudi nekateri Črnogorci (knez Danilo), pri čemer je prišla prav tudi stara slava nemanjške Srbije. Vendar Črna gora za ta korak ni imela realne vojaške in gospodarske moči (Banac 1987, 258–260). Iz tega izhajata dve dejstvi: tako Črnogorci kakor Srbi so imeli realno enak strateški interes, vendar različne potenciale in domet. Črnogorska samostojnost in tradicija sta ustvarjali elemente avtonomnosti, ki pa jih je bilo v luči južnoslovanskega unitarizma treba uporabiti tudi kot element dokazovanja enotnega srbstva.

Na drugi strani pa so prav posebnosti političnoteritorialnega razvoja Črne gore tiste, ki dajejo tej skupnosti pomembne in celo ključne elemente avtonomnosti. Popović pravi, da je bila črnogorska narodna pripadnost oblikovana skozi posebnosti organizacije in načina življenja prebivalcev Črne gore v protiturškem odporu. Tako naj bi se črnogorska identiteta utemeljila na t. i. *čojstvu* (*čojstvo* je izraz, ki v črnogorski družbeni tradiciji velja za središčni pojem osebnega ugleda v družbi. Pomeni namreč seštevek človekovih (črnog. *čovek* – ‘človek’,

od tod tudi človečnost) lastnosti: hrabrost, poštenost, spoštovanje časti, držanje besede, osebna etika, domoljubje in požrtvovalnost, solidarnost. Čojstvo je zato vrednota, ki posamezniku omogoča osebni ugled v družbi, obenem pa promovira tudi kolektivno naravo Črnogorcev kot nosilcev teh lastnosti), plemensko-teritorialnem ustroju in epski tradiciji (Popović 1999, 52–55). Zaradi zgodovinskih okoliščin, predvsem nujnosti obrambe pred bizantinskimi, raškimi, beneškimi (mleškimi) in nato zlasti turškimi poskusi dominacije, se je oblikovala čvrsta socialna skupnost z visoko mero medsebojne solidarnosti. Izoblikovale so se vrednote, ki so v večji meri temeljile na osebnostnih lastnostih posameznika (osebne vrline) in ne na njegovi ekonomski moči. Kronisti obdobja med 15. in 19. stoletjem pripominjajo, da je bila črnogorska ekumena tedaj bolj podobna vojnemu taboru kot urejenemu sistemu naselij, vendar je bila to v danih pogojih (pogosta nevarnost turških invazij) edina možnost preživetja. Vendar v opisih radi pozabljajo na kultivacijo močno zakrasele sredogorske in visokogorske pokrajine. Da bi preživel štivilčno prebivalstvo, so Črnogorci spretno kultivirali kraške vrtače, kjerkoli je bilo to le mogoče. Razpršena poselitve je bila tudi odraz prilagoditve na naravne razmere s prevlado skromnih življenjskih virov. Zaradi nevarnosti in pogostih vpadov so naselja pogosto opustili in nato ponovno vzpostavili, v gospodarstvu pa se naslonili predvsem na pašno živinorejo. Turške invazije v 18. stoletju so sicer nekajkrat praktično uničile poselitveno infrastrukturo, ljudstva pa ne: umik v sosedstvo jih je rešil, agrarno naturalno gospodarstvo pa je sorazmerno hitro vzpostavilo ekonomsko ravnovesje (*Vojna enciklopedija* 1971, 192). Vendar stiki z ozemlji pod beneško posestjo kažejo na kontinuirane gospodarske stike in sorazmerno živahno menjavo. Bržkone temelji ta tradicija na sorazmerno intenzivni visoki agrarni kulturi srednjeveške Duklje (*Meyers Konversationslexikon* 1909, 96–98).

Plemenska organizacija je zaradi tesnih vezi med člani povečevala medsebojno solidarnost, kar je bilo preživetvenega pomena tako v ekonomskem kakor v varnostnem pogledu. Skupnosti so bile zelo kompaktne, pripadnost skupnosti pa visoko cenjena vrednota. Plemena (vseh je bilo 35) (Klemenčič in Žagar 2004, 244) so bila prostorsko-prebivalstvene enote s čvrsto povezanostjo članov in z visoko stopnjo solidarnosti. Popović opozarja, da v nasprotju s poenostavljenimi (in seveda zgrešenimi) predstavami plemena niso bila zaprta. Vlogo regulatorja medplemenskih odnosov so imeli vladike, ki so bili predvsem cerkveni, pa tudi posvetni voditelji, medtem ko so bili guvernadurji simbolična vez z Mletsko republiko in pod beneškim vplivom. S tem so zagotavljali avtokefalnost (cerkveno samostojnost), zaradi formalnega položaja vladike kot tudi posvetnega vladarja pa je bila Črna gora teokratska država. Živahne vezi s strateškimi zavezniki Rusijo in v manjši meri Avstrijo, pozneje pa (zaradi dinastičnih povezav) z Italijo (kar ima svojo predhodnico v živahnih stikih z beneškimi posestmi), so Črno goro

kljub njeni majhnosti postavljale kot pomembnega strateškega zaveznika. Celo več: prav v spregi z ruskimi interesi so Črnogorci postali možno jedro močnejše regionalne integracije v osrčju Balkanskega polotoka. Ne gre prezreti, da so jo nekateri v 19. stoletju videli kot južnoslovansko Sparto (Popović 1999, 59–63); podobno omenja Banac (1987, 258–259). Diplomatska dejavnost, raznovrstnost vezi in teža strateških partnerstev so Črni gori dvigale prepoznavnost in ugled, obenem pa tudi utrjevale njen državniški značaj.

Prav državotvornost pa je v marsičem izhodišče, če ne celo vzrok kontradikcij razvoja Črnogorcev. Državnost je nedvomno še utrjevala črnogorsko identiteto, katere jedro je bil način življenja, naslonjen na čvrsto plemensko-teritorialno skupnost. Država je bila torej narodotvorna, pa obenem tudi kulturotvorna. Vendar je širjenje Črne gore in sklepanje zavezništev pripeljalo v objektivne situacije, kjer je bilo zблиževanje s Srbi predvsem pragmatična rešitev, končnih posledic pa ni bilo mogoče predvideti. Zato je na primer Njegošovo srbstvo racionalno, naslonjeno na skupne interese in sosedstvo, medtem ko v kulturi izraža črnogorsko individualnost, čeprav vpeto v takrat razširjeno in popularno pansrbsko (realno pa južnoslovansko) idejo; v nekem smislu je treba v tem videti tudi panslovanski značaj (Popović 1999, 89). Isti avtor je prepričan, da je treba Njegošev nazor in naklonjenost Srbom v njegovih literarnih stvaritvah vzeti kontekstualno in ne zgolj neposredno. Podobno je tudi z jezikom, ki si je sredi 19. stoletja šele utiral pot. V večini evropskih narodov je jedro in temelj nacionalnih identitet. Zaradi sorodnosti črnogorskega in srbskega jezika so mnogi imeli oba za enega in enotnega, še posebej zato, ker je bilo srbstvo tedaj v jezikovno-kulturnem smislu raznoliko zaradi politične razdeljenosti (Srbija, Bosna in Hercegovina, v predelih ogrskega dela habsburške monarhije, ipd.). Črnogorska identiteta se je tako po prepričanju sodobnikov že zaradi objektivnih okoliščin z lahkoto manifestirala kot nekoliko "posebna srbska". Politična tradicija Črne gore in ideja, da bi lahko ta gorska država igrala vlogo "Piemonta" v južnoslovanski politični tradiciji (Banac 1987: 261), je sicer godila nacionalnemu ponosu skromne črnogorske inteligence, a zaradi realnih vezi in velikostnih razmerij (Srbija je bila neprimerljivo večja in močnejša) je realno utrjevalo srbskost črnogorstva.

Drugi razlog identitenege prilagajanja je treba iskati v teritorialnem širjenju Črne gore. Črnogorska tradicija se je ob širjenju države na Brda (po letu 1795 in 1820) in Katun (po letu 1859) zlahka obdržala. Način življenja je bil enak, prepuščeni so bili isti usodi. Po letu 1878, ko je bila na Berlinskem kongresu priznana njena neodvisnost, je do leta 1882 dosegla do tedaj najobsežnejšo ozemelsko širitev, saj se je po površini skoraj podvojila. Obsegala je predele nekdanje vzhodne Hercegovine z Nikšićem do vključno visokih planot Durmitorja ter se ustavila na prepričljivi oviri – kanjonu reke Tare. Še pomembnejša je bila osvojitve Zete

s Podgorico ter dela črnogorskega primorja z Barom. V gospodarskem pogledu je to pomenilo pridobitev gospodarskega jedra, v prometno-strateškem smislu izhod na morje, v kulturnem pa pridobitev opaznega števila prebivalstva, ki črnogorske tradicije dotlej ni živelo. Medtem ko sta prejšnjim osvojitvam sledila pregon ali celo uničenje slovanskega muslimanskega življa – t. i. “poturic”, to sedaj ni bilo več mogoče. Potrebni so bili kompromisi, drugačen način upravljanja, začetek socialne diferenciacije in dogovarjanje s soseditvom (Banac 1987, 259). Tradicionalna identiteta verjetno ni bila več dovolj, morala je iskati nove oblike svoje družbene biti. Ker pa je bil hkrati srbski pritisk vse močnejši, jugoslovanske ideje pa prisotne v več različicah, se je s tem ustvarjal manevrski prostor nove, prilagojene črnogorske identitete. Srbska ali celo velikosrbska ideja je imela torej na razpolago dovolj manevrskega prostora zato, ker so vojaško-taktični razlogi vodili v kooperacijo na različnih področjih. Poleg tega je bil tu še ključni dejavnik – Rusija. Po avstrijski okupaciji Bosne in Hercegovine je bilo širjenje Srbije in Črne gore proti zahodu praktično preprečeno, habsburški imperij pa konkurent in verjetni nasprotnik. Naslonitev na Rusijo je bila za Srbijo edini strateški izhod, čeprav je gospodarsko dobro sodelovala z Avstro-Ogrsko. Ko je tudi Nemčija opredelila zavezništvo z Bolgarijo in s tem okrnila ruski vpliv v tej državi, je Srbiji od starih “Načertanij” kot geopolitičnega načrta ostala samo smer proti jugu (Makedonija) in jugozahodu (severna Albanija ter Črna gora) (Heer 1981). Sodelovanje med srbstvom in črnogorstvom je prehajalo v fazo hegemonije.

Odločilni korak je nastopil ob balkanskih vojnah. Vojaški uspehi protiturške koalicije so izničili turško moč in jo prisilili k umiku do Carigrada. Črni gori so pripadla ozemlja na severu in severovzhodu. To je predel Sandžaka, ki je bil glede na versko sestavo prebivalstva precej muslimanski, po historični tradiciji pa del starega Rasa – torej “zibelke” srednjeveške srbske države. Ker je Črni gori pripadla tudi rodovitna Metohija in z njo eno najpomembnejših srbskih svetišč – patriarhija v Peći, je objektivno, tako zaradi mitološkega pomena kakor zaradi objektivne prebivalstvene sestave, srbstvo postalo sestavni del črnogorske državnosti. Do sedaj še ni povsem pojasnjeno, v kolikšni meri so te okoliščine narekemale za mnoge sporno odločitev skupščine v Podgorici leta 1918. Po balkanskih vojnah je bila pot prek Črne gore dejansko edini način srbskega izhoda na morje, vse dokler ni bila po prvi svetovni vojni oblikovana prva Jugoslavija.

Ostro polarizacijo med “bjelaši” (unionisti) in “zelenaši” (federalisti) po vključitvi v Jugoslavijo je treba presojati tudi s socialnoekonomskega vidika. Del elite se je naslonil na Beograd in užival določene prednosti. Črna gora tedaj ni imela razvitih institucij, kar je gotovo slabilo modernizacijo in prilagoditve črnogorskega narodnega gibanja. Večina črnogorske inteligence se je šolala v Beogradu. Zato je precej verjetno, da so k razkolu prispevali tudi ti, saj so bili nosilci drugačnih

idej, kot pa jih je lahko doma sprejemalo prebivalstvo, ki je poznalo le črnogorsko tradicijo. Pleterski zato dopušča možnost, da so ti razlogi morda prispevali k angažiranju črnogorskih komunistov za avtonomnost Črnogorcev. To tezo so jim nekdanji federalisti z naslonitvijo na Italijo in oblikovanjem marionetne Črne gore (v letih od 1941 do 1943) sicer že skoraj vzeli (Pleterski 1986, 304–308). Drugi izziv se je ponudil po drugi svetovni vojni, ko se je odprlo vprašanje razmejitve Sandžaka. Kaže, da na nacionalno vprašanje precej občutljive partije niso bile naklonjene ideji posebne enote Sandžaka, ki bi kot celota sodil v okvir Srbije (skupaj z Vojvodino in s Kosmetom). Črnogorci so ga zahtevali zase, sklicujoč se na zgodovinsko pravičnost (po drugi balkanski vojni je južni del skupaj z Metohijo pripadal Črni gori). Na samobitnost muslimanskega prebivalstva, ki tedaj še ni bilo opredeljeno kot “Bošnjaki”, se ni očitno nihče resno oziral, čeprav so med vojno zahtevali prav to (Pleterski 1986, 391).

Obdobje druge Jugoslavije je za Črno goro obdobje delne državnosti; postala je ena od zveznih republik, Črnogorci pa priznan narod. Oblikovale so se nacionalno pomembne institucije, od univerze, akademije znanosti, medijske hiše do gospodarskih ustanov. Forsirana industrializacija in urbanizacija sta vodili k večji družbeni mobilizaciji, kar naj bi prispevalo k razvoju črnogorske identitete (Klemenčič in Žagar 2004, 244–245). Prvi statistični popis leta 1948 je pokazal velik delež Črnogorcev – kar 91 odstotkov, nato pa je začel delež nazadovati. K temu so prispevale tako razlike v demografski rasti bošnjaškega (sandžaškega) muslimanskega korpusa kakor tudi pripadnikov albanske manjšine v primorju in Zeti. Vendar se je stalno povečeval tudi delež Srbov, vse do okrog 32 odstotkov leta 2003 (Boeckh 2009, 220–221). Še skromnejši pa je rezultat po maternem jeziku, saj je črnogorski jezik navedlo le okrog 22 odstotkov, srbskega pa 63,5 odstotka popisanih (Kicošev idr. 2006, 63). Pri tem je treba opozoriti tudi na sorazmerno intenzivno doseljevanje na obalo. Občine Budva, Bar, Petrovac in Herceg Novi izkazujejo leta 1981 znaten porast “Jugoslovanov”, kar je vsaj deloma rezultat priseljevanja iz različnih delov Jugoslavije. V tem obdobju je bil porast Jugoslovanov razširjen pojav v skoraj vseh jugoslovanskih okoljih, saj so na zvezni ravni dosegli zelo visoko številko: 1,4 milijona pripadnikov (Žuljić 1989). Institucionalna podpora torej ni zmogla v celoti pospešiti procesa dozorevanja črnogorskega naroda. Vendar je treba upoštevati, da sta bili gospodarska in tudi medijska odvisnost Črne gore od Beograda zelo veliki in kulturno-jezikovni vpliv namerno močan (Popović 1999, 105). Razpad Jugoslavije leta 1991, oblikovanje začasne Zvezne republike Jugoslavije in pozneje Državne skupnosti Srbije in Črne gore jo je sprva še bolj potisnil v srbske okvire. Deloma gre za elemente solidarnosti političnih elit, kjer ni bilo zanemarljivo dejstvo, da so nekateri vidni Srbi po svojem izvoru iz Črne gore. To velja na primer za Miloševića (Klemenčič in Žagar 2004, 245) in Radovana Karadžića (Boeckh 2009, 220).

Centralistični pritisk na Črno goro je bil v osemdesetih letih 20. stoletja izjemno močan in je skušal na različne načine uveljavljati politiko enotnosti Srbov in Črnogorcev (Klemencič in Žagar 2004, 330–333), nedvomno tudi zaradi vse očitnejših namer Slovenije in pozneje še Hrvaške po samostojnosti. Naraščajoči gospodarski problemi in posredne posledice vojaških spopadov v sosedstvu so zniževali pripravljenost Črnogorcev vztrajati v državni zvezi s Srbijo. Zato naj bi imela načrtna diferenciacija od srbstva predvsem politični motiv: beg od Miloševićeve Srbije. Pomemben korak k samostojnosti je bila ponovna vzpostavitev avtokefalnosti črnogorske pravoslavne cerkve (Armesto 1997, 237–238). Očitno je jugoslovanska kriza pospešila proces osamosvajanja Črne gore, ni pa prispevala tudi k večji narodni koheziji Črnogorcev.

5. Črnogorsko vprašanje v narodnih statistikah

Pregled je mogoče začeti šele z obdobjem po drugi svetovni vojni, ko se Črnogorci pojavijo v statistikah; prej so jih namreč šteli skupaj s Srbi. Sredi 19. stoletja je imela Črna gora v takratnih okvirih, združujoč t. i. “podlovcensko” ali “staro” Črno goro ter Brda, okrog 120.000 prebivalcev (Burić 2003, 75). Število prebivalstva na današnjem ozemlju države je po ocenah do leta 1880 naraslo na okrog 207.000, do leta 1910 pa na okrog 344.000 (Eberhardt 2001, 339). Ob prvem ugotavljanju števila prebivalstva leta 1909 je bilo po maternem jeziku nad 95 odstotkov “Srbov” (Boeckh 2009, 220). Ob prvem jugoslovanskem popisu leta 1921, ko so Srbe, Črnogorce in Makedonce šteli skupaj kot Srbe, je ozemlje današnje Črne gore že preživljalo okrog 300.000 prebivalcev; od tega je bilo Srbov nad 90 odstotkov (Žuljić 1989, 22–23). Deset let pozneje so statistike združili tako, da so bili v skupni kategoriji “Srbohrvatov” Srbi, Muslimani (različne statistične skupine), Črnogorci in Makedonci, pa tudi Hrvati (Žuljić 1989, 25).

Šele popis 1948 je ponudil možnost narodne opredelitve za “Črnogorce”. Za to opcijo se jih je odločilo veliko – skoraj 91 odstotkov, pa tudi precejšnje število (okrog 74.000) Črnogorcev, razseljenih drugod po Jugoslaviji. Poznejši statistični popisi dokazujejo izrazito etnično difuzijo, saj se je število pripadnikov manjšin (predvsem Albancev in Muslimanov oziroma Bošnjakov) povečevalo hitreje kakor število Črnogorcev. Podrobnejše analize predvsem starostne sestave dokazujejo opazno večjo rodnost pri obeh skupinah, kar je ključni razlog za hitrejše rast obeh manjšin (*Stanovništvo: nacionalna ili etnička pripadnost*, 2004). Število Črnogorcev je tako naraščalo do popisa 1981, kar gre pripisati vzdrževanju črnogorske identitete, čeprav se je (kakor prej omenjeno) delež Črnogorcev

nenehoma zniževal. Toda delež in število Srbov kažeta vztrajno rast, tolikšno, da je na podlagi zgolj rodnostnih gibanj to težko pričakovati. Črna gora je bila poleg tega tudi izrazito emigracijsko območje, saj je število odseljenih nekajkrat preseglo število priseljenih (Žuljić 1989, 60). Priseljevali so se predvsem na območje črnogorskega primorja, in to največ iz srbskih urbanih okolij (Žuljić 1989, 58). Težko je predvideti, da se je urbana mentaliteta priseljenih enostavno spojila z domačim črnogorskim prebivalstvom. Število Srbov pa se je povečevalo tudi v izrazito emigracijskih območjih Črne gore, kar priča o daljšem procesu narodne konverzije.

Leta 1991 sta sledila obrat in nazadovanje števila Črnogorcev, kar se je do zadnjega popisa leta 2003 še stopnjevalo. V spreminjanju razmerja med Črnogorci in Srbi gre le v manjši meri za posledice selitvenih tokov, predvsem v obalnih predelih. Spremembe je treba torej pripisati predvsem konverziji narodne identitete.

Zanimive izsledke daje tudi primerjava števila Črnogorcev zunaj Črne gore. Ker gre za razmeroma opazen delež (v povprečju od 20 do 30 odstotkov vseh opredeljenih ob popisih kot Črnogorci), je še toliko pomembneje, da se je črnogorska identiteta v pogojih notranje (jugoslovanske) diaspore izkazovala tudi zunaj svojega izvornega okolja. To dokazuje, da ni vezana zgolj na izhodiščni teritorij – Črno goro, temveč se njeni pripadniki identificirajo tudi po drugih elementih kolektivne identitete. Predvsem pa izstopa dejstvo, da je bilo ob popisu leta 2003 absolutno število zdaleč najmanjše v vsem popisnem nizu ter da je bil tudi delež Črnogorcev zunaj Črne gore prepričljivo najmanjši prav ob zadnjem popisu – le 15 odstotkov. Po ocenah živi v okolici Skadra v Albaniji okrog 1.200 Črnogorcev (Kahl 2006, 11).

6. Geopolitične implikacije črnogorskega vprašanja na Balkanu skozi čas

Črnogorsko ozemlje je izrazito gorato. Več kot polovica površja leži višje od 1.000 m nad morjem. Gorski grebeni se pno strmo nad morjem, razgibano kraško površje pa ustvarja vtis nedostopnosti. Skromen obseg nizkega, ravnega in rodovitnega površja dopolnjuje vtis o polekumeni – redko in le pogojno naseljenem svetu, ki v najvišjem delu vzhodne Črne gore in severne Albanije v Prokletijah zaključuje tektonsko gmoto Dinaridov. Ker tudi onkraj albansko-črnogorske meje prevladuje izredno razgiban svet albanskih Prokletij, se težko prehoden svet vleče več kot 100 km proti jugovzhodu. Reka Drim teče povečini po ozki in vijugavi soteski, mestoma tudi po kanjonih, zato je bila do danes bolj

Tabela 1

Številčni razvoj prebivalstva današnje Črne gore glede na narodno pripadnost v obdobju od 1921 do 2003 / The demographical development of contemporary Montenegro according to national affiliation during the period from 1921 to 2003.

	Število prebivalcev ob statističnih popisih							
	1921 ¹	1948 ¹	1953 ¹	1961 ²	1971 ¹	1981 ³	1991 ³	2003 ⁴
Srbi in Črnogorci	236.000							
Črnogorci		342.000	363.700	384.000	355.600	400.500	380.500	267.700
Srbi		6.700	13.900	14.100	39.500	19.400	57.500	198.400
Albanci	17.200		23.500	25.800	35.700	37.700	40.400	31.100
Muslimani	38.300			30.700	70.200	78.100	89.600	24.600
Bošnjaki								48.200
Hrvati	18.200		9.800	10.700	9.200	6.900	6.200	6.800
Jugoslovani			6.400	1.600	10.900	31.200	26.200	2.000
Drugi	1.600	28.300	2.600	4.100	8.500	10.500	14.700	41.400
SKUPAJ	311.300	377.000	419.900	471.000	529.600	584.300	615.000	620.200
Delež Črnogorcev (%)		90.7 %	86.6 %	81.5 %	67.1 %	68.5 %	61.9 %	43.2 %
Skupno število Črnogorcev (območje nekdanje YU)		425.700	466.100	488.700	508.800	579.000	533.900	320.000
Indeks rasti števila Črnogorcev (1948 = 100)		100	109	115	120	136	125	75
Število Črnogorcev zunaj Črne gore		83.000	102.400	104.700	153.200	178.500	153.400	52.300
Delež Črnogorcev zunaj Črne gore		19.5 %	22.0 %	21.4 %	30.1 %	30.8 %	28.7 %	16.3 %

Viri:

- (1) Eberhardt, P., 2001. *Ethnic Groups and Population Changes in Twentieth-Century Central-Eastern Europe: History, Data and Analysis*. M. E. Sharpe, New York, 388–389.
- (2) Žuljić, S., 1989. *Narodnosna struktura Jugoslavije i tokovi promena*. Zagreb: Ekonomski institut, Zagreb, 57.
- (3) Statistički godišnjak, 2009. Zavod za statistiku, Podgorica, 45–46.
- (4) *Stanovništvo: nacionalna ili etnička pripadnost*, 2004. Republika Crna gora, Zavod za statistiku, Podgorica.

ovira kakor pa priložnost za razvoj prometnega omrežja. Toda gorati, razgibani in zakraseli svet se nadaljuje tudi proti osrednji Bosni. Črna gora se tako nahaja v loku visokih, težko prehodnih gora in se naslanja na morsko obalo, ki je bodisi visoka in težje dostopna (v južni Dalmaciji in črnogorskem primorju) ali pa nizka in zamočvirjena z obrežno obmorsko plitvino (v južnem delu). Takšno okolje je v fazi vojaških osvajanj nudilo vsaj delno zaščito in zatočišče. Po drugi strani so izoliranost in specifične življenjske razmere na nek način pogojevali način življenja in kulturo prebivalcev na območju, ki je pozneje dobilo današnje ime Črna gora. V tem obsežnem obalnem loku južnega Jadrana sta edino Dubrovnik in Drač postala pomembnejši pristanišči. Črnogorsko ozemlje je tako naslonjeno na dve naravni oviri: dinarsko-albanski gorski lok proti notranjosti, in obalni, ki najprej s strmo in z razčlenjeno, nato pa z nizko in močvirnato obalo zmanjšuje pomorski značaj območja.

Opisana svojstva so imela v zgodovinskem razvoju območja pomembno vlogo. Lajšala ali celo sploh omogočala so odpor ter pomagala tvoriti čvrsto, na ta posebni teritorij močno navezано skupnost. Seveda so bili enako pomembni tudi prebivalci – Črnogorci, ki so z oblikovanjem specifične kulture (Popović govori celo o “civilizaciji”) ustvarili samosvojo teritorialno identiteto – unikat med ljudstvi Balkana. Toda k temu so bistveno prispevali tudi pritiski od zunaj, ki so skušali to naravno bariero osvojiti. V času otomanskega imperija in osvojitve obsežnih ozemelj v Podonavju je bila kopenska pot proti Bosni in Panonski kotlini odprta, zato južne smeri prek Zete in mimo stare Črne gore niti niso tako zelo potrebovali. Vrh vsega sta bili ključni točki Drač in Boka Kotorska dolgo pod beneškim vplivom, medtem ko je Dubrovniška republika uspevala zadrževati samostojnost. Ko se je v poznem 16. stoletju turška invazivna moč izčrpala in se je začela regresija otomanskih ozemelj, so nastopile velike spremembe. Vojaški neuspehi Turčije proti rastoči srednjeevropski sili – habsburški Avstriji so severni prehod vse bolj omejevali, zato je bil južni (črnogorski) tembolj dragocen. Prehod prek ozkega pasu med Zeto in Boko Kotorsko, ki je vodila do turških ozemelj v Bosni, je naseljevalo pravoslavno in Turkom nenaklonjeno ljudstvo vzhodne Hercegovine in Črne gore. Zato ne čudi izjemen pritisk Turkov na to ozko ozemlje. Verjetno so bile težave, ki so jih imeli prebivalci zaradi vojaških prehodov, pomemben motiv za odpor proti Turkom. Kronisti ne skoparijo s komplimenti o predrznosti in hrabrosti protiturškega odpora Črnogorcev. Vendar je bil za bojevitost še en motiv: namreč priložnost za plenjenje vojaških in trgovskih karavan. Črnogorsko ozemlje je bilo – v geopolitični terminologiji tistega časa – pač primerno potencialno “mostišče”, ki pa te funkcije ni nikoli zares prevzelo. Zato ne čudi, da je v 17. stoletju sledilo več turških poskusov, da bi nevaren prehod zavarovali tudi z radikalnimi rešitvami, kot sta izselitev večine črnogorskega prebivalstva (*Vojna enciklopedija* 1971, 211–217). Ta ni uspela,

ker so Črnogorci večje izkoriščali prednost nepreglednega območja in ker je bila njihova ekonomska podlaga vezana na živinorejo, s tem pa bolj mobilna in prilagodljiva. Uspehi protiturškega boja so postopoma zmanjševali ne le turško moč, temveč predvsem privlačnost črnogorskega ozemlja. Za Turčijo je bila toliko bolj pomembna pot skozi Sandžak, ki ga je naseljevalo muslimansko prebivalstvo in je bilo zaradi omenjenega družbenega svojstva idealno "mostišče".

Protiturški odpor Črnogorcev je krepko prevrednotil strateški pomen njihovega ozemlja. Namesto koridorja se je uveljavil "otok", ki je večinoma deloval kot ovira. Toda kar je bila Visoki porti velika ovira, je bila v 19. stoletju zlasti Srbom velika prednost (Tunjić 2004, 182–184). Prek črnogorskega ozemlja je bilo namreč Srbiji še najlažje uresničiti pomemben cilj: osvojitve obal Jadrana. Srbizacijo tega območja so torej narekovali v veliki meri prav strateški razlogi. Po avstrijski okupaciji Bosne in Hercegovine ter vojaškem nadzoru Sandžaka je imela Srbija še manj priložnosti širjenja proti zahodu (Bosni), proti Črni gori pa je bila pot odprta in vsaj za Srbijo izjemno privlačna.

Ko je po balkanskih vojnah Črna gora osvojila ozemlja na severu (Sandžak) in postala soseda Srbije, se je potreba po enotnosti še povečala. Pri tem je bil verjetno ključen dogodek osamosvojitve Albanije; na njeno ozemlje je Srbija računala že skoraj stoletje, vse od Garašaninovih "Načertanij". Črnogorsko ozemlje je bilo za Srbijo vredno toliko bolj tudi zaradi tega, ker je bila blokirana tudi na jugu, v smeri proti Solunu. Če v tej luči gledamo unifikacijo Črne gore in Srbije leta 1918 (Podgoriška skupščina), je jasno, da so tak korak načrtovali kot enega od ključnih geopolitičnih ciljev Srbije. Črna gora je sedaj spet pridobila lastnost "mostišča" – tokrat za Srbijo. Toda z oblikovanjem Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev se je strateški pomen Črne gore za Srbijo naglo zmanjšal. Mostišče niti ni bilo potrebno, saj je bilo ozemlje zaradi preteklih sprememb meja in konfliktov brez primerne infrastrukture. Sklepamo lahko, da je bil jugoslovanski (srbski) unitarizem zato postavljen pred dva primarna cilja: zagotoviti prevlado v smeri proti zahodu (Bosni, deloma tudi Hrvaški) ter proti jugu (Kosovo in Makedonija). Črna gora je zato v prvi Jugoslaviji ostala gospodarska periferija.

Do velikega preobrata je prišlo po drugi svetovni vojni. Povojni razvoj je z oblikovanjem doktrine jugoslovanskega federalizma Črni gori ponudil priložnosti gospodarskega in regionalnega razvoja, posledično pa tudi družbene modernizacije. Ti procesi so zaradi gospodarskih, izobraževalnih in kulturno-jezikovnih prilik vezali Črno goro tesneje na Srbijo in Beograd. Uresničevali so jih z gospodarskimi in infrastrukturnimi načrti, kot je bila na primer gradnja proge Beograd–Bar in z gospodarskimi povezavami. Črna gora je bila na albanski strani praktično povsem blokirana, saj so bili stiki z Albanijo pod trdim totalitarnim režimom Enverja Hoxhe zelo redki.

Povsem nove razmere so nastopile z disolucijo jugoslovanske federacije. Razlogov za krizo je veliko in jih na tem mestu ne morem obravnavati. Poskusi zadržanja Jugoslavije v večji ali manjši različici so se izjalovili, država pa se je reducirala na ozemlju nekdanjih republik Srbije in Črne gore. Z izgubo Bosne in Hercegovine je Črna gora za Srbijo zopet pridobila izjemen strateški pomen: postala je mostišče, okno v svet. Vendar so se te možnosti zaradi vojaških spopadov v bližnji soseščini močno okrnile, z gospodarsko blokado Zvezne republike Jugoslavije pa se skoraj povsem prekinile. Toda medtem ko je Srbija razpolagala s kmetijskimi in z industrijskimi kapacitetami, je imela Črna gora zelo skromne gospodarske možnosti. Nastopilo je obdobje, ko je bil izhod iz zveze s Srbijo predvsem gospodarski in ne le politični imperativ. Črna gora je morala svojo identiteto začeti iskati tudi v mednarodnem prostoru ter uveljavljati lastne geopolitične interese. V tej luči je treba presoјati tudi rezultate zadnjega popisa leta 2003. Pri tem je očitno, da srbsko prebivalstvo prevladuje predvsem na severu, v nekaterih regionalnih središčih po državi ter obalnih mestih. Za mnoge, ki so bili gospodarsko vezani na Srbijo, je bila odločitev za srbstvo verjetno vsaj nekoliko pogojena tudi z obstojem gospodarskih in kulturnih vezi in torej povsem racionalen odgovor na izzive časa. Po drugi strani pa se v Črni gori odpirajo tudi vprašanja notranje konkurence demografsko vitalnih skupnosti, kot sta bošnjaška na severu in albanska na jugovzhodu.

Zaključno dejanje v geopolitičnem smislu dajejo procesi evropske integracije, ki tudi ta ostanek Evrope postopoma vključujejo v enoten gospodarski prostor združene Evrope. Zahodni Balkan, kamor sodita tudi Črna gora in njeno sosedstvo, že prejema nekatere prednosti omenjenih širitvenih namer. Črna gora je tu zopet posebnost, saj je evropsko valuto sprejela še v času državne zveze s Srbijo, ne da bi bila formalno podvržena strogemu nadzoru evropskih finančnih institucij. Ta korak je srbska diplomacija (povsem upravičeno!) štela za izrazito dezintegrativno potezo niti ne toliko Črne gore, ki je to pragmatično sprejela, temveč EU, ki je potezo tolerirala. Leta 2009 sta v okvirih zveze NATO pristali tudi dve sosedbi: Albanija in Hrvaška, kar je ob političnem nadzoru Bosne in Hercegovine ter Kosova (NATO in EULEX) samo v pretežno goratem in z Bošnjaki naseljenem srbskem delu Sandžaka pustilo neposredni kopenski stik s Srbijo. Realno gledano so torej mnogi vzvodi srbskega gospodarskega, kulturnega in političnega vpliva skoraj prenehali. Nastopajo realni pogoji večje avtonomizacije črnogorske nacionalne ideje v pogojih EU priključujočega se Balkana. Predvsem v gospodarskem in prometnem smislu utegnejo biti za Črno goro pomembnejše zlasti spremembe v Albaniji, ki s pridobivanjem tujih investicij zelo naglo gradi svoj razvojni pol v trikotniku med Skadrom, Tirano in Dračem. Sem se usmerjata dva prometna koridorja, ki bosta močno povečala strateško težo ozemlja, naseljenega pretežno z Albanci. Potekata od

Drača na obali prek Tirane in se nato cepita v severni krak proti Prištini, drugi, pomembnejši, ki poteka prek Skopja in Sofije do Varne ob Črnem morju pa bo v prihodnje eden od ključnih južnoevropskih prometnih koridorjev (VIII koridor transevropske mreže) (Zupančič 2009, 132). Za Črno goro je vsekakor perspektivna povezava na relaciji Beograd–Bar, in to tako obnova železniške proge kakor tudi gradnja avtoceste. Črna gora bo brez podobnih povezav verjetno izpostavljena močni regionalni konkurenci. Turizem kot paradna veja črnogorskega gospodarstva v tej luči predstavlja opcijo, dovolj močno za zadostitev interesov domačih elit in zanesljivo nezadostno za ustrezen nacionalni razvoj in vzpostavljanje konkurenčnosti v regiji. Ob uveljavljanju odprte Evrope je mogoče predvideti predvsem pritiske gospodarske narave tudi v črnogorski prostor. To bo imelo zanesljivo tudi svoj politični in kulturni odmev in bo lahko močno vplivalo tudi na identiteto prebivalstva v tem okolju. Zato bo črnogorsko narodno vprašanje v prihodnosti poleg z dediščino dualizma med srbstvom in črnogorstvom okupirano tudi z demografsko in gospodarsko konkurenco albanskega narodnega korpusa.

7. Sklep

Črnogorsko narodno vprašanje v svojem bistvenem pomenu ostaja razdeljeno med subjektiviteto nespornega naroda in objektiviteto dualne identitete, ki (regionalno in časovno različno) variira med črnogorstvom in srbstvom. Temeljit pretres objektivnih okoliščin narodne pripadnosti nam na teoretični ravni ne da povsem zadovoljivega odgovora o “objektivnem” obstoju črnogorskega naroda. Vendar je na koncu vendarle subjektivnost samozavedanja tista ključna lastnost, ki ne glede na jezikovno-religiozne sorodnosti (za nekatere enakosti ali celo istosti) obstaja kot dejstvo! Tak narod je organizirano kolektivno telo, utemeljeno na posebnostih zgodovinsko-teritorialnega razvoja ter postopnega oblikovanja politične identitete. Če torej premore z zadostno mero družbene kohezije obstajati kot narodni korpus, vpet v gospodarsko pasivni lok južnih Dinaridov, ni treba dvomiti v njegov obstoj. A ta dvom bo obstajal, saj zanj obstaja tudi več kot stoletje star interes (srbski namreč). Podobno kot pri Makedoncih, ki si jih zaradi teritorialnih (grških), jezikovnih (bolgarskih) ali jezikovno-zgodovinskih (srbskih) interpretacij lastijo imenovane tri sosede, demografsko pa prerašča albanski narodni korpus, je tudi pri Črnogorcih “srbskost” v funkciji projekcije geopolitičnih interesov (Črna gora kot mostišče), jezikovna sorodnost (in zopet ne povsem istost!) pa primeren argument unitaristične razlage enosti in istosti črnogorstva in srbstva. Črnogorska identiteta nesporno obstaja, kakor tudi njegovi nosilci, organizirani kot državotvorna nacija. Ponovno vzpostavljena

34

državnost je zato izziv redefinicije črnogorstva kot narodnega in kulturnega pojava. Ta korpus je sedaj na poti iskanja nove, moderne črnogorske identitete, ki bo v večji meri naslonjena na evropski kulturni kontekst in jo bodo le v manjši meri krojile kulturno-politične aspiracije močnejših sosedov. Toliko bolj je mogoče pričakovati iskanje avtentičnega črnogorskega narodnega izraza v novih okoliščinah mednarodnega povezovanja in medetnične (predvsem kulturne) tekmovalnosti.

Črnogorsko vprašanje ostaja v prvi vrsti politično vprašanje; vendar nič manj kot velja to za druge, morda na prvi pogled bolj prepričljive samobitne etnične skupnosti Balkanskega polotoka.

Karta 1 / Map 1

Najštevilčnejše narodne skupine po občinah Črne gore ob popisu leta 2003

The dominant ethnic groups in Montenegro, by communes, at the 2003 census

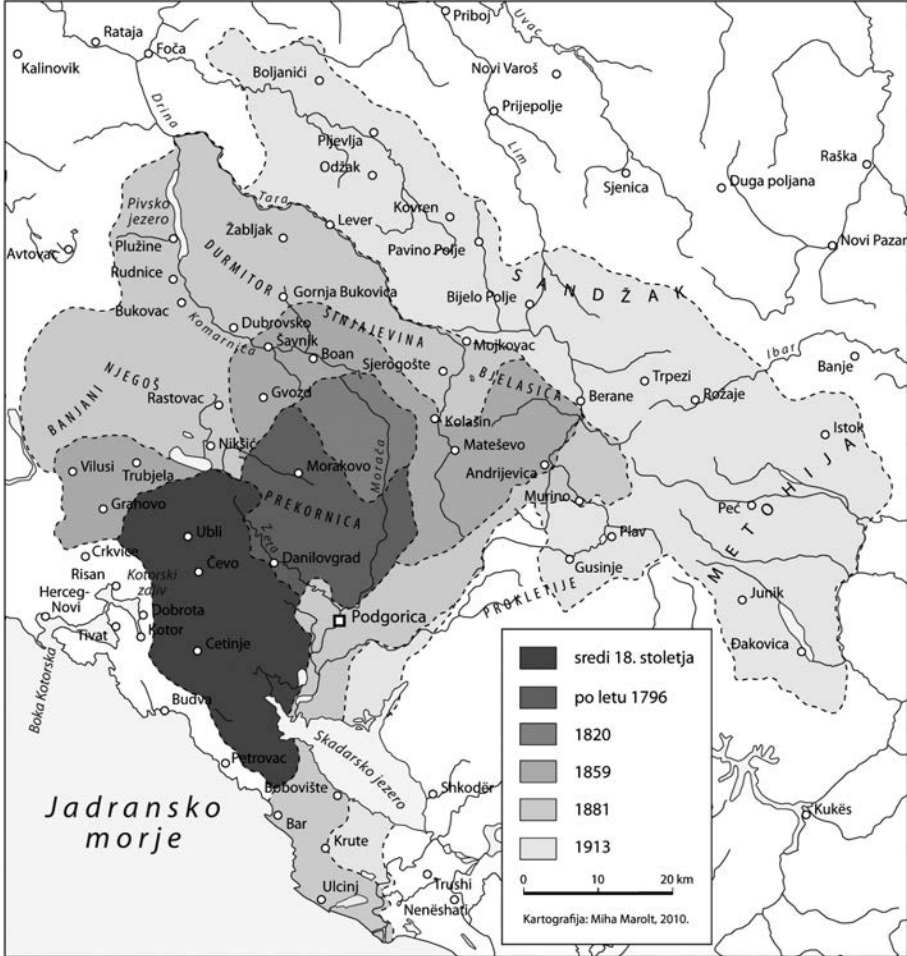

Vir: Stanovništvo: nacionalna ili etnička pripadnost, 2004. Republika Crna gora, Zavod za statistiku, Podgorica.

Karta 2 / Map 2

Teritorialni razvoj Črne gore do leta 1913

The territorial development of Montenegro through 1913

Vir: Vojna enciklopedija, 1971. 2 knjiga. Redakcija vojne enciklopedije, Beograd.

Viri in literatura

Armesto, F. F. (ur.), 1997. *Guide to the Peoples of Europe*. Revised Edition. Times Books, London.

Banac, I., 1987. *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji: Porijeklo, Povjest, Politika*. Globus, Zagreb.

Boeckh, K., 2009. *Serbien und Montenegro*. Südosteuropa Gesellschaft & Regensburg, Verlag Friedrich Pustet, München.

Burić, M., 2003. *Geografsko-istorijski atlas Crne gore: Formiranje crnogorske teritorije: Prevalis–Duklja–Zeta–Crna gora*. Filozofski fakultet Nikšić, Podgorica.

Das Bertelsmann Lexikon, 1965. 3. Band. Bertelmanns Verlag, Gütersloh.

Dejzings, G., 2005. *Religija i identitet na Kosovu*. Biblioteka XX. vek, Beograd.

Eberhardt, P., 2001. *Ethnic Groups and Population Changes in Twentieth-Century Central-Eastern Europe: History, Data and Analysis*. M. E. Sharpe, New York.

Enciklopedija Slovenije, 1988. 2. knjiga, geslo: Črna gora. Mladinska knjiga, Ljubljana.

Enciklopedija Jugoslavije, 1956. 2. knjiga, geslo: Crna gora. Leksikografski zavod FNRJ, Zagreb.

Enciklopedija Jugoslavije, 1958. 3. knjiga, geslo: Garašanin. Leksikografski zavod FNRJ, Zagreb.

Enciklopedija Leksikografskog zavoda, 1956. 2. knjiga, geslo: Crna gora. Leksikografski zavod FNRJ, Zagreb.

Fischer Weltalmanach, 2010. Fischer Verlag, Frankfurt.

Gerolymatos, A., 2002. *The Balkan Wars: Conquest, Revolution, and Retribution from the Ottoman Era to the Twentieth Century and Beyond*. Basic Books, New York.

Heer, C., 1981. *Territorialentwicklung und Grenzfragen von Montenegro in der Zeit*

38 *sein Staatswerdung: 1830–1887*. Fischer Verlag, Frankfurt.

Hobsbawm, E.J., 1998. *Nationen und Nationalismus: Mythos und Realität seit 1780*. Deutscher Taschenbuch Verlag, München.

Kahl, T., 2006. Albanien. V *Atlas Ost- und Südosteuropa: Ethnisches Bewusstsein in Mittel- und Südosteuropa um 2000*. Österreichisches Ost- und Südosteuropa Institut, Wien, 8–13.

Kicošev, S., Kocsis, K., Jordan, P., 2006. Serbien und Montenegro. V *Atlas Ost- und Südosteuropa: Ethnisches Bewusstsein in Mittel- und Südosteuropa um 2000*. Österreichisches Ost- und Südosteuropa Institut, Wien, 60–65.

Klemenčič, M. in Žagar, M., 2004. *The Former Yugoslavia as Diverse Peoples: A Reference Sourcebook*. ABC CLIO, Santa Barbara, California.

Kulišić, Š., 1980. *O etnogenezi Crnogoraca*. Pobjeda, Titograd.

Leksikon Minerva, 1936. Minerva nakladna knjižara, Zagreb.

Magocsi, R. P., 2002. *Historical Atlas of Central Europe*. University of Washington Press, Seattle.

Meyers Konversationslexikon, 1909. 14. Band. Bibliographisches Institut, Leipzig, Wien.

Pavlović, S., 1999. The Podgorica Assembly in 1918: Notes on the Yugoslav Historiography, 1918–1920 about the Unification of Montenegro and Serbia. *Canadian Slavonic Papers* 41(2), 157–77.

Pleterski, J., 1986. *Narodi, Jugoslavija, revolucija*. Komunist in Državna založba Slovenije, Ljubljana.

Popović, M., 1999. *Crnogorsko pitanje*. Plima / Dignitas, Cetinje.

Rakočević, N., 1969. *Crna gora u prvom svjetskom ratu*. Istorijski institut, Cetinje.

Riedel, S., 2006. *Die Erfindung der Balkanvölker: Identitätspolitik zwischen Konflikt und Integration*. Verlag für Sozialwissenschaften, Wiesbaden.

Roberts, E., 2007. *Realm of the Black Mountain: A History of Montenegro*. Ithaca,

New York.

Seton-Watson, H., 1980. *Nacije i države: Ispitivanje porijekla nacija i politike nacionizma*. Globus, Zagreb.

Stanovništvo. Nacionalna ili etnička pripadnost, 2004. Republika Crna gora, Zavod za statistiku, Podgorica, <http://www.monstat.cg.yu/Popis.htm> (dostop 30. 9. 2009).

Statistički godišnjak, 2009. Zavod za statistiku, Podgorica, 45–46.

Sušnik, A. in Šarabon, V., 1914. *Vojska na Balkanu*. Katoliška bukvarna, Ljubljana.

Tunjić, F., 2004. *Vmesna Evropa: Konfliktnost državnih teritorialnih meja*. Annales, Koper.

Vemić, M. in Strugar, M., 2007. *An Atlas of Old Serbia: European Maps of Kosovo and Metohija*. St. Peter of Cetinje Special Editions, Cetinje.

Vojna enciklopedija, 1971. 2. knjiga. Redakcija vojne enciklopedije, Beograd.

Vrkatić, L., 2004. *Pojam i biće srpske nacije*. Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci, Novi Sad.

Vujović, D. D., 1962. *Ujedinjenje Crne gore i Srbije*. Istorijski institut NR Crne gore, Titograd.

Vujović, D. D., 1981. *Crnogorski federalisti 1919–1929*. Istorijski institut NR Crne gore, Titograd.

Zgodovina narodov Jugoslavije, 1953. 1. knjiga. Državna založba Slovenije, Ljubljana.

Zgodovina narodov Jugoslavije, 1959. 2. knjiga. Državna založba Slovenije, Ljubljana.

Zimpel, H. G. (ur.), 1997. *Lexikon der Weltbevölkerung: Geografie–Kultur–Gesellschaft*. Nikol-Verlag, Hamburg.

Zingarelli, I., 1927. *Der Groß-Balkan*. Almathea Verlag, Zürich, Leipzig, Wien.

Zupančič, J., 2006. Geopolitične razsežnosti makedonskega narodnega vprašanja. *Razprave in gradivo* 48/49, 124–154.

Zupančič, J., 2008. Albansko vprašanje v luči političnoteritorialne rekonstrukcije Balkana. *Razprave in gradivo* 55, 6–49.

Zupančič, J., 2009. Političnogeografska analiza Balkana. *Dela* 32, 85–134.

Žuljić, S., 1989. *Narodnostna struktura Jugoslavije i tokovi promjena*. Ekonomski institut, Zagreb.

NATAŠA BEŠIREVIĆ

Ethnic Conflicts in the Former Yugoslavia as a Consequence of Nation-State Building

This paper deals primarily with exploring the connection between the creation of nation states, on the one hand, and, on the other, ethnic cleansing and violence in the former Yugoslavia. It argues that the process of creation of nation states in the former Yugoslavia was an inevitable political process, whereas the ethnic strife, violence and genocide were not a “natural” part of that process. Ethnic intolerance did not increase before the war, but it did dramatically increase during the conflict and this increase provides counter-evidence to theories about ethnic hatred. It was certain political élites who provoked ethnic cleansing, primarily by the manipulation of public images, in order to win or keep power. This argument uses instrumentalism as the theory of ethnic conflicts, but other ethnicity theories are briefly introduced in the first part of the paper as well. The argumentation in the second part is based on an analysis of the creation of nation states and the appearance of nationalism in the Western Balkans. It explains the inescapability of the disintegration of socialist federations and the creation of independent states and through empirical research shows that ethnic hate was not dominant, whereas nationalism was extremely strong and finally became the main alternative to evanescent socialism.

Keywords: Former Yugoslavia, ethnicity, ethnic conflicts, nationalism, nation-states, instrumentalism

Etnični konflikti v nekdanji Jugoslaviji kot posledica oblikovanja nacionalnih držav

Članek se primarno ukvarja z raziskovanjem povezave med oblikovanjem nacionalnih držav na eni strani ter etničnim čiščenjem in nasiljem v nekdanji Jugoslaviji na drugi strani. Članek trdi, da je bil proces oblikovanja nacionalnih držav na območju nekdanje Jugoslavije neizogibno politični proces, v nasprotju z etničnimi spopadi, nasiljem in genocidom, ki niso bili »naraven« del tega procesa. Etnična nestrpnost pred vojno ni bila opazna, pač pa se je dramatično povečevala med konflikti in negativno zaznamovala teorije o etničnem sovraštvu. Avtorica dokazuje, da so etnično čiščenje izzvale določene politične elite, predvsem z manipuliranjem javnega mnenja in namenom pridobitve in ohranitve oblasti. Ta argument uporablja instrumentalizem kot teorijo etničnih konfliktov, vendar so tudi druge teorije etničnosti na kratko predstavljene v prvem delu članka. Argumentacija v drugem delu članka temelji na analizi oblikovanja nacionalnih držav in pojava nacionalizma na zahodnem Balkanu. Avtorica pojasnjuje neizogibnost dezintegracije socialističnih federacij in ustanovitve neodvisnih držav in skozi empirične raziskave dokazuje, da pred vojno etnično sovraštvo ni bilo dominantno, medtem ko je bil nacionalizem izjemno močan in je nenazadnje postal glavna alternativa propadajočemu socializmu.

Ključne besede: nekdanja Jugoslavija, etničnost, etnični konflikti, nacionalizem, nacionalne države, instrumentalizem

Correspondence address: Nataša Beširević, Faculty of Political Science, Lepušićeva 6, 10 000 Zagreb, Croatia, e-mail: nbesirevic@fpzg.hr

1. Introduction

The judgement of the International Court of Justice of February 26, 2007 (ICJ, 2007) by which Serbia was acquitted of the charge of committing genocide in the territory of Bosnia and Herzegovina, as well as the reactions to this decision, and ongoing cases of the Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Croatia v. Serbia from 1999¹ and from 2010²), are all but an echo of the events that will continue to encumber the former Yugoslav republics and remind the public in South Eastern Europe and throughout the EU of the tragic consequences of the disintegration of Yugoslav federation and of the weak, tardy and inadequate reactions of Europe and the world to the bloody events in the former federation that resulted in hundreds of thousands of deaths and over one million displaced persons. This region will feel these consequences for decades.

What led to this kind of disintegration of the Yugoslav federation, given that no similar bloody disintegration of a socialist federation and concomitant creation of new states took place elsewhere in Europe? Why, of all the regions, was it the Western Balkans that experienced violence in the processes of restoring old nation states and of creating new ones in the 1990s? And finally, was it the creation of nation states and the accession to independence of former federal units that triggered ethnic cleansing and mass war crimes? Those are the questions that this paper will primarily treat in exploring the connection between ethnic cleansing and violence in the former Yugoslavia and the creation of nation states. It will also treat the perception that the Balkan region and the nations living in it are “predetermined” for violence. This view of people of the Balkans as of “wild Balkan tribes” who are only capable of making war in order to realize their right to statehood is very dangerous, because it justified the inactivity of some segments of EU policy and the bloody activities of certain political élites in the region, thus making violence and disrespect of human rights seem “natural”. Although there are many books and articles dealing with the dissolution of former Yugoslavia and its causes³, this paper will focus on nationalism as one of the possible causes of that complex series of events.

This paper therefore argues that, whereas the process of the creation of nation states in the territory of the former Yugoslavia was an inevitable political process, the ethnic strife, violence and genocide were not a “natural” part of that process. Indeed, this paper will argue that ethnic strife, hatred and hostility among the nations of the former common state did not exist before the war and that it was certain political élites who provoked ethnic cleansing, primarily by manipulating

44

public images. To put it more simply, the former Yugoslav nations neither hated each other nor were geographically or genetically predetermined for violence, killing and wars; instead, it was certain national politicians who exploited the mass media, manipulated public awareness and reinterpreted history in order to win or to keep power. The paper is thus about manipulation by élites and not about the creation of nation states; the latter was a historical necessity. This argument will be explained through instrumentalism as one of the theories of ethnicity; this theory propounds the manipulation of ethnicity by political élites in order to achieve political goals. Besides instrumentalism, other ethnicity theories will be briefly introduced that also apply to the examples of conflict in the area. The second part of this paper will analyze nationalism as one of the reactions to the dissolution of the former Yugoslavia, by demonstrating the inescapability of the disintegration of socialist federations and the creation of independent states, and, most importantly, by using empirical research to show that there was before the war neither hatred nor any relevant hostilities between various ethnic groups of a nature that that could lead to ethnic conflicts – something that political élites in the region and individual leaders of the EU often used as an excuse during the war. Both the first and second parts of the article will be based on practical examples from the periods before and during the ethnic conflict in the former Yugoslavia.

One must of course ask also why the nations responded to manipulation and what the political goals of the élites were. However, due to lack of space, it is not possible to address the social psychology, political culture, identity, ideology, political style, system and electoral behavior that would explain the reasons behind this vulnerability to the manipulation of political élites.

1. Theoretical perspectives on ethnicity and ethnic conflicts: A case study of the former Yugoslavia

In order to understand the emergence of ethnic conflicts in the context of the creation of nation states it is necessary to place the events in a theoretical perspective; this can be found in studies on ethnic conflicts and nationalism. Three basic theories can define ethnicity and ethnic violence; the primordial perspective, instrumentalist theory and the constructive view. To these theories a fourth model of ethnic violence (Posen 1993 and Gagnon 1997) may be added which links violence to a safety dilemma as well as the “cognitive frame” theory,

an approach developed by Oberschall (2000).

While primordial theory focuses on ancient hatreds, instrumentalist theory is directed towards rational choices, and constructive theory explores societies which create meaningful relations between the participants in a given conflict. From the perspective of each of these theories there is a tendency, before explaining the conflict, to describe the motivations, together with the interactive process between the events and the experience of the conflict, and the personal motives for expressing intolerance, hostility and hatred. These definitions will be applied to the examples of conflict in the area, pointing out some of their deficiencies in the explanation of ethnic conflict.

According to the primordial view, ethnic feelings and identities are determined by culture and belong to almost the same sort of natural inclination (“matters of the soul”) as blood relationship and connectivity. Qualitatively, such ethnic belonging is extremely colored emotionally and irrational. As applied to the example of former Yugoslavia, according to Kaplan (1993), advocates of this approach are of the opinion that in spite of decades of cooperation and peaceful cohabitation, nations and nationalities basically nurtured distrust, hostility and even hatred towards the members of other groups, and these exploded in a conflict that may have been cultivated over centuries. This approach is characteristic of scholars such as Walker Connor (1994), Donald Horowitz (2001) and Anthony Smith (1995), according to whom historical hatred and deeply rooted ethnic chauvinism were the cause of the ethnic conflict. Stimulated by fierce fighting for political power during the disintegration of Yugoslavia and led by insecurity about the redrawing of borders of the existing republics and the status of ethnic minorities, these hatreds and centuries-old hostilities, supported by fear and bloody retaliations, turned into a growing spiral of aggression and conflict: neighbor against neighbor, village against village.

This theory is, consciously or unconsciously, incorporated in the popular variations of beliefs about “intrinsic” ethnic hatred that, allegedly, underline the cultural differences and historical animosities exhibited by the disintegration of Yugoslavia and its accompanying violence. This disintegration, according to this view, is seen as the combination of accumulated ethnic hatred and a “Balkan” inclination toward violence; this is due to, as Tomasić (1948, 115) says “... the characteristic of personalities of Slavic peasant robbers whose characteristics remained unchanged over centuries”. People who inhabited the Balkans are often described in this kind of way and their violent nature is explained by long-lasting cultural socialization (Anzulović 1999).

The opponents of Western intervention in the Balkans were inclined to put lesser blame on Milošević than on the long-lasting cultural determinants in that area. They have seen the ethnic difference itself as a permanent source of tension in the world which [lies] at the intersection of several main religions, and have explained ethnic cleansing as the last in a whole range of slaughters and counter-massacres which, according to them, are simply part of the fabric of the Balkan history, rather than a part of the European logic of the building of nation states. And yet: for centuries, life in the Balkans was no more violent than elsewhere; moreover, the Ottoman Empire had managed, better than others, to reconcile the plethora of languages and religions. Ethnic cleansing in the Balkans was not an eruption of primordial hatred, but a deliberate use of organized violence against civilians by paramilitary groups and military units; it represented the ultimate force nationalists needed for dividing the society which was otherwise capable of neglecting the usual class and ethnic divisions (Mazower 2003, 153–154).

As Mazower (2003) puts it, gulags, death camps and terror were not invented by the Balkan nations. There have been no Balkan analogies to the racial violence seen in the lynching practiced in the USA from 1880 through 1920, or to the revolutionary violence seen in the Western Europe, which was considered bravery and not a barbarian act. The Balkan countries were not prone to violence or to imprisoning their citizens any more than other countries. It is equally hard to claim that the Balkan states are today crueler than others. Since their societies are simply of a similar nature; their crime rate is not above the European average, particularly where homicide is concerned, and racial intolerance is not widespread.

Many authors promote the thesis about centuries-old ethnic hatred to explain the terrible violence by the fact that historical processes and collective memory were “put on hold” during the 45 years of communism, thus creating a multiplicative effect of violence (Kaplan 1993, 30). The disintegration of Yugoslavia was, in this view, a trigger that freed centuries-old ethnic hatred. Some of the creators of external policy as well as many western political leaders of the 1990s, including U.S. President Bill Clinton (1993-2001) and British Prime Minister John Major (1990-1997), were guided by this explanation. U.S. Vice-President Al Gore (1993-2001) described the war in former Yugoslavia as a “tragedy that unfolded for a very long period, approximately some 500 years” (U.S. Newswire, 1995), while Major (in Ramet 2004, 740) explained the disintegration of the socialist federation as an “[...] explosion of old hatred that stirred up after the disintegration of the USSR. The conflict in Bosnia was a product of faceless and inevitable forces which were beyond any control.” As Mazower (2003, 159) says, “The roots of cruelty do not lie in the ‘Balkan mentality’, but in the very nature of war.”

According to this viewpoint, which was obviously supported by some very

influential “policy makers”, it was the threat of external intervention by foreign forces – which were expected to react to even the smallest nationalistic excess that might jeopardize the balance established during the Cold War and the internal dictatorial nature of the communist system – that kept ethnic groups away from the realization of their own fate. In other words, the lack of democracy was what prevented bloodshed among the nations of the former Yugoslavia. An argument that emphasizes ethnic hate treats a political élite as an almost unimportant element, and its members’ responsibility for political actions is, accordingly, considered to be almost minimal. That argument was widespread and very popular among the political élite in the former Yugoslavia as well, and was used by the first Croatian President Franjo Tuđman and by the Serbian President Slobodan Milošević as well. Their message was the same: we cannot live together, and especially not in peace, with people that hate us.

Although this approach sounds plausible and corresponds with the fact that national politicians manipulated latent nationalism and ethnic fears, some evidence contests the underlying primordial theory. Opponents to this approach are of the opinion that group norms and hostile attitudes are important, but that such an approach does not provide sufficient evidence to explain the onset of the conflict on the basis of myths and hatred. In any case ethnic cleansing is not a specific “Balkan feature”. During the 20th century, it has taken place in most of Central and Eastern Europe; for example, there were over 50 various forced migrations of population in the 1940s.

As Hardin (1995, 148–160) argues

The major problem of the thesis according to which ethnic hatred gave rise to ethnic conflicts is in the fact that for the majority of participants in the conflict, relations before the war were generally very good / ... / In fact, the war preceded today’s ethnic hate. Hate may be mobilized. In the war in Bosnia and Herzegovina it took a whole year for national exclusion to develop before the mass crimes and genocide started taking place (Hardin 1995, 148–160).

According to Oberschall (2000), the ethnic cleansing of civilians was, according to research, mainly committed by members of regular militia and paramilitary troops.

In spite of the collective memory of crimes committed during WWII, for 45 years relations among the Yugoslav nations were cooperative and peaceful. Collective memory and open conflicts and clashes are not the same thing. For collective memory to activate and serve the realization of ethno-political objectives, it must be mobilized by extreme politicians or a chauvinistic élite who use their own

position and power to manipulate the masses. A collective memory of this kind is shaped by artists or intellectuals who create myths which then may be exploited. Such myths are then retailored and propagated by national governments in order to provide legitimacy to ultranationalists' rule. In short: myths created by a remodeling of history serve to provide legitimacy to government activities.

National feelings are by no means to be confused with feelings of hatred, intolerance and open hostilities towards other ethnic groups. By no means can national feelings and collective memory themselves create the hate that grows into a conflict. For this, they need political élites which will use them for the mobilization of masses which will then take action. The role of political élites in creating conditions for the rise of nationalism is crucial. As Jović (2003, 41) emphasized, every serious analysis of the Yugoslavia's collapse needs to begin with a study of the behavior of the political élite itself. That is exactly what primordial theory neglects, namely, the élite's actions directed at dictating motives to people that have lived with each other for centuries.

This thesis may be simply proved, namely by measuring the ethnic tolerance toward other ethnic groups before, during and after the outbreak of a conflict. If the thesis that ethnic hatred gave rise to war is correct, then one will expect that the level of ethnic hatred before, during and after the conflict will be on the same level. And if this thesis is incorrect, then the level of ethnic intolerance will be high only at the end of the war. Studies on stereotypes show that people change their perception about other ethnic groups as a consequence of conflict, and that stereotypes follow political events instead of preceding them.

An overview of the following research will confirm the claim that intolerance towards ethnic groups in the former Yugoslavia is a result of conflict, and not a perception created on the basis of joint coexistence. It is hypothesized that hate increased simultaneously with the escalation of martial conflict, and then became weaker after the war than it had been during the conflict; but, as a consequence of the conflict, it was still stronger than at the beginning of the war. Proving this hypothesis would mean that conflicts in the former Yugoslavia can not be explained by centuries-old conflicts and by the existence of a collective memory about bloody conflicts in the past. Consequently, it may be argued that ethnic conflicts in the former Yugoslavia were not inspired by the historical process of the creation of nation states, and, as a consequence, could have been prevented. This argument can be illustrated by comparative studies of Croatian citizens' perception of other ethnic groups, based on research carried out during a twenty-year period, from 1984 to 2004.

These studies conclude that the level of intolerance was the lowest just a year before the outbreak of the war (1989), in the period characterized by extreme political tensions and growing nationalist conflicts. This confirms the thesis that it was not ethnic hatred that stimulated ethnic conflicts. As Bilandžić (1996, 70–78) points out, except in Kosovo, where ethnic tensions started way back in 1981, political debates and conflicts within the political élite did not “spill over” into relationships among “ordinary” people, in spite of sporadic, isolated outbreaks of national emotions. Dynamics of attitudes (Sekulić et al. 2006, 810), particularly in the period that preceded the outbreak of the conflict, showed that general level of ethnic tolerance actually remained the same, and indeed showed a tendency to drop slightly. Macro-political disintegration did not transfer itself into an increased intolerance on the personal level, i.e., the sentiment that people can only feel safe when they live surrounded with the people of the same ethnic background was not strengthened.

A survey of ethnic relations in the mid-1990s showed that in a sample of 4,332 citizens of former Yugoslavia, only seven percent believed that the state would fall apart into its components and 62 per cent of them said that “Yugoslav attitude” was very important or rather important for them (Cohen 1993, 173). Ethnic-national relations in the work place were assessed as “good” by 37 respondents; 28 per cent of them thought they were “satisfactory” and only 6 percent said they were “bad” or “very bad”. The same relations in neighborhoods were considered “good” for 57 percent of the respondents, 28 per cent found them “satisfactory” and only 12 per cent chose “bad” or “very bad”. For most of Yugoslav citizens, nationalist squabbles in the public arena on the eve of wars were not perceived as hostile ethnic interpersonal relations. Cohen’s research is just one of many carried out on that particular period that has similar results.

Thus, although ethnic intolerance did not grow before the war in Yugoslavia, it did dramatically increase during the conflict and provided disconfirmation of the the above-mentioned theses concerning ethnic hatred. As Jović (2003, 43) notes: “People wanted more Yugoslavia then their political leaders were ready to accept.” At the beginning of the war force was used in order to diminish the sense of solidarity and cooperation between nations in the former Yugoslavia, and finally they were destroyed.

The biggest crimes in the war were committed precisely in the areas where most people declared themselves as Yugoslavs (as an ethnic category) and where Serbians, Croats and Muslims had lived for centuries together. [The crimes] needed to be created there, they was not the result of the communal living of local communities (Jović 2003, 43).

With the lapse of time after the war, intolerance dropped, albeit not to the pre-war level. War as such had a enormous effect on intolerance.

According to the third, instrumentalist theory, ethnic feelings and affiliation were manipulated by political leaders and the intellectual élite in order to achieve certain political goals, as Rosens (1989) argues. Ethnic groups can also behave in an instrumentalist way by confiscating land, dismissing rivals of other ethnic background at work, abolishing education or universities in minority languages – policies adopted in order to increase benefits to themselves.

Using the example of the former Yugoslavia, this approach can in fact explain the methods whose goal was the realization of the Greater-Serbian project, or, to an extent, the realization of Croatian ultra-nationalist goals of annexation of a part of Bosnia and Herzegovina. The example of the Greater-Serbian project demonstrates that ethnic cleansing resulted from the long-time Serbian tendency to expand its existing borders to include the imagined ethnic territories of the Serbian nation, stimulating at the same time deeply rooted cultural values. The Greater-Serbian project required “cleansing” of non-Serbian population from the territories with a Serbian majority and uniting them with their Serbian motherland. The instrumentalist theory argues that, by relying on historical events, an ethnic group anticipates future developments and opportunistically adjusts past ones. The fear of becoming a victim again may lead to the decision to take part in violence, although such a decision does not have to be connected with material gains.

Although there is clear evidence that ethnic cleansing was the state policy of Slobodan Milošević, supported by Serbian political élite and Bosnian Serbian leaders, this explanation ignores the fact that many Bosnian Serbs did not want to take part in conflicts with their neighbors, that many Serbs felt like political Croats and citizens of Croatia and that, after all, even a certain percentage of the Serbian population did not embrace the idea of an aggression on their former neighbors (Milošević 1997, 109). The instrumentalist theory presupposes an ethnic consensus over ethnic cleansing – something that initially did not exist. Of course, a natural question arises: if many Serbs did not desire war or the ethnic cleansing of their former neighbors, why did it take place? This paper embraces instrumentalist theory as the belief, as Joireman (2003) would put it, that ethnic identities develop and nationalism ensues in the pursuit of particular political goals. Ethnicity is never neutral from an instrumentalist point of view, it is used in the political struggle for power. “Leaders use ethnic identities and sentiment to control a whole group in the attempt to meet their own personal goals. Typically, this happens through the use of symbols that are held to be important to a

particular group”, as Joireman (2003, 38) puts it. As the Serbian president and leader of Serbian right-wing ultra nationalism (1987-2000), Milošević tried to manipulate these deeply rooted cultural values of the Serbian people in the late 1980s and early 1990s. The use of symbols to mobilize people and draw them together for a cause is “an attempt to reach them emotionally in order to pull them on board a political agenda /.../ Ethnicity must be stirred up by leaders and directed towards a particular goal. It is a tool.” (ibid.)

It is form of instrumentalism because nationalism is used for the political end of supporting the actions of the particular government in power in response to the needs that they face in times of great crises. Not only does nationalist rhetoric inspire people to make great sacrifices for their country, it is also used by governments to justify their actions in conflicts (Joireman 2003, 48).

As Pavković (2000) argued, in the late 1980s nationalism itself became a powerful tool for political mobilization. In other words, self interest motivates ethnic identification and ultimately the nationalism that will be further explored in the second part of the paper.

The third, constructionist theory created by Kuper (1977) complements the two theories just mentioned. According to him, religion and ethnic sentiments are extremely strong social agents but in „ordinary” times they belong to only one of the many identities and roles which people have in ordinary lives. According to Linz and Stepan (1996, 366), “/ ... / political identities are less fixed, they are instable and variable, prone to the forming or destruction by political institutions and political choices”. This theory is grounded in symbolic communication, and links manipulation by élites to a situation in the field which leads to political action, which includes ethnic conflicts. The constructionist approach is often incomplete as it does not provide an answer to the question of how nationalism and ethnic feelings are formed, i.e., are born under the influence of political mobilization and propaganda by mass media.

Along with the three basic theories there is also the fourth model of ethnic violence (Posen 1993, Gagnon 1997), which focuses on the disintegration of the state, anarchy and jeopardization of safety which create conditions in which ethnic groups react defensively towards the members of other ethnic groups; this in turn leads to their arming, thus increasing the spiral of conflict. It is evident how safety at all levels is closely linked with human psychology. When in danger, people react and undertake defensive actions. The choice of type and intensity of defensive action at the personal level does not necessarily correspond to the objective danger, since the feeling of being endangered is very individual, in

terms of both cause and intensity. In addition to this, in the domain of regional, interstate relations, safety is the system with a built-in “positive feedback”; an increased feeling of safety on the one side reduces the quantity and intensity of defensive actions and thus creates an increased feeling of security on the other; and, of course, the reverse is true: the more insecure one side feels, the more actively will the other side defend its interests. The latter kind of behavior on the part of opponents will create the feeling of insecurity and the same reaction. This kind of safety paradox was an integral part of the Cold War and it can also be discerned in the conflicts which occurred in the area of the former Yugoslavia. The phenomenon of manipulation is closely tied to this paradox since the political élite of one country may create a feeling of its own insecurity, resulting in the same state of insecurity in the neighboring country, more aggressive defense of its own interests and defensive activities; and this, in turn, leads to a reaction to danger in the country which has caused the insecurity in the first place, all of which creates a vicious circle of increased insecurity.

Applied to the case of former Yugoslavia, this approach was translated into simple answers to questions such as: if I am a Serbian, will the Croatian policeman protect me from the violence of Croatian citizens? will I keep my job if my boss is a Muslim? etc. Because all the systems of the former state had disintegrated and the protection of basic human rights was not yet (fully) in place in the new states, it was logical to expect fear, and consequently a defensive reaction on the part of ethnic minorities.

Oberschall (2000) introduces yet another theory for explaining ethnic conflicts through a cognitive framework. A *cognitive framework* is a mental structure which places and links events, people and groups in a meaningful context in which the social world in which one lives has a meaning, and may be deliberated and shared with others (Snow 1986). The population of the SFRY experienced ethnic relations in two contexts: normality and crisis. Both contexts exist in the perception of the population: in times of peace, the crisis context was “dormant”, and in times of crisis and war, the normal context was suppressed. Both contexts were “anchored” in private and family experiences, in culture and in public life. In the normal context which prevailed in Yugoslavia under Tito, ethnic relations in the perception of the majority of population were those of cooperation and good neighborliness. Colleagues and co-workers, school and team colleagues acted routinely in their roles regardless of their ethnic background. Some did not even know, or did not bother to find out, the nationality of the others. Mixed marriages were accepted, holidays of other republics were celebrated, etc. In the 1980s the normal context prevailed in the majority of the republics, with the exception of Kosovo.

The crisis context was based on the memories of the Balkan wars, WWI and

WWII – and other wars before that. In these crises civilians were treated no differently than soldiers. Conflicts, massacres, torture, ethnic cleansing and “scorched earth policies” were the rule. People as a group would be considered collectively responsible for their ethnic background and denomination and would become targets of revenge and retaliatory acts.

In spite of some deficiencies, one cannot ignore the existence and justification of events in the area of the former Yugoslavia by recourse to elements of the theories described above, since in the ethnic conflicts in the area of the SFRY elements of each of these theories may be found. There is no doubt that conflicts were inspired by suppressed nationalism, and that that same nationalism was manipulated by political élites, that the manipulation of propaganda by the media obviously took place, and it is also true that fear and insecurity contributed to the arming of members of ethnic minorities and that all this resulted in an ethnic violence of an extent not seen in Europe since WWII.

2. Nationalism and realization of nation states in former Yugoslavia

Most of the scholars who have studied the concept of nationalism agree that this phenomenon has emerged in the past 200-500 years, although the history of nations goes back many hundreds of years. As nationalism is an ideology that supports the development of political movements, an increase of subjective national identification is considered to be a result of various social processes – economic, political and ideological. A succinct understanding of the concepts of “nation” and “national identity” is often problematic and the conceptual bases range from matters that concern the “nationality” (ethnic background) of the population to the process of forming a “nation” as a category that offers an emotional and political identification for a certain population.

National identity is considered to be a result of concepts generated through more or less selective interpretations of and references to written and oral traditions – a process that establishes a collective belief in the legitimacy of claiming a territorial “fatherland”. The assumption that this type of identification is a recent one does not imply that identity is exclusively a modern phenomenon. National identity is observed as a modern manifestation of human awareness of belonging to a certain group. In this process, historical facts have either been deleted from oral and written tradition or are presented selectively and/or in a distorted manner, which is a good basis for the manipulation of history.

The nationalism of South Eastern Europe mostly emphasizes the cultural heritage of the population and its ethnic continuity (Stavrianos 1958; Jelavich and Jelavich 1977; Jelavich 1983). This development is a result of the historical process of the building of nations in the region in the past 150 years. Early Balkan nationalists like Rigas Velestinlis and Balkan federalists from the late 19th century offered an alternative to the model of nation state. Their goal was to separate the organization of the state from ethnic groups, in order to enable a federation or a state in which various ethnic groups could coexist in peace. However, these Balkan attempts failed; indeed, with Macedonia's separation from Serbia, Bulgaria and Greece, the ideology of a homogenous nation state prevailed over the idea of federalism. As a result of these historical developments and the policy of homogenization of the Balkan states after 1913, the building of nations in Greece, Bulgaria and Serbia put a stress on ethnicity and religion, not citizenship, as the main criterion for belonging to the national "imagined community". The making of the First Yugoslavia (1918) was a departure from these trends. However, the new state had to deal with many problems that concerned the coexistence of different ethnicities (Serbians, Croats, Slovenes and other smaller groups) within the borders of a single entity (Banac 1984; Ramet 1992).

With the exception of Great Britain and France, today major European nations established their nation states in the 19th century. According to Caratan (1993), in four of five wars waged in Europe in that century in the period between 1850 and 1871 the creation of national myths was the main topic. The national unification of Italy took place between 1859 and 1871; the unification of Germany and its consolidation into a nation state took place in the context of the Franco-Prussian war of 1870–1871, which means that the German and Italian nation states are not older than 120 years. Transformation of France into a modern nation state can be observed as the result of the great revolution of 1789.

A similar pattern can be seen in the Russian Federation and the USA which were created, respectively, 200 and approx. 150 years ago. The Austro-Hungarian Empire was constituted as a combined state in 1867, determining the national development of its constituent nations.⁴ The creation of a nation state is therefore a relatively modern historical process. According to Caratan (1993), the nations of Eastern Europe in the post-communist period did no more than continue a development which was delayed in the 19th- and 20th- century multinational states in which they participated. More or less voluntarily or under coercion, and the creation of which was influenced equally by the international constellation of political powers in Europe and the world.

The rise of perestroika and the fall of the Berlin wall on November 9, 1989

marked the beginning of the end of the Cold War and the former classical interest divisions existing in the world disappeared. The dismantling of communist society allowed the continuation of processes which had earlier been interrupted by the coming to power of communist parties and their program of radical changes, which were designed to erase all the social relations developed earlier by civil society. The creation of independent states in the area of the former Yugoslavia represents an inevitable process of the realization of national interests by the creation of nation states. "It is entirely normal that the nations which lived in a political constellation which prevented them from the finalization of the process of their national constitution may continue with the finalization of that process only when circumstances so allow" (Caratan 1993, 123). The content of the nation state, i.e., its political orientation, is not relevant for the forces of nationalism (movement, organizations, and communities). The only importance is to create the nation state, although its orientation succeeds as nondemocratic or even criminal, compared to international conventions. But, although nationalism presumes homogenization and emphasizes national above all other interests, it does not necessarily include violent actions of the political élites against other nations. As Jović (2003, 45) argues, in the relationship towards other nations, nationalism can be divided into isolationism and expansionism. Unless it is violent, it is a quite democratic legitimate political doctrine that unites different political doctrines (liberalism, socialism, conservatism, etc.) for the purpose of creating and protecting the nation state. But in times of crises nationalism very often becomes an alternative to other doctrines.

The mobilization of masses and acceptance of conflicts can be explained as follows: according to surveys, national/ethnic hate was not dominant, but nationalism was extremely strong. "Separatist nationalism insisted on creating a new (or renewing an old) nation state, but the other unitarianist nationalism dedicated itself to strengthening Yugoslavia as united nation state. It was the clash presented during the whole history of Yugoslavia: how to organize the state and how to define Yugoslavia and its nations" (Jović 2003, 46).

As in the physical development of humans, individual phases in the development of states – thus, the phase of the creation of a nation state – can not be by-passed. Any forcible prevention of the processes triggered by the fall of communism is not possible. Such processes create exactly the opposite effect: the prevention of "growth" leads to conflicts which, if they are suppressed, may, so to speak, "explode" with a much stronger effect. The control of the processes is possible if the new state is respected and if its compliance with civilized standards established in democratic developed societies is ensured. This is exactly the policy that Western Europe, institutionalized in the European Community, failed

56

to apply after the disintegration of communism and the creation of nation states in the area of the former Yugoslavia until 1995. The political élites in the EU failed to accept as historical legitimacy the fact that, in practice, a nation state is not a state of national discrimination.

The realization of nation states in the area of former Yugoslavia was not therefore a journey into the past, but a historical necessity: the enabling of the finalization of the process of the building of nations and the realization of nations' right to self-determination. During the communist era, nationalism was treated as an anti-socialist doctrine and excluded from the public sphere. "Nationalism did not undermine socialism, but it emerged as the main alternative of evanescent socialism. After that, the battle for the definition of nation and state was waged between two types of nationalism (separatism and unitarianism)", Jović (2003, 47) claimed.

The negation of the right to a nation state is as equally non-democratic as the negation of civil rights and the rights of ethnic minorities. History has also shown, as Caratan (1993) claims, that the nations which were completing their nation-building process were at the same time creating their nation states by establishing the equality of citizens regardless of their ethnic affiliation. The liberal theory of the time implied the equality of citizens as the basic principle of nation states. Therefore, the dilemma is not whether the nation state should be formed but whether and to what extent it will be democratic. In the beginning of the creation of nation states after the disintegration of the SFRY, liberal Europe forgot that the creation of nation states was at the core of civil society and that the processes in South Eastern Europe were not taking place simultaneously with the integration processes in the EU. The wrong assessment of political élites in the EU and their inability to find a solution for the conflicts in former Yugoslavia contributed in part to the stirring up of the war there.

4. Conclusion

This paper tries to answer the question whether the ethnic strife in the territory of the former Yugoslavia took place as a result of the creation of nation states, and whether the violence and genocide were an inevitable, "natural" part of that process. It argues that the ethnic strife, hatred and hostility among the nations of the former common state did not exist before the outbreak of the conflict, but that they were produced by certain political élites, primarily using media manipulation. Due to lack of space, this paper does not venture into a deeper

analysis of the context of this conflict or of the creation of the political climate; and it does not attempt to analyze the local and international protagonists who influenced the development of the conflicts in the former Yugoslavia and the failure to stop them, or to analyze the institutions responsible for prevention of conflicts.

The main argument is explained through an analysis of the creation of nation states and the rise of nationalisms in Europe and specifically in the area of South Eastern Europe, and the effects of the disintegration of socialist federations and the creation of sovereign and independent states; through theories on ethnic conflicts, and, what is particularly important, through empirical research showing that, before the war, there was no feeling of hatred or hostility among members of the various ethnic groups that would lead to ethnic wars; this was the regional political élites' common excuse for stirring up hatred and ethnic strife, as well as the common excuse of some European officials during the conflicts for not preventing them. Research carried out before and during the war in Croatia, as well as in other republics of former Yugoslavia has helped us understand how a war contributes to the emergence of ethnic intolerance among the population.

The influence of war substantially exceeds individual experience or even individual change of attitudes. According to Blumer, ethnic attitudes are a "fundamentally collective process" (Blumer 1988, 197). "This process mainly works by means of public media in which individuals that have been accepted as loud-speakers of an ethnic group publicly characterize other ethnic groups" (Blumer 1988, 197–198). Nationalists' régimes prefer "upward falsification" and exert permanent pressure on people – liberal and moderately tolerant individuals – to think and act in ethnically intolerant ways. According to Blumer, the modification of public definitions takes place in times of crises, such as war.

Created by political élite and led by masses, political mobilization (Brown 2001) becomes an interactive process taking place among political leaders, intellectuals, journalists and other makers of public opinion on the one hand and the public on the other; it is a process that defines the one-way characterization of the mobilization, including the strengthening of ethnic hostilities. Political tensions grew between 1985 and 1989, but the tensions among the public were not transferred to the level of individual antagonisms. War enables a change in perception of "the other" and a redefinition of relations with "the other" as dangerous and distrustful.

The growth of intolerance is not the only result of the mass manipulation of public media by political élites, but the manipulation by the élite is nevertheless

the basic contribution to this process (Županov, Sekulić, Šporer 1996, 411–415).

Ethnic intolerance and ethnic strife are a complex collective process of interaction, encouraged in the case under discussion by politicians who “packed” the media with depictions of war and of that blend with incidents of ethnic conflict, expanding more and more through the population of the former Yugoslavia. This changed the situation as people knew it, including their understanding of other ethnic groups. As a result, ethnic intolerance began to look natural and reasonable, as did the process of the disintegration of SFRY and the coming to independence of its republics – something that happened elsewhere in Europe.

Notes

¹ The final decision of the court in ICJ (2008).

² More information in ICJ (2010).

³ Dejan Jović (2003), for example classified eight different causes for Yugoslavia’s dissolution that are mentioned in the relevant literature: economic crises, primordial hate, nationalism, cultural differences amongst the peoples of the SFRY, the influence of the international political environment after 1989, the personality influences of certain political figures in the creation and destruction of Yugoslavia, the pre-modern character of Yugoslav state vs. nation state, as well as several structural institutional causes.

⁴ Thus, the Croatian National Renaissance occurred between 1835 and 1848; the Croatian – Hungarian Compromise of 1868 provided Croatia with some rights that other non-Hungarian ethnic groups did not have.

References

- Anzulović, B., 1999. *Heavenly Serbia: from myth to genocide*. Hurst, London.
- Banac, I., 1984. *The national question in Yugoslavia: origins, history, politics*. Cornell University Press, New York.
- Bilandžić, D., 1996. *Jugoslavija poslije Tita*. Globus, Zagreb.
- Blumer, H., 1988. Race prejudice as a sense of group position. In S.F. Lyman and A. J. Vidich (eds.) *Social order and public philosophy: an analysis and interpretation of the work of Herbert Blumer*. University of Arkansas Press, Fayetteville, 196–207.
- Brown, M. E., 2001. The causes of internal conflict: an overview. In M. Brown, O. Cote, S. Lynn-Jones and S. Miller (eds.) *Nationalism and ethnic conflict*. MIT Press, Cambridge, 3–17.
- Caratan, B., 1993. Raspad komunističkih federacija. *Politička misao: Croatian political science review*, 119–132.
- Cohen, L., 1993. *Broken bonds: the disintegration of Yugoslavia*. Westview Press, Boulder.
- Connor, W., 1994. *Ethnonationalism: the quest for understanding*. Princeton University Press, Princeton.
- Gagnon, V. P., 1997. Ethnic nationalism and international conflict: the case of Serbia. In M. Brown et al., *Nationalism and ethnic conflict*. MIT Press, Cambridge, 130–166.
- U.S. Newswire, 1995. Transcript of remarks by President Clinton, Vice President Gore in Interview on 'Larry King Live' June 5, <http://www.highbeam.com/doc/1P2-18826504.html> (accessed 10 February 2010).
- Hardin, R., 1995. *One for all: the logic of group conflict*. Princeton University Press, Princeton.
- Horowitz, D., 2001. *The deadly ethnic riot*. University of California Press, Berkeley.
- ICJ - International Court of Justice, 2007. *Case concerning the application of the*

Convention on the prevention and punishment of the crime of genocide (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro), 26 February 2007, General list No. 91, <http://www.icj-cij.org/docket/files/91/13685.pdf> (accessed 30 March 2010).

ICJ - International Court of Justice, 2008. *Application of the Convention on the prevention and punishment of the crime of genocide (Croatia v. Serbia)*, Summary 2008/5, 18 November 2008, <http://www.icj-cij.org/docket/files/118/14913.pdf?PHPSESSID=54dc3742c7307d8f33bf66530b062746> (accessed 30 March 2010).

ICJ - International Court of Justice, 2010. *Application of the Convention on the prevention and punishment of the crime of genocide (Croatia v. Serbia)*, Press Release, No. 2010/3, 18 February 2010, <http://www.icj-cij.org/docket/files/118/15847.pdf> (accessed 30 March 2010).

Jelavich, C. and Jelavich B., 1977. *The establishment of the Balkan nation states, 1804-1920: history of East Central Europe*. University of Washington Press, Seattle.

Jelavich, B., 1983. *History of the Balkans, Vol. 2: Twentieth century*. Cambridge University Press, Cambridge.

Joireman, S., 2003. *Nationalism and political identity*. Continuum, London.

Jović, D., 2003. *Jugoslavija – država koja je odumrla*. Prometej; Samizdat B, Zagreb; Beograd.

Kaplan, R. D., 1993. A reader's guide to the Balkans. *New York Times Book Review*, 18 April, 30–33.

Karpat, K. H., 1973. *An inquiry into the social foundations of nationalism in the Ottoman Empire*. Center for International Studies Princeton, New Jersey.

Kuper, L., 1977. *The pity of it all: polarization in racial and ethnic relations*. University of Minnesota Press, Minneapolis.

Linz, J. J. and Stepan, A., 1996. *Problems of democratic consolidation*. Johns Hopkins University Press, Baltimore.

Mazower, M., 2003. *Balkan – kratka povijest*. Srednja Europa, Zagreb.

Milošević, M., 1997. The media wars: 1987–1997. In J. Udovički and J. Ridgeway

(eds.), *Burn this house down: the making and unmaking of Yugoslavia*. Duke University Press, Durham, 108–130.

Oberschall, A., 2000. The manipulation of ethnicity: from ethnic cooperation to violence and war in Yugoslavia. *Ethnic and racial studies* 23 (6), 982–1001.

Pavković, A., 2000. *The fragmentation of Yugoslavia: nationalism and the war in Balkans*. Macmillan Press Ltd, London.

Posen, B., 1993. The security dilemma and ethnic conflict. In M. Brown (ed.) *Ethnic conflict and internal security*. Princeton University Press, Princeton.

Ramet, P., 1992. *Nationalism and federalism in Yugoslavia 1962-1991*. Indiana University Press, Bloomington.

Ramet, P., 2004. For a charm of powerful trouble, like a hell-broth boil and bubble: theories about the roots of the Yugoslav troubles. *Nationalities papers* 32 (4), 731–763.

Rosens, E., 1989. *Creating ethnicity*. Sage, London.

Sekulić, D., Massey, G. and Hodson, R., 2006. Ethnic intolerance and ethnic conflict in the dissolution of Yugoslavia. *Ethnic and racial studies* 29 (5), 797–827.

Smith, Anthony D. 1995. *Nations and nationalism in a global era*. Polity Press, Cambridge.

Snow, D., 1986. Frame alignment processes, micromobilization and movement participation. *American sociological review* 51 (4), 464–481.

Stavrianos, L.S., 1944. *Balkan federation: a history of the movement toward Balkan unity in modern times*. Department of History, Smith College, Northampton, Massachusetts.

Tomašić, D., 1948. *Personality and culture in Eastern European politics*. George Stewart Publishers, New York.

Županov, J., Sekulić, D. and Šporer, Ž., 1996. A breakdown of the civil order: the Balkan bloodbath. *International journal of politics, culture and society* 9 (3), 401–422.

MITJA ŽAGAR

Constitutional Reform in Bosnia-Herzegovina: A Few Comments, Reflections and Recommendations

Fifteen years after the signing of the Dayton Agreement that ended the war there is a broad agreement that a substantial constitutional reform is needed in Bosnia-Herzegovina to enable further democratization in the country and its Euro-Atlantic integration, and this is also the central hypothesis of this article. Although it discusses the Butmir (political) process as the broader political context, it focuses on the preconditions, concepts, principles, nature, contents, goals, actors and process of constitutional reform. Reflecting theoretical discourses and concepts (particularly consociationalism, which was used in the drafting of the Dayton Constitution and is involved in the current constitutional debate in Bosnia-Herzegovina), and based on my extensive research in the country and region, the preferred concepts, key strategies and a possible model of the constitutional reforms are elaborated that can contribute to the realization of the main goals. These main goals can be summarized as ensuring peace and stability, promoting democracy and the process of democratization and institution building as well as economic and social development that can contribute to a better life of every individual and distinct community.

Keywords: Bosnia-Herzegovina, Butmir process, consociational democracy, constitutional reform, Dayton constitution, democratization, ethnic relations, institution-building, constituent peoples

Ustavna reforma v Bosni in Hercegovini: Nekaj komentarjev, razmišljanj in priporočil

Temeljna hipoteza tega članka je, da je petnajst let po podpisu daytonskega sporazuma, ki je končal vojno, ustavna reforma v Bosni in Hercegovini nujno potrebna, da bi lahko zagotovili nadaljnjo demokratizacijo in vključevanje države v evro-atlantske integracije. Ob tem ko na kratko predstavlja butmirski (politični) proces kot širši okvir, osrednjo pozornost namenja predpogojem, konceptom, načelom, naravi, vsebini, ciljem, akterjem ter procesom in proceduram ustavne reforme. Ob obravnavanju teoretičnih diskurzov in konceptov, posebej še konsociativizma, na katerem temelji daytonska ustava in ki je zelo prisoten tudi v sedanjih razpravah v Bosni in Hercegovini, in na podlagi mojega obširnega raziskovanja regije in držav v njej, v članku razvijam primerne koncepte in ključne strategije ter možne modele ustavnih reform, ki naj omogočijo uresničitev temeljnih ciljev. Ti cilji so predvsem zagotovitev miru in stabilnosti, promocija demokracije, demokratizacija, krepitev demokratičnih institucij ter ekonomski in socialni razvoj, skratka vse kar lahko prispeva k boljšemu življenju slehernega posameznika in skupnosti.

Ključne besede: Bosna in Hercegovina, butmirski proces, konsociativna demokracija, ustavna reforma, daytonska reforma, demokratizacija, etnični odnosi, razvoj institucij, konstitutivni narodi

Correspondence address: Mitja Žagar, Institute for Ethnic Studies, Erjavčeva 26, 1000 Ljubljana, Slovenia, e-mail: mitja.zagar@guest.arnes.si

1. Introduction: The broader context

In the context of the ongoing intense discussions about the constitutional reform in Bosnia-Herzegovina, which have not produced the desired results so far, this article is a scholarly reflection on some relevant issues, particularly the successes and failures of the reform. It discusses the broader social, cultural and political contexts of the reform process, as well as some specific issues and solutions. After the refusal of the proposed package of constitutional reform within the “Butmir Process” of dialogue with political leaders that was facilitated by the European Union and the United States, the general opinion is that the political and constitutional reform in Bosnia-Herzegovina is at the beginning of 2010 at a deadlock, although politicians express their determination and commitment to continue with the dialogue and unanimous support for the Euro-Atlantic perspective of their country (see, e.g., Ekonom: east Media Group 2009–2010; OHR 2009–2010). This article presents some ideas and recommendations for the continuation and, hopefully, a successful completion of the constitutional reform(s).

My starting point and central hypothesis are that there is an inherent need to reform the Dayton constitutional arrangements, particularly the Constitution of Bosnia-Herzegovina of 1995 (Annex 4 1995), for a number of reasons, among which I would stress particularly the following:

- ♦ The main, real historic achievement of the Dayton (Peace) Accords (1995) was that they stopped the armed conflict, the actual fighting in Bosnia-Herzegovina. In many ways, this accord was more of a truce than a true peace treaty, regardless of intentions of its creators who hoped that it might have established also the adequate normative framework for the functioning and development of the country in the time of peace. The Accords and the Dayton Constitution, however, have not proved to be adequate solutions. These constitutional arrangements have produced and are still producing several negative results and problems. Among them I would mention that, initially, they recognized the territorial gains of war and ethnic cleansing, they recognized, legitimized and further strengthened the existing, often nationalist political leaderships of constituent peoples and their roles (frequently as their exclusive monopoly) in political, but also in economic life, thereby cementing the existing divisions and balance of power. By establishing a system based on the division of power among the three constituent peoples these constitutional arrangements established these peoples as the only true legitimate basis of the constitutional system and political processes that might be described a specific

type of “ethnocracy” rather than democracy¹ (see, e.g., Mujkić et al. 2008; Žagar 2006/7 (© 2008)).

- ♦ Although the Dayton arrangements included several potentially very productive mechanisms and provisions (such as, e.g., economic cooperation and corporations that should stimulate economic cooperation and integration in the country as provided by Annex 9 (1995) in connection with Article III of the Constitution of Bosnia and Herzegovina), often such provisions were not realized at all or have been realized inadequately. There is a need to create a political and normative framework and mechanisms that would better enable and stimulate economic cooperation and integration regardless of ethnic divisions.
- ♦ Already at the time of the signing as well as later there have been some warnings that the Dayton Accords could be considered insufficient, even inadequate, during a time of peace, particularly when indigenous internal democratic developments should be promoted and stimulated that would require substantial economic, social, political and constitutional reforms in order to be successful. These warnings and criticisms, reflected also in the existing scholarly literature, prove even more true and more adequate fifteen years later – considering all developments that have taken place since (see, e.g., Bebler 2006a, 2006b; Biber 2001/2; Bose 2002; Chandler 2000; Cousens and Cater 2001; Kasapović 2005; Klemenčič and Žagar 2004, 310–323; Marko 2005/6, 207–218; et al. 2008; Petritsch 2001).

Additionally, in my view based on my own long-term extensive field research,² currently the existing constitution is in many segments more of an obstacle to than an adequate aid for the inclusion of Bosnia-Herzegovina into Euro-Atlantic integrations, which seems to be the only realistic option for the optimistic future of the country. Consequently it is not surprising that Bosnia-Herzegovina declared NATO and EU membership their main strategic goals. However, in this context other central goals, one that are particularly relevant for the internal situation, relations and development – such as stability, further democratization, successful economic and social development, etc. – should not be forgotten.

If these goals are to be realistic, in my view, Bosnia-Herzegovina has to ensure the main foundations and preconditions that will determine the economic, social and political conditions and future development of the country and that, therefore, should be listed also among the central strategic goals of the constitutional reform. These foundations and preconditions are the following:

- ♦ Peace and stability as preconditions for successful social, economic and political development, democratization and the adequate functioning of democratic institutions;

- ♦ Clearly defined and precisely formulated common interests that should be considered the key basis for coexistence and cooperation in this diverse country. These common interests – in all spheres of life – need to be constantly discussed, (re)examined, (re)elaborated, developed and (re)enforced, as well as presented and promoted as beneficial to all individuals and communities. This demands permanent democratic and truly inclusive processes that stimulate the participation of all individuals, communities, political and other relevant actors (e.g., civic society), giving them realistic hope that their needs and interests will be met, as well as increasing their awareness of the importance and beneficial impact of common interests and their realization for every individual, community and the county. As such, agreed upon common interests could help bridge gaps and divisions, thereby contributing to the internal cohesion of the country and acting as much needed centripetal forces. One of such common interests, surely, is a successful integration of Bosnia-Herzegovina into Euro-Atlantic integrations; this interest alone is however not a sufficient long-term guarantee for a more successful development of the country and its territorial integrity;
- ♦ Prosperity, or at least the general recognition that only Bosnia-Herzegovina as a whole can ensure a common better future for all its citizens and communities, who realistically would be able to hope for a better life and conditions in the future. To ensure prosperity for its citizens and communities Bosnia-Herzegovina has to be particularly successful in its economic and social development and in developing its human resources, while simultaneously it has to guarantee adequate standards of human rights, including minority rights and democratic social and political development.

The current constitutional, legal and institutional arrangements, as well as the present social, economic and political situation, however, do not guarantee the above mentioned foundations and the inclusion in Euro-Atlantic integrations that is declared to be the central longer-term goal. For this reason substantial and radical economic, political and constitutional reforms are needed. To ensure the successful execution and completion of all these reforms their strategies should focus on, stimulate and pursue, among others:

- ♦ intense and permanent state-, institution- and capacity-building that all require adequate human resource development, as well as the true and full commitment of all people involved to contribute to these processes;
- ♦ continuous legal reforms, including the announced property and ownership reforms that should provide adequate normative frameworks and mechanisms necessary for the continuation of economic and other reforms. Whenever possible, these legal reforms should be agreed upon (ideally by consensus) and

66

should include detailed plans, tasks of both state and public institutions and other actors, as well as a timetable for the execution of these reforms;

- ♦ the promotion and realization of human rights, including minority rights, based upon and respecting the highest standards.

These tasks do not require just the commitment of political leadership and the broad mobilization of the public, but also the active involvement of the international community that – at least in a foreseeable future – will need to provide the necessary economic, developmental, institutional and political assistance. In this context, the international community – as well as Bosnia-Herzegovina – should see the accession to NATO and the EU not only as their ultimate goal, but simultaneously as the means to stimulate, support and direct necessary reforms. For this purpose, NATO and the EU should establish a realistic timetable that would stimulate all countries of the region to speed up their reforms and to do their best to meet the preconditions, criteria and standards that are required for their membership in these Euro-Atlantic integrations. It is particularly important that the EU confirms and shows with its actions that the future EU enlargement in the Western Balkans will continue after the expected accession of Croatia in a relatively near future. Additionally, I would suggest that NATO and the EU reward successful reform attempts and achievements of these countries in specific fields. Consequently, I would suggest that – recognizing and awarding their sincere attempts and results – the EU introduces a visa-free regime also vis-à-vis Albania and Bosnia-Herzegovina as soon as possible. Such a step would ensure the citizens of these countries that successful reforms and the fulfillment of set criteria and standards can bring certain important benefits to individuals. This will increase the popular support for the integration of the respective countries into Euro-Atlantic integrations, as well as their readiness to accept the necessary reforms – regardless of their immediate results that sometimes, in the process, may cause additional hardships to the people in the respective countries. I believe that in stimulating the Euro-Atlantic perspective of countries of the Western Balkans the international community, particularly the EU, should recognize that (as a general approach) a “carrot” proves far more productive than a “stick”.

2. The constitutional reform in Bosnia-Herzegovina: Processes

67

Although the central aim of this text is to discuss the preconditions, concepts, goals and models of constitutional, political and institutional reforms in Bosnia-Herzegovina, it is important to present the process and political and institutional frameworks of these reforms. Fifteen years after the signing of the Dayton Accords there is a broad consensus that – considering the current situation and several problems in the functioning of the Dayton constitutional arrangements and institutions – a profound and substantial constitutional reform is needed in Bosnia-Herzegovina that would establish an adequate normative basis and framework for a successful functioning and future development of the country; this is considered necessary preconditions for a successful integration of Bosnia-Herzegovina into Euro-Atlantic integration processes. However, there is no consensus regarding the contents and extent of constitutional reforms. This lack of consensus was obvious during the recent round of discussions on constitutional changes in October and November 2009 that was based on the so-called Butmir constitutional package, which was hoped to speed up the constitutional reform (see, e.g., *BalkanInsight.com* 2009; Karajkov 2009; Latal 2009; *Radio Slobodna Evropa* 2009–2010; etc.) Should, consequently, this package be considered a failure? Even in its latest revised and watered down version the Butmir constitutional package failed to speed up and intensify the necessary process of constitutional reforms. However, this failure does not reduce the importance of the Butmir process for the future democratic developments of the country. This process – which stimulates a dialogue among main political leaders and offers a democratic framework for a formal and informal interactive exchange of views, thereby enabling discussions, elaboration and coordination of their specific and common needs and interests – needs to be continued and remains an important tool for future constitutional, political and economic reforms. In my view, the Butmir process needs to be intensified and developed, as well as at least occasionally broadened by representatives and leaders of those distinct communities (e.g., minorities) and civic society actors that are now excluded from the process and that can play an active role in the elaboration of possible proposals for constitutional reforms and in building the necessary political and social consensus for those proposals. The involvement of the international community, particularly of the Office of the High Representative and EU Special Representative (OHR) remains important, sometimes essential (see, OHR 2009–2010). Occasionally, the participation of high foreign and international officials and diplomats, as well as political leaders may prove instrumental in stimulating and intensifying the process. For the success of

68

economic development and reforms the involvement of relevant personalities from the economy and representatives of companies and institutions that may be interested in investing in Bosnia-Herzegovina or otherwise participate in its economic and social development would also be welcome. However, I would argue that it is impossible to develop and elaborate adequate proposals and draft constitutional, legal, political and economic reforms without the direct participation of individual experts and scholars, as well as research institutions from Bosnia-Herzegovina and abroad. They should be involved directly and should be given the chance to present their views and alternative solutions, initially to those who participate in the Butmir process, and later also to the general and interested public in the country and abroad. This can be considered important also for the building of the political and social consensus that is necessary for the adoption and successful realization of reforms.

With respect to the current Butmir constitutional package, my criticism differs from the most frequently presented views that criticize the inability to reach the necessary political consensus, often considering this proposal too ambitious. My criticism is exactly the opposite. I consider this package “too little, too late”. It included only those proposals and provisions that seemed to be agreed upon by the main political leaders in Bosnia-Herzegovina and that were considered the minimal common denominators. However, the drafters of the current Butmir package failed to recognize that public statements of these political leaders are frequently just lip service. Meant to please the public and particularly representatives of the international community and institutions, and used to hide their actual goals and true interests. Following such a minimalist approach, this package failed to provide the necessary broader and long term visions and goals, as well as short-, medium- and long-term strategies for constitutional, political, social and economic reforms that are necessary for the future successful development of the country. These visions, goals and strategies should be used as the widest bases for a broader consensus and tools for the mobilization of the public, which would provide the necessary widespread popular support. For those purposes, the reform proposals need to be comprehensive and elaborated well, and when required profound and radical.

Analyzing individual proposals in the Butmir constitutional package and following the current discussions in Bosnia-Herzegovina, my general impression is that the facilitators, drafters and politicians have not learned much from past lessons. These experiences show many problems, failures and mistakes that constitution drafters and conflict managers made in the past in different parts of the world. The key lesson should have been that the importation and direct transplantation of both simple and complex solutions to other environments

usually could not work well in these new situations. Before considering their application in other environments, solutions and models that seem to be working well in specific environments should first be closely analyzed in those environments to determine all their results and consequences, both positive and negative, in the short term but also in the longer term: this can only be done properly if all, or at least most, of the relevant characteristics, specifics and processes are known and taken into account. When this is done special attention should be paid to the possible effects and consequences of such solutions in other specific environments in which they may be applied. These kinds of critical analysis should study and compare all potential benefits and problems, as well as their social impacts and consequences – also in the longer term. I agree that these solutions that are intended to be transplanted into other environments may prove adequate and effective there if they are adequately adjusted to specificities, particular needs and interests in these new environments and if the necessary public support and social and political mobilization are ensured. If these conditions are not met they are likely to fail, possibly worsening the existing problems and creating new ones in the respective societies where they are applied.

In any case, an attempt at constitutional reform in Bosnia-Herzegovina can only be successful if it manages to generate and mobilize the support of the main political leaders and parties at all levels, based on their expressed and unconditional consensus (ideally based on agreed upon common interests, but when these are not sufficient possibly stimulated also by internal and external pressure), as well as the support of the public in all parts of the country. The necessary mobilization of the public requires concerted efforts and activities of all relevant politicians, political parties and institutions at all levels, federal units, cantons and local government, international institutions and the international community, public services and particularly the educational system, media, civic society and its actors. Considering the current situation and reality in Bosnia-Herzegovina it seems likely that in the near future the international institutions and community will continue to be important, if not key, factors for the initiation and generation of these kinds of concerted efforts and actions, which hopefully will result in a broad coalition for constitutional reforms.

70 3. The constitutional reform in Bosnia-Herzegovina: Concepts

As mentioned, the main and most important goal of the international community in the time of the preparation of the Dayton Accords was to stop the war and armed conflict in Bosnia-Herzegovina. The international community and particularly the USA tried their best to achieve this aim, and this policy included the necessary international pressure. At that point and in comparison with the urgent need to stop the war, everything else – including the Dayton Constitution and post-war developments – seemed to be of a secondary importance.

Nevertheless, the constitution drafters tried their best to lay down the adequate constitutional foundations for a democratic development of the state after the war. Their suggested solutions and the final draft, however, were built on their perceptions of Bosnia-Herzegovina – its history and contemporary historic reality in the 1990s. Their perceptions, like the perceptions of the international public, were – at least to a large extent, if not exclusively – built on the (sometimes uniformed and simplified, often over-simplified) reports, perceptions and comments of the international media, among which electronic media were the most influential. Obviously, in the process of drafting the constitution they did not pay much attention to the rich historic legacies and experiences in Bosnia-Herzegovina, particularly to the culture, the positive experiences and the arrangements of tolerance, relatively peaceful coexistence and cooperation in the past centuries, as well as to solutions and arrangements used in the period of the post-WW II Yugoslav federation (see, e.g., Klemenčič and Žagar 2004, particularly 99–286). The absence of an adequate analysis of positive and negative historic experiences, of the results and problems of various past arrangements and institutions may be considered one of the main deficiencies of the drafting process and the final result. My research on the drafting process and Dayton peace conference and conversations with some of the persons involved in this process lead me to the conclusion that – at least at the time of the conference, but often also at the time of our conversations – the key political personalities and their advisors, as well as the very constitution drafters, did not know much about Bosnia-Herzegovina, its history, traditions and realities and/or that they did not understand them well. I came to the same conclusion talking to several international officials in Bosnia-Herzegovina whom I have met in the past fifteen years. Their perceptions and views were based on stereotypes spread by the media in the time of war in the 1990s. Consequently, conditioned also with their current experiences of Bosnia-Herzegovina as a divided society, they often still believe that this country has traditionally and for centuries been

a divided society, torn apart by ethnic hatred, hostilities and violence. Often, our conversation showed that they knew nothing about traditions and a high level of tolerance, peaceful coexistence and cooperation that had existed in this environment in the past. Consequently, following the contemporary approaches and fashion in designing new systems in divided societies, particularly approaches to constitution drafting in South Africa and the first evaluations of the new constitutional system (see, e.g., Lijphart 1994, 221–231), the drafters of the Dayton Constitution chose to use the theoretical concept of consociationalism, with which they were familiar from public discussions, from their education and from popular and scholarly literature (particularly the theory and works of Arend Lijphart, as well as the scholarly debate that they stimulated) (see, e.g., Lijphart 1968, 1977, 1985a, 1985b, 1990, etc.; see also: Daalder (ed.) 1987; Lustick 1979; McGarry and O’Leary (eds.) 1993; McGarry and O’Leary 1993, 1–40; D. McRae (ed.) 1974; Steiner 1991; Steiner and Dorff 1985; van Schendelen 1984a, 19–55; van Schendelen 1984b, 143–163). They took the theoretical concept of consociationalism as the foundation upon which they designed a new constitutional system and institutional structure for Bosnia-Herzegovina. Consequently, the Dayton Constitution introduced a specific model of consociational democracy and federalism based upon and dominated by the principle of equality of three constituent peoples taking as its point of departure the situation, divisions and balance of power in the territory at the moment when the fighting had been stopped.

No doubt the perception of the constitution drafters was that the concept of consociationalism and a theoretical model of consociational democracy were the most appropriate, if not perfect solutions for Bosnia-Herzegovina and its divided society after the violent, cruel and tragic armed conflict, a civil war usually described as an ethnic war. According to Arend Lijphart (2000, 2002), the existence of grand coalition, autonomy, proportionality, and mutual veto are four main elements of consociational democracy, which can be described as power-sharing democracy. In plural societies, particularly in internally diverse, multiethnic and divided societies, such consociational arrangements may prove more suitable and effective than some other arrangements, such as majoritarian and consensus democracy, unitary and federal arrangements, different executive and party dimensions; at the same time, their various combinations are also possible (see, e.g., Lijphart 1995, 1999). However, the main questions are: whether and to which extent the above-mentioned four necessary elements of consociational democracy actually existed in Bosnia-Herzegovina at the time of the introduction of the Dayton Constitution; regardless of their existence at the time of the Dayton Accords, have those elements been established later; has the introduction of arrangements of consociational democracy strengthened élites

and consequently cemented the divisions and exclusion in Bosnia-Herzegovina?

I agree with Arend Lijphart and Jürg Steiner that consociational theory and arrangements may be useful tools for enabling stability in plural, diverse and culturally segmented environments and societal contexts, particularly when they are combined with proportional representation, federalism and/or various forms of decentralization (see, e.g., Lijphart 2002, 2008; Steiner 2002, 104–120). This is particularly true in divided societies, in environments that experience or have experienced long-term protracted and emotionally charged conflict that is culturally, religiously or ethnically based (see, e.g., Taylor (ed.) 2009). However, a necessary condition for a successful functioning of the consociational concepts and arrangements is the existence of distinct communities and their stable élites that are prepared to negotiate and bargain, cooperate, deliberate and search for consensus based on their common interests and a cost-benefit analysis, while they should be willing to share power in – preferably democratic – political processes and decision making. Although these concepts contrast traditional competitive concepts and models of democracy, particularly individualistic majoritarian democracy, in specific circumstances they may be complementary, intertwined and used in different combinations. Answering the questions listed above, I would argue that the Dayton Constitution established and introduced the formal and institutional framework of consociational democracy in Bosnia-Herzegovina that should have contributed to democratization in the post-war period, more precisely to the consolidation and development of democracy in this country. The introduction of the concept of constituent peoples – Bosniaks, Croats and Serbs – as distinct collective entities, the constitutional guarantees of their equality based on the principles of equality and proportionality in all state institutions and all spheres of life, as well as complex federal arrangements (the state comprised of the Federation of Bosnia-Herzegovina and the Serb Republic (Republika Srpska) and complicated multi-level territorial organization seemed logical solutions aimed at providing peace, stability, democratization and the necessary cohesion in this divided society immediately after the war. However, the presumption, or indeed the belief, that the existing ethnic élites of the constituent peoples, regardless of their roles in pre-war and war-time developments and their nationalistic background, would be the adequate bases and actors of consociational arrangements and processes, could be considered at least problematic if not incorrect. Frequently these ethnic élites and their political leaders, often proponents or at least prisoners of their respective nationalisms, have proved unable or unwilling to engage and participate in a democratic political process that requires continuous negotiations, bargaining, cooperation and deliberation by all participating actors that need to search, determine, elaborate and develop common interests as the necessary basis for stability and

democracy, the future successful political, social and economic development of the country and well-being of all its citizens. Considering experiences of post-war development, the Dayton arrangements as well as international influences obviously failed to transform these ethnic élites into more democratic and inclusive and less nationalistic ones or to replace them with new democratic and inclusive political élites that would – ideally – be able to reach beyond ethnic divisions.

As in other countries of the region of the Western Balkans, regardless of all proclamations of democracy, democratic principles and human rights in Bosnia-Herzegovina, ethnicity and *ethnos* continue to dominate civic and political life, and this can be considered a problem. However, this does not mean that *demos* in democracies should exclude *ethnos* or that in a democratic setting these two are irreconcilable. Quite to the contrary, my position is that democratic systems and institutional models should not ignore ethnic diversity as one of the most important dimensions of social diversity that influence the emergence and elaboration of specific interests in democratic political processes. True democracy should not only recognize and respect ethnic and all other existing diversities formally, but should also:

- ♦ establish mechanisms and institutions that would address them adequately,
- ♦ enable the preservation and development of diversity and specific identities based upon them, should members of the distinct communities so desire, and
- ♦ enable and guarantee the voluntary, free and equal full integration of distinct communities, as collective entities, and persons belonging to them as individuals, into their respective societies based upon the principles of equality and democratic participation, by guaranteeing and providing the highest standards of human rights, including the rights of minorities, as well as the conditions, procedures and adequate institutions for their inclusion, participation and the exercise of adequate influence.

A relevant problem in the democratic development of Bosnia-Herzegovina since its independence is that in the political system established by the Dayton Constitution the ethnic principle became the dominant principle in all spheres of life – including politics³ (see, e.g., Žagar 2007/8 (© 2010)). Stressing the principle of the recognition and equality of “constituent peoples” that I consider relevant, legitimate and even urgent in this diverse multi-national environment, the current constitutional system of Bosnia-Herzegovina is in a way an exclusive and discriminatory system that establishes the ethnic criterion as the key precondition for the election to certain key public offices. This means, for example, that an individual has to belong to one of the “constituent peoples”

to be able to run for the office of the member of the presidency of Bosnia-Herzegovina. Anybody who does not declare him or herself a member of one of “constituent peoples” is automatically excluded, which applies also to persons belonging to the various minorities that live in the country. I believe that such a system contradicts the principle that no one should be forced to declare his or her ethnic affiliation to exercise equal rights within a democratic political system. Analyzing arrangements of this kind, particularly from the perspective of a possible violation of the principle of equality of all individuals, we could speak of constitutionally established ethnic exclusivity that by establishing the criterion of the belonging to “constituent peoples” in a multiethnic and multireligious environment, where several minorities live traditionally, may result in the exclusion of persons belonging to these minorities, as well as in the exclusion and/or marginalization of these minorities as distinct collective entities. In extreme cases, such arrangements could be used as a system and policy of enforced assimilation that is involuntary imposed on persons belonging to minorities who want to participate equally in political life and processes⁴ (see, e.g., Mujkić et al. 2008, 10–11).

Consequently, I believe that in Bosnia-Herzegovina solutions of this kind should be developed and introduced in the planned constitutional reform that will provide for the adequate combination of ethnic and civic principles, thereby enabling de-ethnicization of politics while still providing for the equality of constituent peoples and the adequate protection of minorities⁵ (see, e.g., Gordon et al. 2008, 24; Mujkić et al. 2008, 3–5, 10–11). In other words one could say that the current ethnocracy should be transformed into a true pluralist democracy, in which civic principles and the role of every citizen should be strengthened – while simultaneously the position and equality of the constituent nations and persons belonging to them as well as the highest standards of human rights, including the protection and rights of minorities and persons belonging to them, should be guaranteed and ensured.

4. Instead of a conclusion: The strategies, goals and contents of constitutional reforms – with some recommendations

Following the discussion of contexts, processes and concepts, this section addresses the strategies, goals and contents of constitutional reforms and tries to elaborate some recommendations that, in my view, could intensify and improve

the process, mobilize the necessary public support and contribute to the better quality and improved contents of constitutional amendments.

One of reasons for the very limited success of the past and current rounds of constitutional reforms in Bosnia-Herzegovina can be found in their strategies or – better – in the lack thereof. To be successful, these strategies should clearly and coherently define the foundations, principles, and at least the general directions and goals of planned constitutional reforms as well as ways and means to realize them, particularly activities to promote the necessary mobilization and participation of the public. Their key contents should be also the definition of all relevant actors and their roles, which have to be elaborated precisely in individual phases of the reform process. Considering the complexity of the situation and structure of the population in Bosnia-Herzegovina it is important that all relevant actors who can contribute to the success of constitutional reforms are involved and can participate in the process. These relevant actors include the following individuals and groups:

- ♦ State actors within the state with clearly determined and planned actions and tasks in individual phases:
 - ♦ Political institutions, particularly from the legislative and executive branches of government, but also judicial institutions, and key office holders at all levels (state, federal units – the Federation of Bosnia-Herzegovina and the Serb Republic, cantons and regions, local government);
 - ♦ State and public institutions, particularly the public administration, as well as state and public officials, particularly those employed in the public administration and in fields of education and public information;
- ♦ Non-state actors within the state:
 - ♦ Political parties, their membership and particularly their leaders, as well as independent politicians that can all have important impact on public discourses, political mobilization of the population and all dimensions of political processes – both within democratic political institutions and informally;
 - ♦ Social and political movements, including new social movements, which can co-shape politics and civic society. Considering recent tragic historic developments in the Balkans, one should be especially aware of the potentially destructive roles of nationalist movements, politics and forces;
 - ♦ Trade unions and various professional interest organizations that can

influence and mobilize the public and public discussions and may have an impact on political socialization, political processes and decision-making, particularly through collective bargaining and various (neo) corporate arrangements;

- ♦ Civic society with all its segments and actors:
 - ♦ Non-governmental organizations and various associations of citizens that, through activities in various fields, can contribute to the improvement of social inclusion and integration, education and training, social and political participation, access to information, intercultural and interethnic communication and cooperation, awareness raising, trust building, etc., that are all-important for the internal cohesion of a diverse society and for successful diversity management;
 - ♦ Non-state economic actors, private and public companies and enterprises, whose participation is important for providing economic and social stability and economic development of the country and may be instrumental in determining strategic directions and goals of the future development;
 - ♦ Media, and in particular the recently-developed electronic media, that should provide free and adequate information, promote interethnic understanding, tolerance and equal cooperation, participate in and promote education and training, including civic education, etc. Considering the social, educational and political importance, responsibility and impact of mass media in diverse societies, as well as their role in successful diversity management, it is not surprising that sometimes they are described as the “fourth branch of government” in democracies;
 - ♦ Research institutions and researchers, particularly in law, social sciences and humanities who – with their expertise, research and knowledge – can contribute to discussions and to the improvement of quality of proposed solutions and arrangements included into constitutional amendments; etc.

- ♦ Citizens as individuals who, based on their political rights, either individually or organized in, e.g., political parties, movements, pressure groups, etc., are entitled to participate in democratic political processes directly, e.g., in general free elections and other forms of direct democracy, such as referenda, and indirectly through different forms of indirect democratic political representation by the elected individual representatives (e.g., MPs and other elected public officials) and/or

democratic institutions. For a successful completion of constitutional reforms a broad popular support, ideally by consensus and mobilization, are very welcome and important, because they give democratic legitimacy to the proposed and adopted constitutional arrangements.

77

The above list of actors could be considered an ideal matrix and a check list for broad democratic political participation in political processes in democratic societies in general. Ideally, all these actors should be included in democratic political processes, particularly in decision making in key cases, when a consensus or – at least – the broadest public support is desired to establish their legitimacy. Adequate democratic legitimacy seems to be an even more important and sensitive issue in new democracies, particularly in those countries that are considered divided societies, where the inclusion and participation of all relevant distinct communities may be an additional requirement for the legitimacy of key decisions. On the other hand, however, our observations and research show that actually in past decades in many countries popular participation in democratic political processes has been and still is decreasing, sometimes to the extent that already may call into question the very democratic legitimacy of the respective political systems or, at least, particular decisions. These issues are very relevant also for democratization in Bosnia-Herzegovina and for the success and legitimacy of its constitutional reforms. However, in the case of Bosnia-Herzegovina and its constitutional reform there is a need to discuss and determine also the role of the international community and different international actors that have to be included and can contribute to the successful completion of the process. These international actors are:

- ♦ International institutions and offices in Bosnia-Herzegovina, particularly the OHR with its direct role in the politics of Bosnia-Herzegovina, including the Butmir process;
- ♦ International organizations and integrated units, particularly those that have their offices or representatives in Bosnia-Herzegovina and can provide political, technical and expert assistance and support in the process of constitutional reforms. Especially interesting is in this context the role of the EU, which – through different mechanisms, particularly by insisting on Copenhagen criteria and through mechanism of conditionalities – can have an impact on politics in Bosnia-Herzegovina;
- ♦ Foreign states (particularly through their embassies and diplomats in Bosnia-Herzegovina) that may act individually or in concert with other states, promoting the coordinated views of the international community. Bilateral and multilateral international cooperation and programs can assist internal democratic processes and developments and contribute particularly to the

stimulation and promotion of tolerance, to the improvement and intensification of interethnic and international communication and cooperation that are necessary for successful constitutional, political and economic reforms. Although we know that in their international cooperation and foreign policies states follow above all their own national interests, it is desired that they succeed in coordinating their policies and programs, as well as in undertaking concerted cooperative activities;

- ♦ Foreign and international non-governmental organizations through their direct involvement, projects and programs that may contribute to the improvement of interethnic relations, building interethnic communication and cooperation, empowerment of civic society, as well as to diversity management, prevention, management and/or resolution of crises and conflicts, etc. However, considering their limited resources and influence, one should be aware of their actual capabilities and impact on social and political processes – also with regard to their contributions to the development of civic society and to self-sustainability of their projects and activities in Bosnia-Herzegovina (particularly when foreign funding dries out).

The success of the constitutional reforms and the ensuring of the necessary public mobilization and participation demand that the general directions, strategies, basic principles, longer- and shorter-term goals as well as the ways to realize them, possibly with alternative solutions and scenarios, are clearly defined, presented and promoted. As presented in the introduction, the key preconditions, foundations and directions of the constitutional reform in Bosnia-Herzegovina should be: peace and stability as preconditions for successful development; clearly defined and formulated common interests that should provide the necessary basis for the internal cohesion of this diverse society, among which the integration into Euro-Atlantic integrations is consensually considered the most important common interest of the country; and, as well, prospects for increased prosperity and better life of every individual and the population of the country.

The creation of a prospect of a better life and increased prosperity of the people is also the best strategy for the mobilization of the population – individual citizens – for a broad support of the proposed constitutional reforms. This kind of popular support needs to exist in all parts of the country, ideally across ethnic and other divisions. Past and current experiences show, however, that the success of the constitutional reform to a large extent depends on the support of the key political leaders, usually perceived as the political leaders of the respective constituent peoples, particularly on their will to participate in the process and actually contribute to the adoption of constitutional amendments. Although publicly they welcome the proposals for constitutional reforms, particularly to

please the international community and public, their actual support for certain proposals and arrangements could be in doubt, especially when such solutions may reduce or even endanger their political influence and monopoly in their own environment and within their respective constituent peoples; this is the main reason that they favor arrangements that contribute to strengthening their constituent units and their influence within these units. Consequently, I suggest that the mobilization of the support at the local and cantonal levels, particularly the support of legal and regional institutions and officials – thereby generating a direct and additional pressure on the key political leaders – could be the best strategy for the success of the constitutional reforms. The international community and certain political forces who want to reach across ethnic divisions would be the most likely promoters of this kind of strategy that may, moreover, become attractive also to others, particularly if brings certain advantages and practical rewards to the local and regional communities and people who live there (e.g., in form of improvements in infrastructure, ensured and more favorable funding for cooperative projects that reach across ethnic lines and contribute to the integration, etc.).

The first step in the development of the global strategy of constitutional reforms in Bosnia-Herzegovina is the determination of general principles and goals of this reform, thereby establishing the necessary basis and framework for the development of segmental strategies, the planning of the reform process and activities, as well as for the elaboration of concrete proposals and drafts of constitutional amendments. On the one hand, there seems to be broad support, almost a consensus, regarding some general principles and goals. For example, almost everybody in Bosnia-Herzegovina agrees that:

- ♦ the country needs successful development in all spheres that would bring better life and prospects for the people – all individuals and distinct communities;
- ♦ the process of democratization – based on democratic principles, such as human rights, the broadest popular democratic participation, and equality – should continue and intensify and should contribute to the improvement and higher standards in the field of human rights, including the rights of minorities; these are necessary developments needed to meet the Copenhagen criteria and other requirements for the inclusion of Bosnia-Herzegovina into Euro-Atlantic structures, particularly its future EU membership defined as the central long-term goal of the country;
- ♦ future development and democratization demand constant and intense state-, institution- and capacity-building that all require the development of adequate human resources;
- ♦ the adequate normative framework needs to be established; this requires

continuous and intense legal reforms as well as the necessary changes to the present constitution;

- ♦ there remains much room for the improvement of human rights, including minority rights, which – following the highest international and national standards – should be the basis and yardstick of all decisions, reforms and activities, etc.

On the other hand, it can be very difficult to reach consensus on some principles and concepts, as well as on some concrete proposals and solutions, particularly when they clash with specific interests (possibly, a monopoly) of the current élites in Bosnia-Herzegovina; these are usually defined along ethnic lines. In my view, however, certain concepts and segmental reforms are necessary if Bosnia-Herzegovina is to achieve its main strategic goals, particularly the accession to the EU; for example, the revision and development of the concepts and models of democracy that will replace or at least complement the currently applied consociational arrangements, which are built almost exclusively on the principle of equality of the constituent nations; substantial institutional reforms that will improve the functioning of the state and its institutions; redistribution of powers and competences; legal and ownership reforms; etc. Consequently, the global strategy of constitutional reforms in Bosnia-Herzegovina has to address these issues and, at least, should provide for an ongoing inclusive democratic political process, possibly the continuation of the Butmir process that will stimulate and enable continuous inclusive democratic discussions and deliberation on these issues. In this context, the strategy should determine the ultimate deadlines for the adoption and execution of specific segmental reforms. If this proves impossible initially, the strategy will need to be later revised in a way that may require continuous concerted efforts and the cooperation of all the actors that support such reforms and can agree on their contents. Broad cooperation of this kind, possibly a more permanent and inclusive coalition open to all internal actors, would be instrumental also in the detection, elaboration and continuous reinforcement of common interests in all fields that would contribute to and increase the necessary internal cohesion of the state. The main roles of international actors should be to stimulate, promote and support the reform process, as well as the efforts and activities of internal actors, particularly by various assistance programs, by the promotion of the highest international standards of human rights and pre-accession criteria and requirements, and by assistance in introducing *acquis* and common EU standards.

My recommendation regarding democratic principles and concepts and the necessary institutional reform would be that it is necessary to address those issues and evaluate possible options, which should enable the selection of the best

alternatives. Considering the experiences and particularly detected deficiencies of the current consociational constitutional principles and arrangements, I would suggest a substantial revision of the existing concept that I determine as “ethnocracy” by the introduction of democratic concepts and arrangements that would strengthen “civic” principles and the participation of citizens and improve the protection and integration of the various minorities, particularly the ethnic ones, and persons belonging to them. The current social and ethnic reality of Bosnia-Herzegovina requires that the principles of equality and proportional representation of the constituent peoples continue to be applied as basic organizational principles upon which democratic institutions and processes are built. However, these principles and arrangements need to be complemented by the arrangements that enable and guarantee the inclusion and participation of individual citizens regardless of their ethnic background as well as the adequate protection, integration and participation of various minorities. A reform of this kind would require more than just a cosmetic improvement to the existing institutions and arrangements. Consequently, constitutional amendments would have to introduce political and institutional reforms and arrangements that would, e.g.:

- ♦ introduce a new basic organizational principle that would replace or at least complement “ethnicity”, more precisely the belonging to the constituent peoples in their federal units, as the only exclusive criterion for the full participation of citizens and ethnic communities in democratic politics; this applies particularly to elected offices at the state level. In the institutions where the “ethnic principle” should be preserved, such as the parliament and, at least to a certain extent, government, the principle of reciprocity should also be preserved. This principle, however, needs to be complemented by the constitutional guarantee of adequate minority representation. Following the principles of equality and nondiscrimination, the election to other institutions and offices should be equally accessible to all citizens regardless of their ethnic and other background;
- ♦ reform current federal arrangements, preferably also by the introduction of regionalism, in a way that would require and stimulate permanent cooperation and concerted activities of the state and federal units, as well as cantonal, regional and local government. These federal arrangements should provide for adequate procedures, mechanisms and institutions that would enable their coordination and cooperation, as well as permanent accommodation to changing circumstances and situations that may require also redistributions of competences and powers;
- ♦ introduce a bicameral (or even tri-cameral) structure of the parliament that would reflect the federal structure and ethnic reality of the country, while

simultaneously ensuring effective work and decision making. In the bicameral parliament one chamber would house the representation of federal units, possibly also of cantons/regions, while the other chamber would be a typical citizens' representation – possibly elected in the whole territory of the state, applying the safeguards that would guarantee adequate proportional representation of all distinct communities. Considering the ethnic and political reality of Bosnia-Herzegovina, it seems necessary to preserve the principle of reciprocity of the representation of the constituent peoples in both chambers; this has however to be complemented by mechanisms that would ensure the adequate participation and inclusion of distinct minorities and persons belonging to them, as well as individuals who do not wish to express their ethnic affiliation. Adequate “ethnic” proportionality and inclusion of citizens who do not express their ethnic affiliation should be ensured also in institutions and offices in both federal units and at lower levels;

- ♦ reform the office of the head of state by reducing the ethnically exclusive criterion of belonging to the constituent peoples: if the state presidency is preserved it could be expanded by an additional member that would represent minorities and those who do not express their ethnic affiliation. However, if the presidency is replaced by an individual president of the state, running for this office should be open to all citizens, regardless of their ethnic background, who meet the general criteria;
- ♦ clearly determine and regulate competences and powers of state institutions and, possibly, increase their competences and powers, in order to enable more effective functioning of the state in the fields that would be agreed upon;
- ♦ preserve when possible the use of the principles of proportionality also in the executive and judicial branches of government at all levels; here, however, there must be a guarantee also of adequate representation and the inclusion of minorities and citizens who do not express their ethnic affiliation; etc.

Arguments presented so far confirm the central hypothesis that there is a need to reform the Dayton constitutional arrangements and that this reform should, at least in some segments, be substantial and profound; it should however, be based on the broadest possible consensus of all relevant internal actors and carried out in a way that would ensure equality and the adequate participation of the constituent peoples, as well as the protection, inclusion and participation of various minorities on the one hand, and enable the inclusion and participation of all citizens regardless of their ethnic origin on the other hand. Although there is a general agreement in Bosnia-Herzegovina that the main goals of the constitutional reform are NATO membership and the EU accession of the country, it should be stressed that the reform is above all needed for internal reasons and to meet the interests of the citizens, who expect that with the successful constitutional,

political and economic reforms their lives, standard and future prospects would improve. Consequently, citizens should believe in the local ownership of these reforms; this can generate the necessary broad public mobilization and support for the reforms, thereby ensuring their democratic legitimacy. In this context NATO and EU membership should not be considered only important goals, but also tools that can speed up the reform process, the realization of the main goals of reforms, including democratization and improvements in the field of human rights, and the successful development of the country.

Although constitutional and other reforms are above all internal affairs of Bosnia-Herzegovina and depend on the participation of all relevant internal actors, the roles and importance of the international community and international actors should not be underestimated. The successful completion of constitutional and other reforms is a vital interest of the international community. Successful reforms will not only enable better functioning of the state, speed up its accession to the EU, and contribute to a better life of citizens of Bosnia-Herzegovina, but will also create conditions that would allow for the “phasing out” of the OHR and other forms of direct involvement of the international community into internal affairs of Bosnia-Herzegovina. However, in the process – before the main goals of the NATO and EU membership will become reality – the international community, individual states and international organizations should recognize and adequately award also the progress, segmental and small-scale results that bring improvements and fulfillment of prescribed criteria and standards, particularly the Copenhagen criteria. Such gestures could be, e.g., the introduction of a visa free regime with the EU, inclusion in certain international and EU programs, etc.

In this context, setting precise pre-accession criteria, *acquis* and standards should be considered a form of assistance of the international community and actors to all of its internal actors, and particularly to the state in the reform process. Permanent evaluation of the fulfillment of criteria and standards by the European Commission as well as the determination of deadlines for specific tasks can be also useful stimuli of the reforms. However, I think that Bosnia-Herzegovina still needs the assistance and involvement of the international community and all international actors willing to participate in the following fields and tasks:

- ♦ improvement of the current functioning of institutions, institution- and capacity-building, as well as the elaboration of the reform strategies and specific segmental reforms;
- ♦ inclusion of all relevant actors, particularly civic society, into the reform process and human resources development;
- ♦ state-building process that requires strengthening of those levels of government

84

that are underdeveloped, particularly at the local and regional level;

- ♦ implementation of the current constitutional provisions, arrangements and mechanisms, including, e.g., corporations that have not been realized, but could be potentially useful for a successful development of the state and for the success of reforms;
- ♦ development of evaluation criteria and deadlines for the reforms, which are particularly important in a step-by-step approach that can bring partial results; etc.

I would conclude that with the success of the constitutional and other reforms in Bosnia-Herzegovina everybody (individual citizens and all other internal actors, including local communities, cantons, federal units and the state of Bosnia-Herzegovina, as well as the international community and all international actors) can win and benefit. This approach should replace traditional attitudes and perceptions in Bosnia-Herzegovina in the past decade and a half that everybody and every community has been and is “a loser”. Potent tools in this context can be common interests agreed by all relevant communities and the majority of the population that can become cohesive forces and may help in bridging divisions and gaps that exist in the country. In the realization of this inclusive approach, however, the existence of nationalist ethnic élites – that are interdependent and, consequently compatible with their specific interests, and afraid that inclusive common approaches may reduce or even eliminate their monopoly in their respective environments – may be a problem that will require additional assistance and possibly even the intervention of the international community.

Notes

¹ In other words, it established a specific model for the political participation of the main ethnic communities, the constituent peoples that dominate the whole system, while it failed to provide adequate solutions for the democratic participation of individual citizens, as well as for other distinct (ethnic and other) communities, particularly various minorities.

² During my research on social processes, transformations and transitions, democratization, civic education, diversity management, ethnic relations, conflicts and reconciliation in the Balkans in the past two decades I have made than two hundred trips to the region and visited all of its countries. I combine diverse qualitative and quantitative approaches and methods. In addition to studying and interpreting the scholarly literature and research reports, documents, official and other materials, media news, reports and comments, I have conducted several hundred interviews in all countries of the region (more than two hundred in Bosnia-Herzegovina) with scholars, politicians, public officials, journalists, civic society activists and public opinion leaders from those countries, particularly those who were in different capacities involved in relevant processes and fields, as well as with numerous “internationals”, particularly representatives of foreign countries, international governmental and nongovernmental organizations, scholars and journalists. These interviews and conversations provide very interesting insights, as well as various views and evaluations of those processes, their concepts, nature and contents, outcomes and impacts in the respective societies that complement and often contradict views, approaches and evaluations presented by the media and scholarly literature.

³ The dominance of ethnic principles – as organizational principles and dominant criteria in decision making in a given society – over civic principles and concepts of liberal democracy may be particularly problematic and dangerous in environments where the dominant ethnic, racial and religious communities introduce a system of government and politics that exclude or discriminate against others based on their different ethnic, racial and religious characteristics (e.g., the system of apartheid in South Africa and the situation of non-Arians in Nazi Germany, to name the two most extreme and universally known cases). Although this dominance in the system established by the Dayton arrangements is less extreme it can still be considered problematic and a limitation on traditional democratic principles.

⁴ From the perspective of the principles of equality and freedom of expression of ethnic belonging, we should mention also a problem of the status and situation of members of a certain “constituent people” who live in an entity that “belongs” to other “constituent people or peoples” and is, consequently, “dominated” by it or them.

⁵ Ethnicization of politics describes ethnically based, determined and directed politics and policies, which are in their nature often nationalistic, and this may simply be called ethno-politics. Extreme forms of the ethnicization of politics are different forms of ethnic entrepreneurship. Those practices can be described as the shameless misuse of ethnicity for political and economic ends. They include the reproduction and strengthening of ethnic and cultural differences that help increase and better define ethnic borders and divisions in different ethnically diverse environments. Strategies involving the constant invention, reproduction and strengthening of ethnic and cultural differences and rifts, which nationalists apply in many environments, reinforce perceptions of divided societies and of ethnicity and culture(s) as key factors and territorial and non-territorial delineators of these rifts and divisions.

86 References

Annex 4: Constitution of Bosnia and Herzegovina – the annex to the General Framework Agreement for Peace in Bosnia and Herzegovina, initialed in Dayton, Ohio on 21 November 1995 and signed in Paris on 14 December 1995, http://avalon.law.yale.edu/20th_century/day14.asp (accessed 6 November 2009).

Annex 9: Agreement on Establishment of Bosnia and Herzegovina Public Corporations – the annex to the General Framework Agreement for Peace in Bosnia and Herzegovina, initialed in Dayton, Ohio on 21 November 1995 and signed in Paris on 14 December 1995, http://avalon.law.yale.edu/20th_century/day19.asp (accessed 6 November 2009).

BalkanInsight.com, 2009–2010, <http://www.balkaninsight.com/en/main/news/> (accessed 28 February 2010), e.g., Bosnian Leaders Ponder New Western Proposal, The Centre for SouthEast European Studies, SEE Security Monitor: Bosnia & Herzegovina (Source: BalkanInsight.com), 25 November 2009, http://www.csees.net/?page=news&news_id=73325&country_id=2 (accessed 26 February 2010).

Bebler, A., 2006a. Post-Dayton Bosnia And Herzegovina: Its Past, Present And Future, The International Institute for Middle-East and Balkan Studies (IFIMES), Ljubljana, <http://www.ifimes.org/default.cfm?Jezik=en&Kat=10&ID=262&Find=post-dayton&M=6&Y=2006> (accessed 8 December 2009).

Bebler, A., 2006b. The federalist experience in South-Eastern Europe and post-Dayton Bosnia and Herzegovina. *Südosteuropa* 54(2), 235–256.

Biber, F., 2001/02. Recent Trends in Complex Power-Sharing in Bosnia and Herzegovina. *European Year book of Minority Issues* 1, 269–282.

Bose, S., 2002. *Bosnia after Dayton: Nationalist Partition and International Intervention*. Oxford University Press, New York, Oxford.

Chandler, D., 2000. *Bosnia: Facing Democracy after Dayton*. Second edition. Pluto Press, London.

Cousens, E. M. and Cater, C. K., 2001. *Toward peace in Bosnia: Implementing the Dayton Accords*. Lynne Rienner Publishers, Boulder (Colorado).

Daalder, H. (ed.), 1987. *Party systems in Denmark, Austria, Switzerland, the Netherlands, and Belgium*. St. Martin's Press, New York.

Dayton (Peace) Accords, 1995 – General Framework Agreement for Peace in Bosnia and Herzegovina, http://avalon.law.yale.edu/20th_century/day01.asp (accessed 6 November 2009), with its annexes (and additional documents: appendixes to Annex 1A, Agreement on Initialling the General Framework Agreement for Peace in Bosnia and Herzegovina, Side-Letters, and Concluding Statement) initialed in Dayton, Ohio on 21 November 1995 and signed in Paris on 14 December 1995. See also, e.g. http://avalon.law.yale.edu/subject_menus/daymenu.asp, http://www.ohr.int/dpa/default.asp?content_id=380 or <http://www.state.gov/www/regions/eur/bosnia/bosagree.html> (accessed 6 November 2009).

Ekonom: east Media Group (news and articles), 2009–2010, <http://www.emg.rs/vesti/region/index.html> (accessed 28 February 2010), e.g. Butmir: Political leaders given deadline to reach agreement, of 23 October 2009, <http://www.emportal.rs/en/news/region/102264.html> (accessed 6 November 2009).

Gordon, C., Sasse, G. and Sebastian, S., 2008. *Specific report on the EU policies in the Stabilisation and Association process*. MIRICO: Human and Minority Rights in the Life Cycle of Ethnic Conflicts, Sixth Framework Programme, Europäische Akademie / Academia Europea / European Academy, EURAC Research, Bolzano/Bozen, January 2008, http://www.eurac.edu/NR/rdonlyres/B11246A4-097C-421F-83C2-12F570566BDE/0/24_SAP.pdf (accessed 23 March 2009).

Kasapović, M., 2005. Bosnia and Herzegovina: Consociational or Liberal Democracy? *Political Thought: Croatian Political Science Review* 5, 3–30.

Karajkov, R., 2009. From Dayton to Butmir: The Future of Bosnia. *WPR – World Politics Review*, 12 November 2009, <http://www.worldpoliticsreview.com/article.aspx?id=4614> (accessed 8 December 2009).

Klemenčič, M. and Žagar, M., 2004. *The Former Yugoslavia's Diverse Peoples: A Reference Sourcebook (Ethnic Diversity within Nations)*. ABC-CLIO, Santa Barbara, California.

Latal, S., 2009. Dodik Slams Butmir Package, Proposes New Talks. *BalkanInsight.com*, Sarajevo, 23 October 2009, <http://www.balkaninsight.com/en/main/news/23121/> (accessed 29 November 2009).

Lijphart, A., 1968. *The Politics of Accommodation: Pluralism and Democracy in the Netherlands*. University of California Press, Berkeley.

Lijphart, A., 1977. *Democracy in Plural Societies: A Comparative Exploration*. Yale University Press, New Haven, CT.

Lijphart, A., 1985a. Non-Majoritarian Democracy: A Comparison of Federal and Consociational Theories. *Publius: The Journal of Federalism* 15(2), 3–15.

Lijphart, A., 1985b. *Power Sharing in South Africa*. Institute of International Studies, Berkeley.

Lijphart, A., 1990. Foreword: One Basic Problem, Many Theoretical Options – and a Practical Solution? In J. McGarry and B. O’Leary (eds.) *The Future of Northern Ireland*. Clarendon Press, Oxford, vi–viii.

Lijphart, A., 1994. Prospects for Power Sharing in the New South Africa. In A. Reynolds (ed.) *Election ‘94: South Africa - An Analysis of the Results, Campaigns, and Future Prospects*. David Philip, Cape Town and Johannesburg, 221–231.

Lijphart, A., 1995. Multiethnic democracy. In Lipset Seymour (ed.) *The Encyclopedia of Democracy III*. Congressional Quarterly, Washington, D.C., 853–865.

Lijphart, A., 1999. *Patterns of Democracy*. Yale University Press, New Haven.

Lijphart, A., 2000. Definitions, Evidence, and Policy: A Response to Matthijs Bogaards’ Critique. *Journal of Theoretical Politics* 12(4), 425–431.

Lijphart, A., 2002. The Evolution of Consociational Theory and Consociational Practices, 1965–2000. *Acta Politica* 37, 11–22.

Lijphart, A., 2008. *Thinking about Democracy: Power Sharing and Majority Rule in Theory and Practice*. Routledge, London and New York.

Lustick, I., 1979. Stability in divided societies: Consociationalism v. Control. *World Politics* 31, 325–344.

Marko, J., 2005/06. Constitutional Reform in Bosnia and Herzegovina. *European Yearbook of Minority Issues* 5, 207–218.

McGarry, J. and O'Leary, B. (eds.), 1993. *The Politics of Ethnic Conflict Regulation: Case Studies of Protracted Ethnic Conflicts*. Routledge, London.

McGarry, J. and O'Leary, B., 1993. Introduction: The macro-political regulation of ethnic conflict. In J. McGarry and B. O'Leary (eds.) *The Politics of Ethnic Conflict Regulation: Case Studies of Protracted Ethnic Conflicts*. Routledge, London, 1–40.

McRae, K. D. (ed.), 1974. *Consociational Democracy: Political Accommodation in Segmented Societies*. McClelland & Stewart, Toronto.

Mujkić, A., Seizović, Z. and Abazović, D., 2008. *Country Specific Report: Bosnia and Herzegovina. The Role of Human and Minority Rights in the Process of Reconstruction and Reconciliation for State and Nation-Building: Bosnia and Herzegovina*. MIRICO: Human and Minority Rights in the Life Cycle of Ethnic Conflicts, Sixth Framework Programme, Europäische Akademie/Academia Europea/European Academy, EURAC Research, Bolzano/Bozen, February 2008, http://www.eurac.edu/NR/rdonlyres/BD177D76-1FEA-4131-9DE6-5A681818BF53/0/20_BiH.pdf (accessed on 23 March 2009).

OHR – Office of the High Representative (and EU Special Representative – EUSR) (documents, statements, news), 2009–2010, <http://www.ohr.int/> (accessed on 28 February 2010), e.g., Statement by the HR/EUSR following the end of Butmir talks, of 21 October 2009, http://www.ohr.int/ohr-dept/presso/pressr/default.asp?content_id=44050 (accessed on 6 November 2009).

Petritsch, W., 2001. *Bosnien und Herzegowina: Fünf Jahre nach Dayton, hat der Frieden eine Chance?* Wieser, Klagenfurt/Celovec.

Radio Slobodna Evropa, 2009–2010, <http://www.slobodnaevropa.org/content/> (accessed on 28 February 2010), e.g., Sastanak u Butmiru završen bez dogovora, Radio Slobodna Evropa, 21 October 2009, http://www.slobodnaevropa.org/content/butmir_/1857002.html (accessed on 29 November 2009).

Steiner, J., 1991. *European Democracies*. Second edition. Longman, New York, London.

Steiner, J., 2002. The Consociational Theory and Switzerland Revisited. *Acta Politica* 37, 104–120.

Steiner, J. and Dorff, R. H., 1985. Structure and Process in Consociationalism

90 and Federalism. *Publius: The Journal of Federalism* 15(2), 49–55.

Taylor, R. (ed.), 2009. *Consociational theory: McGarry and O'Leary and the Northern Ireland Conflict*. Routledge, London, New York.

van Schendelen, M. P. C. M., 1984a. The Views of Arend Lijphart and Collected Criticisms. *Acta Politica* 19, 19–55.

van Schendelen, M. P. C. M., 1984b. Consociational Democracy: The Views of Arend Lijphart and Collected Criticisms. In M. P. C. M. van Schendelen (ed.) *Consociationalism, Pillarization and Conflict Management in the low Countries*. Uitgeverij Boom, Amsterdam, 143–163.

Žagar, M., 2007/8 (© 2010). Human and Minority Rights, Reconstruction and Reconciliation in the Process of State- and Nation-Building in the Western Balkans. *European Yearbook of Minority Issues* 7, 2007/8 (© 2010), 353–406.

ANJA MORIC

The Maintenance of Gottscheerish, the Dialect of Gottschee Germans in Slovenia, Austria, Germany, Canada and the USA

This contribution is a part of a pilot study on the preservation of Gottscheer identity and it shows to what extent Gottscheers in the USA, Canada, Austria, Germany and Slovenia preserve their dialect. The study is based on data from interviews, personal observations and the analysis of questionnaires. It shows an inadequate transmission of the Gottscheer dialect from older to younger generations, and also the differences that exist among the different countries. Speakers of the Gottscheer dialect are mainly elderly people, born before the migration from Gottschee. In family life it is practically not in use anymore, and the same is true of social meetings, events and celebrations. It is spoken mainly by elderly Gottscheers, especially when they meet their friends who still speak it. The reasons for the decreased use of the dialect can be associated with assimilation, transnational marriages, dispersion, political and historical factors and also, as the Gottscheers themselves put it, neglect, due to its lack of usefulness. The knowledge of writing the dialect is only basic, for the majority cannot write it. Gottscheers think that the days of the dialect are numbered. Although they all state their regret, it seems that they have reconciled themselves to its fate.

Keywords: Gottschee Germans / Gottscheers, Gottscheerisch, dialect, USA, Canada, Austria, Germany, Slovenia

Ohranjanje kočevščine, narečja kočevskih Nemcev, v Sloveniji, Avstriji, Nemčiji, Kanadi in ZDA

Prispevek je delček pilotne študije o ohranjanju identitete kočevskih Nemcev in prikazuje, kako Kočevarji iz ZDA, Kanade, Avstrije, Nemčije in Slovenije ohranjajo svoje narečje – kočevščino. Temelji na podatkih, pridobljenih z intervjuji, opazovanjem z udeležbo in analizo anketnih vprašalnikov. Študija kaže okrnjenost prenosa kočevščine s starejših na mlajše generacije in razlike med posameznimi državami. Govorci narečja so predvsem starejši ljudje, rojeni pred preselitvijo. Narečja se v družinah skoraj ne uporablja več, prav tako ne na sestankih društev in prireditvah. Govorijo ga predvsem starejši Kočevarji, najpogosteje ob srečanjih s svojimi prijatelji, ki narečje še govorijo. Vzroke za upad rabe narečja lahko iščemo v asimilaciji, mešanih zakonih, razseljenosti, politično zgodovinskih dejavnikih in v njegovem opuščanju zaradi mnenja samih Kočevarjev, da jim ta ne more koristiti. Znanje zapisovanja narečja je le osnovno, večina ga ne zna pisati. Med Kočevarji prevladuje mnenje, da so njihovem narečju šteti dnevi. Čeprav vsi brez izjeme izražajo obžalovanje, da je to tako, pa se zdi, kot da so se vdali v usodo.

Ključne besede: kočevski Nemci / Kočevarji, kočevščina, narečje, ZDA, Kanada, Avstrija, Nemčija, Slovenija

Correspondence address: Anja Moric, Stara Cerkev 70, 1332 Stara Cerkev, Slovenia,
e-mail: anjamoric@gmail.com

1. Uvod

Na območju Kočevske, pokrajine na jugovzhodu Slovenije, kamor so v 30. letih 14. stoletja Ortenburžani iz gospodarskih razlogov začeli naseljevati prve koloniste s svojih posestev na Koroškem (Simonič 1971, 8; Ferenc 1993, 19), je 600 let obstajal zanimiv in edinstven nemški jezikovni otok. Po Mitji Ferencu je nemško jezikovno območje na Kočevskem:

obsegalo približno 800 kvadratnih kilometrov. Na severu je segalo od Suhe krajine in dolenskih obronkov nad Krko, na jugu pa do pobočij nad Kolpo. Na vzhodu je mejilo na zahodna pobočja nad Črmošnjiško dolino in zahodna pobočja Kočevskega Roga nad Belo krajino, na zahodu pa na zahodna pobočja Travljske gore nad Dragarsko planoto (Ferenc 2005, 19–20).

Glavna nemška kolonizacija je potekala v letih 1349–1363, ko so prihajali predvsem kolonisti iz Frankovske in Turingije. Vendar so kljub temu obsežna območja Kočevske ostala neposeljena. Kočevski kolonisti so bili zadnji nemški poljedelski naseljenci v naših krajih. Pozneje so Nemci prihajali v mesta, trge in večje vasi le še kot uradniki, trgovci, obrtniki, rokodelci in rudarji. Leta 1363 se kot središče kolonizacijskega območja prvič imenuje Kočevje (Gotsche) (Simonič 1971, 9–11). Po letu 1400, ko se je zunanja kolonizacija končala, se je s krčenjem gozdov, pridobivanjem novih obdelovalnih površin in z nastajanjem novih naselij nadaljevala notranja kolonizacija. Deželo so v 15. in 16. stoletju pestili turški vpadi. Z namenom gospodarske pomoči je avstrijski cesar Friderik III. leta 1492 prebivalcem podelil pravico krošnjarjenja (Ferenc 1993, 20–21). Gospodarska kriza v tridesetih letih dvajsetega stoletja je povzročila množična izseljevanja prebivalstva. Ferenc (1993, 27) navaja, da je bilo pred drugo svetovno vojno v ZDA več Kočevarjev, kot jih je bilo tedaj na Kočevskem. Po razpadu Avstro-ogrske so jugoslovanske oblasti uvedle politiko asimilacije Kočevarjev. Razpustile so Nemški narodni svet za Kočevsko, večino njihovih društev, nemško višjo gimnazijo, itd. Število nemških šol ali nemških oddelkov na slovenskih šolah je upadalo, v nemške osnovne šole je bila kot obvezni predmet uvedena slovenščina (Ferenc 1993, 27). To je povzročilo, da so kočevski Nemci v tridesetih letih množično postajali pristaši nacizma. Po priključitvi Kočevske k Italiji so bili razočarani, zato se je večina v letih 1941–1942 odselila na novo naseljitveno območje ob Savi in Sotli, od koder je okupator izgnal slovensko prebivalstvo. Pred preselitvijo marca 1941 je na Kočevskem živel 12.498 kočevskih Nemcev (Ferenc 1993, 31), po tem letu pa jih je v Sloveniji ostalo največ 600 (Ferenc 2005, 269). Po vojni so kočevski Nemci ostali brez domovine in tudi brez lastnine. Začasno so jih nameščali v taboriščih v Avstriji, pozneje pa so se naselili v Avstriji, Nemčiji, ZDA, Kanadi, manjše število pa tudi v Avstraliji.

94 2. Metodologija in opredelitev ciljev

Čeprav je kočevarska problematika danes marsikomu še vedno popolnoma neznan, je dostopne precej literature o Kočevski in njenih nekdanjih prebivalcih (glej npr. Ferenc 1993, 2005, 2007; Ferenc idr. 2002; Kren 1980, 1995; Kundegraber 1991, 1995; Makarovič 2005, 2008; Otterstädt 1962; Petschauer 1984; Troha 2004; Tschinkel 2004; Widmer 2001; idr.). Zasluga za to gre predvsem prof. Mitji Ferencu, ki v svojih delih prikazuje tematiko z zgodovinskega vidika. Kljub porastu števila izdane literature o kočevskih Nemcih po osamosvojitvi pa do danes še nimamo dela oziroma avtorja, ki bi obravnaval Kočevarje v današnjem času. Poleg tega se vsa literatura nanaša samo na Kočevarje, živeče v Sloveniji, kaj se dogaja s tistimi iz tujine, pa lahko sklepamo samo iz informacij, objavljenih na spletnih straneh njihovih društev.

Prispevek je del raziskave Ohranjanje identitete Kočevarjev, katere namen je ugotoviti, ali in na kakšen način današnji Kočevarji iz Slovenije, Avstrije, Nemčije, Kanade in ZDA ohranjajo svojo identiteto. Raziskava je potekala v dveh sklopih od maja 2007 do januarja 2010:

- ♦ Maj–september 2007: Za potrebe študije sestavljen ter v angleščino in nemščino preveden kvantitativni anketni vprašalnik je bil maja 2007 poslan 80 Kočevarjem iz obravnavanih držav, katerih naslove je posredoval njihov rojak Ludwig Kren,¹ dodatnih 50 pa jih je bilo poslanih na spletne naslove, objavljene na internetnih straneh društev. Vrnilo se je 105 izpolnjenih vprašalnikov.
- ♦ Oktober 2007–januar 2010: Raziskava na terenu v Sloveniji, Avstriji, ZDA in Kanadi. Pridobljenih je bilo dodatnih 37 izpolnjenih vprašalnikov. Poleg opazovanja z udeležbo na kočevarskih prireditvah je bilo opravljenih 40 intervjujev in 20 neformalnih (nezapisanih) pogovorov s Kočevarji iz Slovenije, Avstrije, Nemčije, Kanade in ZDA. Nekateri so svoja razmišljanja, temelječa na vnaprej okvirno pripravljemem vprašalniku, zapisali sami.

V pričujočem prispevku se predvsem zaradi obširnosti tematike osredotočam samo na kočevarščino – narečje kočevskih Nemcev, čeprav so bili preučevani tudi drugi elementi identitete (nacionalna pripadnost, odnos do domovine, ohranjanje šeg in navad, itd.). V nadaljevanju bo prikazano stanje glede ohranjanja narečja v posameznih državah, kjer danes prebivajo Kočevarji. Ugotavljali bomo, ali se narečje prenaša s starejših na mlajše generacije, vzroke za upad njegove rabe, priložnosti, ob katerih se narečje najpogosteje uporablja, pisno obliko narečja in razmišljanje Kočevarjev o ohranjanju narečja.

V anketnem vprašalniku se je šest vprašanj posredno ali neposredno nanašalo na kočevarsčino. Anketiranci so odgovarjali na vprašanja o tem, katere jezike govorijo, kateri je njihov materni jezik, kateri jezik najpogosteje uporabljajo, kako dobro poznajo kočevarsčino, kako dobro pišejo v kočevarsčini in ob katerih priložnostih jo uporabljajo. Pri vprašanjih o jezikih, ki jih anketiranci govorijo, o maternem jeziku in najpogosteje rabljenem jeziku je bila kočevarsčina, kljub temu da je to narečje, zaradi svoje specifičnosti uvrščena med jezike. Kdor se je znal sporazumevati v kočevarsčini, ni nujno obvladal tudi knjižne nemščine, zato jo je bilo treba jasno ločiti od nemščine. Tudi mnogi Kočevarji za narečje uporabljajo izraz: *Gottscheer Sprache*, *Gottscheer Language* (torej 'jezik'). V intervjujih pa so sogovorniki govorili o poznavanju in rabi narečja, o svojih čustvih, mnenjih in razumevanju njegove usode. Z intervjuji pridobljeni podatki so omogočili večplastnost odgovorov in pripomogli k poglobljenemu razumevanju in razlagi dejanske situacije.

Glavna ovira pri raziskovalnem delu je nedoločljivost populacije Kočevarjev, ki lahko temelji le na približnih ocenah, in s tem povezani pomisleki o primernosti analize kvantitativnih podatkov (zaradi majhnosti vzorca) kot pokazatelju realnega stanja. Število Kočevarjev bi bilo edino mogoče približno opredeliti s številom članov posameznih društev v preučevanih državah. Problem nastane, ker niso vsi Kočevarji člani društev, ker so mnogi hkrati člani več društev in ker so v društva včlanjeni tudi simpatizerji, ki nimajo nujno kočevskega porekla. Gotovo danes največ Kočevarjev živi v ZDA. Kljub relativni majhnosti vzorcev po posameznih državah (Slovenija 19, Avstrija 48, Nemčija 14, ZDA 51, Kanada 7) bodo rezultati analize anketnih vprašalnikov uporabljeni, in sicer v primeru, ko bo z njimi mogoče podkrepiti ugotovitve, pridobljene z drugimi raziskovalnimi metodami, oziroma v primeru, ko se ugotovitve, pridobljene z obema raziskovalnima metodama, medsebojno potrjujejo.

3. Kratko o kočevarsčini

Posebnost kočevskega jezikovnega otoka je 'kočevarsčina' (*Götscheabarisch*) – svojstveno nemško narečje kočevskih Nemcev, ki je ohranilo mnogo prvih srednjeveških jezikov iz alpskih regij in ponotranjilo nekatere prvine slovenskega jezika. Profesor Eberhard Kranzmayer je dognal, da Kočevarji izvirajo iz koroško-tirolske mejne regije, in poudaril, da ti še vedno govorijo jezik, ki so ga pred 600 leti govorili predniki na zgornjem Koroškem (Petschauer 1984, 193). Njegovo preučevanje narečja je nadaljevala Maria Hornung (sama in skupaj z Walterjem Tschinklom), ki ugotavlja, da vsi kolonisti Kočevske tja niso bili preseljeni z istega

območja, ampak so jih preseljevali iz okolice Lienzške kotline, doline Mitermöll in doline Drave, pa tudi iz južnih regij, kjer se v bližini Obertilliacha in v dolini Lesach srečata Južna Tirolska in Koroška. Zaradi tega so se v različnih predelih Kočevske ohranili drugačni odtenki narečja,² ki imajo v osnovi iste skupne značilnosti, vendar pa se tudi razlikujejo, kar deloma izvira iz časa kolonizacije (Hornung citirano v Petschauer 1984, 194). Prebivalci samega mesta Kočevje so večinoma govorili knjižno nemščino. Na to dejstvo me je opozorilo kar nekaj Kočevarjev, med njimi Brigitte (Avstrija, Ohranjanje identitete Kočevarjev), ki je od rojstva pa do leta 1941 živela v Kočevju: “V mestu Kočevje nismo govorili kočevarsko, ampak ‘nemško’ (*hochdeutsch*). Kočevarščino zelo dobro razumem, vendar je ne govorim dobro.”

Marjan Drnovšek (2005, 10) navaja, da je med Slovenci in Nemci na Kočevskem skozi stoletja prihajalo do obojestranske asimilacije, da pa verjetno zaradi kompaktnosti nemške poselitve asimilacija večinskega okolja ni bila dovolj močna, da bi povzročila izginotje nemškega jezikovnega otoka. Njegov propad je posledica tragične usode Kočevarjev, ki so se v letih po vojni raztepli po vsem svetu. Danes Unescov atlas ogroženih jezikov uvršča kočevarsko narečje (na območju Kočevske v Sloveniji) v skupino kritično ogroženih jezikov, kar pomeni, da jezik poznajo samo še stari starši in njihovi predniki, ki pa ga redko uporabljajo (Veleposlaništvo Kraljevine Norveške 2009).

4. Poznavanje narečja in prenos skozi generacije

Analiza anketnih vprašalnikov kaže, da večina (64,8 odstotka) tistih, ki narečje govorijo, pozna samo njegove osnove. Zmožni so opisati sebe in svoj življenjski krog, kar pomeni, da poznajo osnove kočevarščine. Boljše znanje kočevarščine – zmožnost pojasnjevanja stališč, dejstev in pomembnih zadev – navaja približno 13 odstotkov manj oseb, ki so odgovorile na vprašanje. V nadaljevanju bom pokazala, da je predvsem med mlajšimi generacijami Kočevarjev zelo razširjeno tudi pasivno znanje narečja.

4.1. Angleško govoreče okolje

Narečje se največ uporablja v ZDA, kjer danes živi večina Kočevarjev, predvsem v New Yorku, Clevelandu in Milwaukieju, kjer so se Kočevarji v želji po boljšem življenju začeli naseljevati že v 70. letih 19. stoletja. Drnovšek (2005, 15) ugotavlja, da je predvsem zaradi množičnega izseljevanja v letih 1880–1921 število prebivalstva na Kočevskem stalno upadalo. Že takrat so v ZDA začele

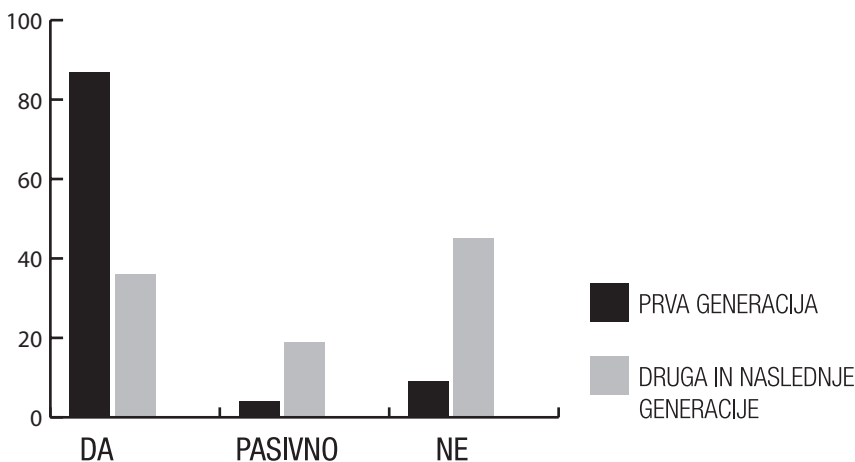
nastajati manjše skupnosti, saj so se ljudje iste narodnosti skoncentrirano naseljevali na določenih območjih. To jim je predvsem omogočalo lažjo komunikacijo, saj imigranti ob prihodu v tujo državo še niso znali angleškega jezika. Kočevarsčina se je že v tistem času prenašala na mlajše generacije, ki niso bile rojene na območju Kočevske. O tem govori Hutterjeva (2003):

Tisti, ki so prišli pred drugo svetovno vojno, so dobro ohranjali tradicionalni jezik v majhnih skupnostih in ga prenašali svojim otrokom; celo danes obstajajo starejši ljudje, ki niso nikoli videli mesta Kočevje, vseeno pa stari jezik dobro govorijo.

Graf prikazuje razliko v poznavanju narečja pri starejših, pred preselitvijo rojenih Kočevarjev (prva generacija), ki so jezik dobro poznali, saj so ga uporabljali od rojstva, in med mlajšimi, ki so bili rojeni po preselitvi leta 1941 (druga in naslednje generacije).

Slika 1

Znanje narečja v ZDA – prva generacija in druge generacije, n = 51

Vir: Analiza anketnih vprašalnikov, pridobljenih z raziskavo Ohranjanje identitete Kočevarjev.

Opazen je upad govornega znanja narečja pri mlajših generacijah. Veliko mlajših Kočevarjev narečje pozna pasivno, ga razume, a ga ne govori. Mnogi poznajo določene izraze, zbadljivke, pregovore, kletvice, pesmi, vendar pa se v vsakdanjem življenju v narečju ne znajo sporazumevati.

Na vprašanje, ali mlajše generacije še govorijo kočevarsko narečje, Martha (76 let, ZDA, Ohranjanje identitete Kočevarjev) odgovarja:

Mislím, da ga veliko mladih razume. Moji otroci ga nekaj razumejo, vendar pa ga ne govorijo. Vseeno pa ga nekateri mladi govorijo, in tisti, ki jih jaz poznam, celo zelo dobro. Otroci tistih staršev, ki dialekt še govorijo, poznajo običajno vsaj nekaj besed, ki jih pogosto uporabljajo, včasih tudi za zabavo. Otroci staršev, ki dialekt več ne govorijo, pa se ga ne bodo naučili.

Med obiskom v New Yorku sem tudi sama opazila, da v Ameriki tudi nekateri mlajši, stari okoli 30 let, govorijo kočevarsko. Nemogoče je oceniti njihovo število, vendar pa je ta podatek spodbuden. John (57 let, ZDA, Ohranjanje identitete Kočevarjev) mi je pripovedoval o svojem znancu, mladem odvetniku okoli tridesetih let, katerega stari starši so govorili kočevarsko:

/.../ on se je naučil kočevarsčine med obiskovanjem Gottscheer Hall v Ridgewoodu, Queens, New York in s pogovorom s starimi Kočevarji v tamkajšnjem baru. Z njimi vadi govorjenje kočevarsčine in govori kar dobro. Imam približno 10 prijateljev, starih okrog 50 let, ki tekoče govorijo kočevarsčino, ker so njihovi starši doma govorili samo kočevarsko. Moja starša sta z nami govorila nemško, med sabo pa kočevarsko. Zaradi tega kočevarsčino perfektno razumem, vendar mi je lažje govoriti nemško.

Sonia (51 let, ZDA, Ohranjanje identitete Kočevarjev) se je rodila v New Yorku leta 1958. Njena zgodba je podobna Johnovi:

Vzgojeni smo bili doma govoriti nemško, čeprav sta starša drug z drugim pa tudi z drugimi družinskimi člani (staro mamo, tetami in strici) govorila kočevarsko. Razumeli smo tudi njihov pogovor /.../ Imam hčer, ki je sedaj stara 21 let. Gabrielle govori nemško in kočevarsko. Vzgojena je bila v mnogih kočevarskih navadah in tradicijah, s pomočjo mojih staršev.

Večina kočevarskih staršev v ZDA in Kanadi (Toronto, Kitchener) je svoje v Ameriki rojene otroke vsak teden pošiljala k pouku nemškega jezika, ki je bil običajno ob sobotah dopoldne v za to namenjenih centrih v okoliših, kjer so živeli Kočevarji. Večina staršev je tako otroke naučila govoriti nemško, kočevarsko pa ne. Na vprašanje, zakaj so otroke ob koncu tedna pošiljali v nemške šole, je Martha (76 let, ZDA, Ohranjanje identitete Kočevarjev) povedala:

Ker je nemščina bila in še vedno je naš pisni jezik, kar kočevarsčina ni nikoli bila. Pomembno vlogo igra oziroma je igralo tudi življenje v državi ali mestu, kjer je bilo prisotnih več tujih jezikov. Tako so se Kočevarji (ki tudi sami govorijo nemško) počutili bližje drugim nemškim govorcem in se z njimi povezovali v skupine. Za časa našega prvega prihoda v Ameriko se je tu govorilo veliko tujih jezikov. Tudi druge skupine so počele podobno, vsi se bolj družijo s sebi bližjimi skupinami.

Da bi se lahko sporazumevali s pripadniki širše nemške nacionalne skupnosti, so se otroci Kočevarjev učili nemščino. Še danes Kočevarji v New Yorku

sodelujejo z drugimi nemškimi društvi in se letno udeležujejo Steuben Parade, ki je nekakšno slavlje vseh nemških društev v tem mestu. V mestih, kjer ni živelo dovolj Kočevarjev, da bi lahko ustanovili lastno društvo, na primer v okolici San Francisca in Los Angelesa, so se ti ponavadi pridružili nemškim in celo slovenskim društvom.

Otroci se v obdobju primarne socializacije aktivno naučijo jezik, v katerem z njimi govorijo starši. Kadar v istem gospodinjstvu živijo tudi stari starši, lahko ti vplivajo na izbiro otrokovega jezika. Tako je bilo tudi v Berthini (71 let, ZDA, Ohranjanje identitete Kočevarjev) družini iz Clevelanda:

Moja mama je vedno živela z mano in mojimi otroki, in moji otroci so vedno poslušali kočevarski jezik. Govorili so nemško, ker je moja mama vedno z njimi govorila nemško, ne kočevarsko. Ne vem, zakaj. Mogoče je menila, da bodo več dosegli z nemškim kot pa s kočevarskim jezikom. Kar je res.

Bertha pa je z mamo tudi po preselitvi govorila kočevarsko: "Doma smo govorili kočevarsko. Vedno kočevarsko. Z mojo mamo in bratom. Zaradi tega [narečje] še vedno znam enako dobro kot takrat, ko sem bila majhna / ... /"

Marsikateri Kočevar je očitno menil, da bo otrokom bolj koristilo znanje nemščine kot znanje narečja. Večina pripadnikov druge in tretje generacije (starih med 30 in 55 let) govori nemško, pol manj pa (tudi) kočevarsko. Martha Hutter o tem razmišlja v svojem prispevku za glasilo društva iz New Yorka:

Tisti, ki pa smo prišli po drugi vojni, našim otrokom bolj poudarjamo pomen učenja formalne nemščine, najverjetneje na škodo našega lastnega dialekta. Ta, neke vrste brezbriznost za star jezik, ima korenine v dejanskih pomislekih, ki so se pojavljali že v naši domovini: Dovoliti otrokom, da se učijo in govorijo star jezik, se je namreč pogosto smatralo za oviro na poti, da postanejo uspešni posamezniki v zunanjem svetu (Hutter 2003).

Vendar pa na vprašanje, ali bo nemščina nadomestila kočevarsčino, odgovarja, da ne:

Ko so Kočevarji prvič prišli v Ameriko, je bila nemščina zelo pomembna, saj je veljala angleščina za nenavaden, nov jezik. Sedaj vsi naši otroci govorijo tekoče angleško, mi starejši jo tudi obvladamo, in tako je angleščina postala naš novi jezik. Nemščina za medsebojno sporazumevanje ni več tako pomembna (Martha, 76 let, ZDA, Ohranjanje identitete Kočevarjev).

Naj omenim še enega od razlogov, zakaj so kočevarski otroci govorili nemško. Mnogo pripadnikov prve generacije Kočevarjev je težilo k poroki z osebami kočevskega ali nemškega porekla. Kadar je bil zakonski partner nemškega

100 porekla, so običajno doma govorili nemško. Reinfriedova (89 let, ZDA, Ohranjanje identitete Kočevarjev) žena je bila Avstrijka, doma so govorili nemško, zato otroci ne znajo kočevarščine. Od njegovih petih vnukov pa nobeden ne govori niti nemščine.

Portes in Schauffler (1994, 643) sta raziskovala jezikovno adaptacijo druge generacije otrok imigrantov v Ameriki. Navajata vzorec, po katerem se je v preteklosti prva generacija naučila toliko angleščine, da je ekonomsko preživela; druga generacija je doma ohranjala jezik staršev, v službi, šoli in javnem življenju pa govorila angleško; pri tretji generaciji (in vseh naslednjih) sta tako domači kot materni jezik že angleščina. Rezultati študije so pokazali, da bodo ob pomanjkanju politike spodbujanja dvojezičnosti tudi skoncentrirane imigrantske družbe, ki se uspešno upirajo različnim ekonomskim in kulturnim vplivom, v teku dveh ali treh generacij obsojene na propad (Portes in Schauffler 1994, 659). Njune ugotovitve veljajo tudi za Kočevarje v ZDA. Angleščina je skozi leta v veliki meri že nadomestila kočevarščino in nemščino, saj jo stari med 25 in 55 let večinoma opredeljujejo kot svoj materni jezik. Vendar pa se narečje še vedno govori v družinah – tako zatrjuje dobra polovica anketiranih.

Max (65 let, ZDA, Ohranjanje identitete Kočevarjev), predstavnik druge generacije, ki je otroštvo preživel v New Yorku, pravi, da se mlajši Kočevarji, s katerimi ima stike, sicer zanimajo za kočevarsko dediščino, vendar ji ne sledijo. Meni, da je vzrok integracija Kočevarjev tretje generacije v ameriško kulturo.

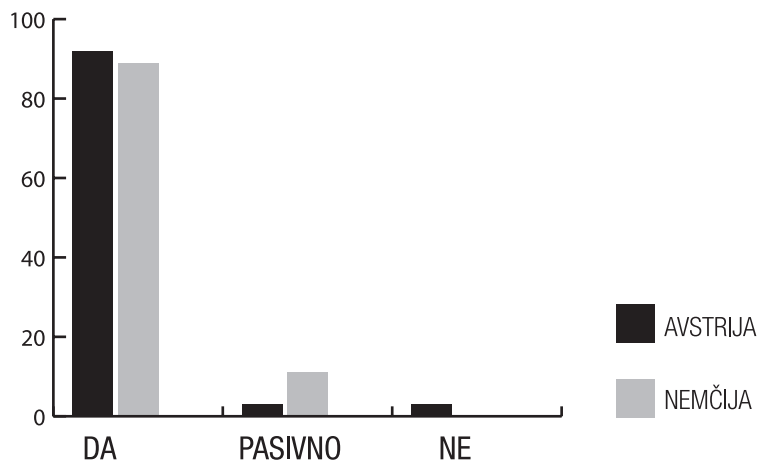
Stanje v Kanadi je podobno kot v ZDA. Anne (70 let, Kanada, Ohranjanje identitete Kočevarjev) iz Kittchenerja pripoveduje, da je njen oče kmalu po preselitvi v novo domovino zapovedal, naj odtlej v njihovi hiši govorijo samo nemško in ne več kočevarsko, češ da kočevarščina ni uporabna, ker je le narečje. Anne narečje razume, vendar ga ne govori. Poročila se je z Avstrijcem in doma sta z otroki od njihovega rojstva govorila nemško. Njuni otroci nekoliko razumejo kočevarsko, povedati znajo nekaj fraz, ki jih uporabljajo predvsem v pogovoru z bratranci. Anne pravi, da v okolici ni nobene kočevarske družine, ki bi kot svoj vsakdanji jezik uporabljala kočevarščino. Pri društvenih aktivnostih govorijo angleško, ker mnogi kočevarščine ali nemščine ne razumejo več.

4.2. Nemško govoreče okolje

Tudi pri mlajših generacijah, živečih v Nemčiji in Avstriji, opazimo upad aktivnega znanja kočevarščine. Med mlajšimi je prav tako več takih, ki znajo narečje le pasivno.

Slika 2

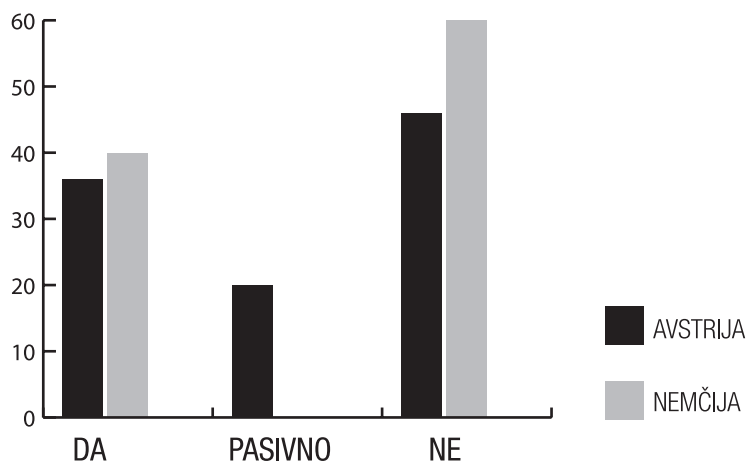
Znanje narečja v Avstriji in Nemčiji – rojeni pred preselitvijo, n = 37

Vir: Analiza anketnih vprašalnikov, pridobljenih z raziskavo Ohranjanje identitete Kočevarjev.

Slika 3

Znanje narečja v Avstriji in Nemčiji – rojeni po preselitvi, n = 25

Vir: Analiza anketnih vprašalnikov, pridobljenih z raziskavo Ohranjanje identitete Kočevarjev.

102 V predvojnem obdobju so Kočevarji v Sloveniji obiskovali nemške šole oziroma nemške oddelke (preden so mnoge v drugi polovici 30. let oblasti ukinile).³ Nemški jezik so se torej večinoma (vsaj delno) naučili že pred preselitvijo. Skleпам, da so Kočevarji, ki so se po vojni naselili v Avstriji in Nemčiji, manj uporabljali kočevarščino kot tisti iz ZDA, ker jim je bil jezik njihove nove države domač. Zanimiva je zgodba Kočevarice iz Nemčije (Ohranjanje identitete Kočevarjev), katere mama je bila Nemka, a sta z očetom živela v Kočevju. Družina je že pred preselitvijo govorila samo nemško. Jezik nove države je torej enak jeziku, ki so ga govorili v stari domovini.

V nadaljevanju navajam, kaj o narečju in njegovi rabi pripovedujejo različne generacije Kočevarjev iz Avstrije in Nemčije:

Ted (84 let, Nemčija, Ohranjanje identitete Kočevarjev) iz Nemčije ne govori kočevarščine: "Razumem vse, vendar sem imel vedno možnost govoriti nemško. Govorili smo jo doma, ampak sam sem bil dolgo časa ločen od svoje družine." Po vojni je namreč devet let živel v Ameriki. Z mamo, ki je narečje sicer govorila, sta si dopisovala v nemškem jeziku (ker se, kot prikazujem v nadaljevanju, kočevarščine ni nikoli zapisovalo). Kmalu po njegovi vrnitvi v Nemčijo je mama zbolela in umrla. Njegova žena je nemškega porekla, a ni Kočevarica, otroci pa narečja ne govorijo. Tu je, podobno kot pri "ameriških Kočevarjih", opazen prevzem nemščine oziroma jezika večine kot domačega jezika v družini, kjer eden od zakoncev ni Kočevar, a je nemškega porekla.

Kočevar iz Celovca, star 82 let (Avstrija, Ohranjanje identitete Kočevarjev), pravi, da Kočevarji tam svojo identiteto še vedno ohranjajo, in to tako šege in navade kot tudi narečje. Še več, narečje jim pomeni domovino. Ko se srečajo starejši Kočevarji, govorijo samo kočevarsko. Poudaril je pomembnost mesečnika *Gottscheer Zeitung*,⁴ ki poroča o nekdanjem in sedanjem življenju Kočevarjev. Pravi, da se tudi mlajša generacija uči jezika, pesmi, običajev, tradicije in vere. Gojenje in posredovanje značilnosti njihovega naroda mladini se mu zdi pomembno.

Albert iz Gradca (Avstrija, Ohranjanje identitete Kočevarjev) se je rodil kmalu po preselitvi. V družini staršev in pri nekaterih sorodnikih se je ohranila navada, da doma govorijo samo kočevarsko. Njegova žena kočevarsko govori, ampak ne tekoče. Njegov sin ne govori kočevarsko in narečje le deloma razume. Albert meni, da se v kratkem narečja sploh ne bo več govorilo. Pravi, da se bo morda nekoliko dalj časa obdržal v Ameriki, vendar tudi v to dvomi. Ker mlajšim generacijam manjka znanje narečja, po njegovem ne morejo razvijati kočevarske identitete.

Nora iz Gradca (24 let, Avstrija, Ohranjanje identitete Kočevarjev) je vnukinja

Kočevarice. Pravi, da iz pripovedovanja pozna predvsem zgodbe o Kočevarjih in starih časih. Na njihovih družinskih srečanjih se ni nikoli ni govorilo ali pelo v kočevarskem narečju. Generacija njene stare mame in prastarih staršev nanjo (in očitno tudi na enega od njenih staršev) ni aktivno prenašala kočevskega jezika.

Iz navedenih primerov je opazen upad prenosa znanja narečja s starejših na mlajše generacije. Obstaja še nekaj pripadnikov tretje generacije, ki jezik govorijo, vendar jih je manj kot v ZDA. Kot materni jezik generacija med 25 in 55 leti navaja nemščino, medtem ko večina pripadnikov starejše generacije navaja kočevarsščino.

Ludwig (89 let, Avstrija, Ohranjanje identitete Kočevarjev) meni, da mlajše generacije v Celovcu predvsem privlači pevsko društvo, kjer pojejo pesmi v kočevarsščini in nemškem jeziku. Mladi se z narečjem srečujejo pri petju, vendar to ne zadostuje za širšo komunikacijo. Leta 2007 so v Celovcu pri cerkvenem obredju drugič odpeli mašo s kočevarskim besedilom: "Je bil kar nekakšen praznični trenutek tudi zame, ko sem slišal, kako to besedilo, ki sem ga nekako skušal prilagoditi splošnemu besedilu maše, kako to zveni v našem kočevarskem narečju" (Kren 2007). Po njegovem mnenju je najpomembnejša naloga društev ohranjanje narečja. Omenjena želja je prišla še bolj v ospredje, ko so Kočevarje v Celovcu obiskali rojaki iz Društva staroselcev. Tedaj se je videlo:

da ljudje govorijo še starejši način kočevarsščine, ki se je ohranil v dolini Črmošnjice. In se je tudi spoznalo, da ti ljudje niso zmožni govoriti nemško – pismeni jezik, ker se ga nikoli niso učili / ... / To je dalo tudi mnogim Kočevarjem v nemškem okolju podvig za to, da so se začeli brigati več za kočevarsščino. Vem za to, da je to morebiti poizkus podaljšanja za 10 ali 20 let, nekeje se to mora končati. Upanje so mladi. Samo mladi so tudi nekako v dvomu, se morajo odločiti, ali živijo tukaj in so nekako integrirani, ali še hočejo živeti v deželi svojih staršev tako rekoč, vsaj v spominu / ... / Mi stari smo še vedno tisti popotniki med dvema svetovoma, na eni strani bivša domovina, na drugi je okolje, v katerem živimo / ... / (Kren 2007).

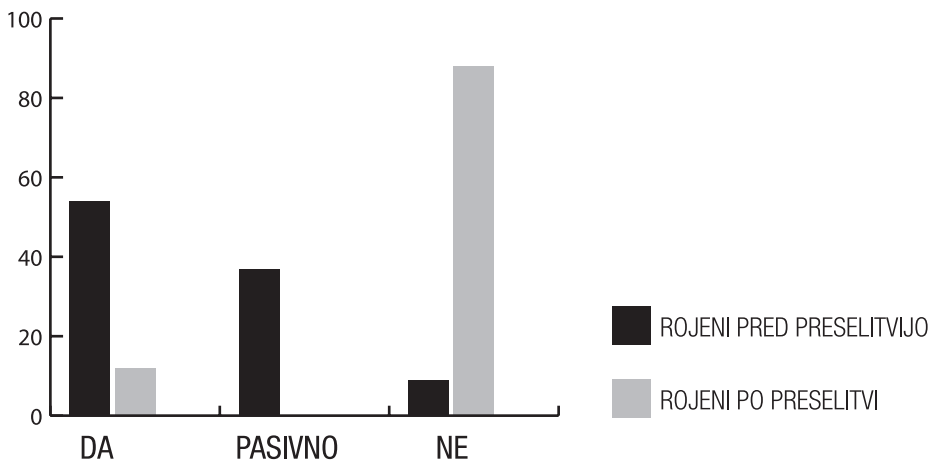
4.3. Slovenija

Tudi mlajše generacije Kočevarjev v Sloveniji opazno manj govorijo narečje kot starejše. Zanimivo je, da je pasivno znanje razširjeno že med starejšimi, ki so se rodili pred preselitvijo, ko so Kočevarji še živeli strjeno na območju Kočevske.

Vzroke za pričujoče stanje lahko iščemo v že takrat pogostih mešanih zakonih. Jožefina (77 let, Slovenija, Ohranjanje identitete Kočevarjev) mama je bila Kočevarica, oče pa Slovenec. Ker se je mama po poroki preselila v vas, kjer ni bilo nobenega Kočevarja, so v družini govorili slovensko. Jožefa razume kočevarsko in nekaj besed tudi spregovori; naučila se jih je od svoje stare mame, Kočevarice.

Slika 4

Znanje narečja v Sloveniji – rojeni pred in po preselitvi, n = 19

Vir: Analiza anketnih vprašalnikov, pridobljenih z raziskavo Ohranjanje identitete Kočevjarjev.

Jože (87 let, Slovenija, Ohranjanje identitete Kočevjarjev) je otroška leta preživel v Bistrici, kjer so tedaj živele tri kočevarske družine in deset slovenskih. Njegov oče je bil Kočevar, mati pa Slovenka:

Doma smo govorili samo slovensko. Tudi z očetom. Ko sva rezala trte, mi je rekel: 'Znaš kaj, kočevsko, to ni nič, ti se nauči nemško.' Vedno med delom mi je kočevarske besede prevajal v nemščino. Lažje sem govoril nemško kot kočevarsko. Takrat sem znal tako kočevarsko kot nemško, vendar sem z leti pozabil, ker nobenega od teh jezikov nisem uporabljal.

Torej so Kočevjarji že v stari domovini menili, da je bolj koristna raba nemškega jezika kot pa kočevarskega narečja, na kar je opozorila že Martha iz New Yorka. Na opuščanje rabe narečja so v Sloveniji vplivale neugodne zgodovinske okoliščine, pa tudi posredni in neposredni pritiski širšega družbenega okolja. Po vojni so bili mnogi kočevski Nemci označeni kot nacisti. Zaradi tega so se trudili, da bi bili čim bolj neopazni, kar je povzročilo, da so svoj jezik skoraj prenehali uporabljati. O težavah, ki jih je imel zaradi svojega porekla po vojni, je pisal tudi predsednik Društva Kočevjarjev staroselcev August Gril. Okoli leta 1946 ali 1947 je moral kot desetleten deček zaradi zastrupitve krvi v novomeško bolnico. Ko se je razvedelo, da je Kočevar, so ga zmerjali ne le po hodnikih, ampak celo v sobi. Podnevi se je skrival v stranišču, dokler ga oče ni odpeljal domov (Gril 2005, 453–454). Debenjakova (2007) pravi, da je članom njihovega društva dolgoletno zmerjanje "vcepilo občutek, da je njihov jezik (ki je bil po vojni celo prepovedan) res neka čudna mešanica slovenščine in nemščine. Šele sedaj se počasi okorajžijo, da ga

spet javno spregovorijo in da jih pri tem ni več sram.”

August Gril (2005, 410) pa je v svojih spominih zapisal:

Seveda se danes vsiljuje vprašanje, zakaj s svojimi otroki nikoli nisem govoril v svojem maternem jeziku ali knjižni nemščini. Mislim, da je treba za to iskati vzrok v grenkih spominih na otroška leta. Zmerjanje, zapor, slaba karakteristika – vse to me je navdalo z nekim čudnim manjvrednostnim kompleksom. Zaradi vseh teh okoliščin in vsega, kar sem doživljal, sem začel razmišljati, da smo Kočevarji nebodijih treba. Pri tem pa moram takoj poudariti, da se svojega jezika in prednikov nisem nikoli sramoval. To sta mi vcepila predvsem starša. Toda grozote nacizma, odseljene slovenske družine in občutek krivde, da so tja naseljevali Kočevarje, vse to me je vedno spremljalo kot temna senca. Zato sem v svoji podzavesti sklenil, da je to poglavje zaprto, da se bo z mojo smrtjo končalo tudi kočevarsko poreklo in s tem sem se sprijaznil.

Emil (70 let, Slovenija, Ohranjanje identitete Kočevarjev) iz okolice Kočevja se ne spominja, da bi imel po vojni zaradi svojih kočevarskih prednikov kake težave. Doma je s starima staršema, ki sta ga vzgajala, še leta po vojni vse do njune smrti govoril kočevarsko. Tudi kadar je srečal kakega Kočevarja, je z njim poklepetal v narečju, kar počne še danes. Je pa opazil, da se po vojni o Kočevarjih ni več veliko govorilo, pa tudi sami niso poudarjali svojega porekla. Spominja se, da je po vojni slišal o izginotju nekaterih kočevarskih družin. Emil je tudi povedal, da je v okolici Kočevja po vojni ostala le peščica Kočevarjev, ki poleg tega niso živeli strnjeno. Ko so se v izpraznjene kraje začeli naseljevati novi prebivalci, povečini Slovenci, ki niso znali kočevarsko, so se bili Kočevarji prisiljeni z njimi pogovarjati slovensko (drugače se ne bi mogli sporazumeti).

Ohranitev narečja je eden od ciljev Društva Kočevarjev staroselcev. Mladim želijo narečje približati s počitniškimi tečaji v Občicah. Od leta 2002 do 2006 so tečaje kočevarsčine in nemščine pripravljali vsako leto (Kop 2006, 20–22). V letih 2008 in 2009 so pripravili 14-dnevna tečaja z delavnicami, kar je financirala Republika Slovenija.

Presenetilo me je, da so bili naši ‘bivši mladinci’ to sposobni organizirati s kočevarsčino vred. Zdi se mi, da jim bo ta kmalu šla bolje kot nemščina. Sicer pa je treba pri vsaki mladini interes podpirati in razvijati, le pogledjte si učne načrte šol, pa za verouk, itd. Brez nič ni nič (Debenjak 2010).

Zelo zaželeno bi bilo, da bi ohranili narečje pri mladih vsaj kot tuj jezik (kar nam nalaga tudi Svet Evrope), to pa je težko, razen če imaš primerno podporo. EU vzdržuje npr. v Lusernu (Italija) celo televizijsko postajo v narečju, ki je zelo podobno kočevarsčini, pa ga govori in razume reci in piši 300 ljudi. Počasi so začeli s koraki v to smer, zaenkrat samo z zahtevo, da mora Republika Slovenija določiti ozemlje nemškega jezika (tako kot za italijanščino in madžarščino – če za 4 vasi, pa za 4 vasi), in to v zvezi z izvajanjem

Konvencije o regionalnih in manjšinskih jezikih. Kaj to pomeni, niti ne vem, najbrž pa bi nam potem nekdo moral dati denar za ohranjanje kočevskega narečja in za pouk nemščine (Debenjak 2007).

Slovenija je 4. oktobra 2000 ratificirala Evropsko listino o regionalnih ali manjšinskih jezikih (veljati je začela 1. januarja 2001). Listina zajema načine rabe regionalnih in manjšinskih jezikov na področju vzgoje in izobraževanja, v delu javnih služb in pravosodnih organov, medijev, kulturnih dejavnosti, itd. Država lahko izbira med različnimi možnostmi uresničevanja pravic in ni dolžna izbrati istih možnosti za vse manjšine znotraj njenih meja. Določila listine se nanašajo na varstvo regionalnih in manjšinskih jezikov, ki se tradicionalno uporabljajo na določenem območju države, ne nanašajo pa se na jezike migrantov (Klopčič 2000, 324–325).

Glede na prvo ocenjevalno poročilo Odbora strokovnjakov živi v Sloveniji okoli 1.600 oseb z nemščino kot maternim jezikom. Odbor ugotavlja, da so slovenski organi oblasti potrdili, da se nemščina v Sloveniji uporablja tradicionalno in tako ustreza opredelitvi regionalnega ali manjšinskega jezika, kot ga opredeljuje Listina. Zato je Odbor ministrov Sveta Evrope priporočil, naj v Sloveniji slovenski organi oblasti "zavarujejo" nemški jezik kot regionalni ali manjšinski jezik, še posebno pa naj poudarijo določbo o poučevanju nemškega jezika ali poučevanju v tem jeziku kot regionalnem ali manjšinskem jeziku na vseh ustreznih izobraževalnih stopnjah na območjih, kjer je ta jezik tradicionalno prisoten in je njegovo poučevanje upravičeno s povpraševanjem, predvsem na Kočevskem (Svet Evrope 2007).

Odbor strokovnjakov poudarja, da listina ne zahteva uradnega priznanja manjšinskih skupin, ampak le regionalnih ali manjšinskih jezikov. Po tej določbi morajo države pogodbenice v svojem notranjem pravnem redu priznati regionalni ali manjšinski jezik kot izraz kulturnega bogastva, ne da bi posebej določile pravno obliko tega priznanja. Za to ustavna določba ni nujno potrebna. V tem pogledu zadoščajo običajni pravni akti ali politični ukrepi skupaj z obstoječimi dvostranskimi pogodbami (Svet Evrope 2007, 8–9).

Odbor ministrov Sveta Evrope je 20. junija 2007 priporočil Sloveniji, naj v sodelovanju z govorniki določi območja v Sloveniji, kjer se tradicionalno govori nemščina (Svet Evrope 2007). Predstavniki Slovenije so odgovorili, da slovenska vladna politika tem jezikom že posveča pozornost, in sicer s podporo jezikovnih projektov, prijavljenih na javni poziv Ministrstva za kulturo. Leta 2005 so se za 100 odstotkov povečala finančna sredstva za posebni program manjšinskih skupnosti, v katerem se prednostno obravnavajo jezikovni projekti (Svet Evrope 2007).

V Društvu Kočevarjev staroselcev si želijo, da bi pridobili več pravic, bodisi s priznanjem kočevarsčine kot regionalnega ali manjšinskega jezika bodisi s priznanjem manjšinskih pravic. Na vprašanje, ali bi ti dve priznanji vplivali na ohranjanje kočevarskega narečja, Doris Debenjak odgovarja:

Mislim, da bi vplivalo odločilno. Ljudje bi izgubili strah, biti Kočevar bi bilo prej prednost kot pa nekaj negativnega. Tako pa imajo ljudje še vedno v kosteh strah zaradi stalnega ovajanja, če je kdo spregovoril po kočevarsko ali nemško. Tako se še marsikdo ne upa v naš center, češ da bi se s tem lahko izpostavil kaki nevarnosti (Debenjak 2009).

Kaj bi pridobili s priznanjem? Vse možnosti, da bi dobivali subvencije, tudi za pouk kočevarskega narečja. Še bolj pomembno pa bi bilo priznanje po moralni plati (Debenjak 2009).

Seveda pa ni upanja, da bi ljudje spet začeli govoriti kočevarsčino doma, tudi nemško doma govori samo še peščica. Brez priznanja bo lahko EU samo ugotovila, da je v Sloveniji potekala prisilna asimilacija (Debenjak 2009).

Katarina Jaklitsch (1994, 22) je v svoji raziskovalni nalogi ugotovila, da sta bili na celotnem izseljenem območju Kočevske leta 1994 "samo še dve družini (ki živita v črnomaljski kotlini), v katerih se je ohranila tradicija (zvestoba), da za svoj vsakodnevni pogovorni jezik uporabljajo materni, to je kočevski jezik".

Med več kot dvajsetimi osebami, živečimi v Sloveniji, ki so rešile vprašalnik ali pa sem jih intervjuvala, v ožjem družinskem krogu kočevarsčine ne govori nobena več. Nekateri posamezniki jo govorijo s svojimi brati in sestrami, vendar ne s svojimi otroki. Ivan Jaklitsch o rabi narečja pravi:

Ko prideva z ženo na obisk, se pogovarjava s sestro po kočevarsko. Moja žena je to vedno sprejemala z razumevanjem, še več, meni celo očita, da zakaj nisem naučil otrok kočevarsko. Verjetno si nisem vzel časa, da bi se z otroki pogovarjal po kočevarsko. Ne bi rekel, da bi bil vzrok nekakšen neodnos do maternega jezika. Lahko rečem, da sem ponosen na to, da sem Kočevar, in izkoristim vsako priložnost, da se pogovarjam po kočevarsko (Jaklitsch 2005, 286).

Avgust Gril pa:

Otrokoma nisem vsiljeval svojega maternega jezika; z mamo in s sestro sem sicer vedno tudi vpričo otrok govoril kočevarsko, toda to ju ni zanimalo. Imam občutek, da sta oba sinova smatrala, da je to moj svet, v katerega se nista bila pripravljena spuščati (Gril 2005, 410).

Tudi Emil (70 let, Slovenija, Ohranjanje identitete Kočevarjev) je s staro materjo v prisotnosti otrok vedno govoril kočevarsko. Otroci se niso nikdar zanimali za

108 narečje; pravi, da jih to enostavno ni zanimalo.

Kot pravi Debenjakova (2009): “Redkokdo se enkrat nenadoma začne za take stvari zanimati, ne da bi bil kdaj prej v kake dejavnosti vključen, toda to se dogaja pri starejših ljudeh, večinoma po upokojitvi.” Mladi imajo drugačne interese in čeprav se zavedajo svojega kočevskega porekla, se jih večina aktivira šele v odraslosti.

Danes je (po pričevanju Kočevarjev, poznavalcev razmer) v Sloveniji oseb, mlajših od 40 let, ki še znajo aktivno govoriti kočevsko, manj kot prstov ene roke.

5. Zapisovanje narečja

Ludwig Kren (2007) iz Celovca, ki si zelo prizadeva za ohranitev kočevščine, pravi:

Na Dunaju imamo raziskovalnico, kjer nabirajo primerke, kako se v našem narečju govori. To je važno, kot tudi fonetično pisati. Zato sem v *Gottscheer Zeitung* tudi tako oster zoper vsak poskus fonetično po domače pisati. Fonetično je treba vsaj tako pisati, da bodo bodoči raziskovalci to znali brati in tudi, da bo glas, ki je napisan, zvenel tako, kot pri nas zveni. Ohranjevati jezik, dokumentirati in konzervirati ta jezik, skrbeti za to, da bo ostal za bodoče čase. Čudno je to, da pridejo vojne, a se vedno nekje v muzejih ali arhivih najde nekaj, kar je preživelo stoletja. To je ena vrsta skrivnosti in sem srečen, da se pri ohranjanju nekaj dogaja (Kren 2007).

Iz pogovorov z nekaterimi Kočevarji ter iz opomb nekaterih anketirancev lahko sklepam, da si za pisno rabo kočevščine, ki temelji na knjižni nemščini, prizadevajo predvsem Kočevarji v Avstriji in Nemčiji, medtem ko tistim iz ZDA, Kanade in Slovenije tako zapisovanje dela težave in ga nekateri sploh ne odobravajo. Nekateri iz omenjenih treh držav celo niso še nikoli slišali za pisno obliko kočevščine. Ena od anketiranih oseb, ki živi v Sloveniji, je zapisala, da ne pozna nobenega v Sloveniji živečega kočevskega Nemca, ki bi znal brati ali pisati narečje. Kot razlog je navedla to, kar navaja tudi spletna stran društva Gottscheer Relief Association iz New Yorka, da so strokovnjaki pri koncipiranju pisanja narečja izhajali iz pravopisa knjižne nemščine, kar pa dela težave tistim, ki se nemščine niso učili v šolah. Društvo Gottscheer Relief Association je uredilo spletno stran, s pomočjo katere je mogoče spoznati osnove kočevščine v petih različnih lekcijah.⁵ Zapis narečja so, da bi ga približali angleško govorečim, nekoliko poenostavili in priredili:

Ker je (kočevarsščina) nemški dialekt, bi Kočevarji najbrž pričakovali, da se njihov materni jezik piše po standardnih pravilih črkovanja nemškega jezika, podobno kot to velja za veliko drugih nemških dialektov. Za kočevarski dialekt se je to izkazalo za nesmiselno. Nekateri zvoki našega dialekta nimajo ekvivalenta v formalnem nemškem jeziku, kar oteži oziroma prepreči upoštevanje standardnih pravil črkovanja (Gottscheer Relief Association 2010).

Martha iz New Yorka (76 let, ZDA, Ohranjanje identitete Kočevarjev) je o zapisovanju kočevarsščine povedala: "Jaz sem se sama naučila pisanja. Vendar večina ne ve, kako pisati. Zapisovanje kočevarskih besed jim ni domače, ker se tega nikdar niso učili; tudi tisti, ki (narečje) tekoče govorijo, ga ponavadi ne zapisujejo."

Zapisovanje narečja ni zelo razširjeno. Osnove njegovega pisanja pozna dobra četrtina anketirancev, kar pomeni, da zmorejo napisati kartico oziroma enostavno pismo. Enostavno besedilo o temi, ki jih zanima, zmore sestaviti slaba šestina, zahtevnejša pisma oziroma besedila pa le še slaba desetina anketiranih, ki so odgovorili na omenjeno vprašanje. Pisno znanje kočevarsščine je torej večinoma le osnovno. Te ugotovitve ne presenečajo, saj se narečja ponavadi ne zapisujejo. Kočevarsščino so iz želje po ohranitvi (značilnosti) narečja in njegovem posredovanju tistim, ki bi se ga želeli naučiti, začeli zapisovati šele po drugi svetovni vojni.

6. Raba narečja in razlogi za njegov upad

Kočevarji iz vseh držav se danes najpogosteje pogovarjajo v narečju ob srečanjih s svojimi prijatelji Kočevarji. Sledi raba kočevarsščine ob vseh srečanjih Kočevarjev (letnih, mesečnih, v okviru društev, ...), na zadnjem mestu pa je raba v družini. Pripadniki starejših generacij kočevarsko govorijo tudi z brati in s sestrami ter z drugimi sorodniki, ki ne živijo v istem gospodinjstvu, in v pogovorih s slovenskimi znanci, ki še znajo kočevarsko. Predvsem nekateri mlajši Kočevarji pa v narečju le še prepevajo. Tisti, ki ga poznajo le pasivno, ga večinoma poslušajo ob srečanjih (starejših) sorodnikov.

Navedbe iz prejšnjega odstavka potrjuje Edward (79 let, ZDA, Ohranjanje identitete Kočevarjev) iz Pennsylvanie. Ljudje, ki jih pozna, narečje govorijo ob naslednjih priložnostih: ko srečajo sorodnike (iz stare domovine); na prireditvah, ko se zdi primerno, da se nekaj besed spregovori v narečju – čeprav je večina vseh javnih govorov na omenjenih dogodkih v nemščini – in med prijatelji v majhnih skupinah na kočevarskih kulturnih dogodkih.

110 Kot svoj materni jezik kočevarščino navajajo predvsem starejše generacije Kočevarjev, rojene pred preselitvijo, mlajše generacije pa najpogosteje kot svoj materni jezik navajajo jezik države, v kateri živijo. Nekoliko izstopajo le Kočevarji v ZDA, kjer je največ mlajših Kočevarjev, katerih materni jezik je kočevarščina. Vendar tudi njihovo število ni veliko. K temu, da se kočevarščina v družinah vse manj govori, so prispevali mešani zakoni, v katerih je en partner Kočevar, drugi pa pripadnik druge narodnosti. Mešani zakoni pripomorejo k prostovoljni asimilaciji, saj se večina v njih rojenih otrok opredeljuje za pripadnika večinskega naroda. V omenjenih zakonih prevladujeta jezik in kultura večinskega naroda (Göncz 2000, 89). Večina Kočevarjev, ki se je poročila z Nekočevarjem, znanja narečja ni prenesla na svoje otroke. To velja za Kočevarje iz vseh držav, saj poroko z Nekočevarjem najpogosteje navajajo kot razlog, zakaj z otroki narečja niso govorili.

Verjetno so poglobitveni razlogi za zelo okrnjen prenos kočevarščine s staršev na otroke tudi majhne možnosti za javno rabo narečja (poznal ga je zelo majhen krog ljudi), pa tudi omejevanje njegove rabe na krog prijateljev Kočevarjev, družine, itd. (Nećak Lük 2000, 370).

Za ohranitev jezika etnične skupine ali manjšine je pomembno predvsem učenje jezika doma in v šolah. Zanimariti se ne sme niti raznih javnih priložnosti, na primer kulturnih prireditvev, itd. (Križman 2000, 108). Anketiranci iz vseh držav tudi v vsakdanjem življenju najpogosteje uporabljajo jezik države, v kateri živijo. Le tri osebe iz ZDA kot jezik, ki ga največkrat uporabljajo, navajajo kočevarščino. Šol, ki bi poučevale kočevarsko narečje, ni, izjema so le občasni počitniški tečaji v Občicah.

Na kočevarskih prireditvah ali srečanjih udeleženci v glavnem govorijo jezik države, v kateri društvo deluje. Leta 1999 sem se udeležila Srečanja Kočevarjev v Dolgi vasi pri Kočevju. Govorci so govorili predvsem nemško, angleško in slovensko. Izjema je bila le recitacija pesmi, ki jo je v kočevarskem narečju zapisal Ludwig Kren. So pa v kočevarščini zapeli njihovi (in tudi slovenski) pevski zbori (Rogan in Moric 2001, 55). Tudi junija 2009 sem na letnem pikniku, ki ga organizira Gottscheer Relief Organisation iz New Yorka, opazila, da je vsa slovesnost potekala v angleškem jeziku, z izjemo nekaj govorov v nemščini in morda nekaj stavkov v kočevarskem narečju. Podobno je bilo na srečanju Kultur Woche v Celovcu, kjer se je govorilo nemško, Ludwig Kren pa je v kočevarščini prebral pridigo (Kren 2009, 17–18). Na obletnicah župnij v Črmošnjicah in Mozlju (poleti in jeseni 2009), ki se ju je udeležilo kar nekaj Kočevarjev, so njihovi zbori peli v narečju, v katerem so prebrali tudi prošnje in govor (glej *Gottscheer Zeitung* 2009, 3). Na sestanku društva Gottscheer Relief Association

iz New Yorka junija 2009 sem opazila, da večina govorcev govori angleško, nekaj pa tudi nemško – predvsem nagovor občinstvu oziroma pozdravne besede; kočevarsščine nisem zasledila.

Max (65 let, ZDA, Ohranjanje identitete Kočevarjev) je eden iz množice tistih, ki govorijo kočevarsko le še nekajkrat letno na sestankih društva GHGA ali Gottscheer Relief Association iz New Yorka. Povedal je, da tudi na omenjenih sestankih v narečju izmenjajo samo nekaj stavkov in da za daljše pogovore ni dovolj zanimanja. Tudi tisti, ki govorijo kočevarsko, težijo k rabi angleščine. Dodaja še, da je govoriti starodavni jezik očarljivo, vendar na koncu koncev neuporabno, ker jezik ne bo preživel. Iz besed Ivana Jaklitscha sklepam, da je podobno stanje tudi v Celovcu. Ko se je pred leti udeležil sestanka tamkajšnjega Društva Kočevarjev, je bil razočaran, ker v dveh urah nihče od govornikov ni spregovoril v narečju. Ko je prosil za besedo in jim to povedal, so njegovo kritiko sprejeli z aplavzom. Od tedaj menda na vsakem sestanku vsaj malo govorijo kočevarsko (Jaklitsch 2005, 286). Emilu je prijatelj Kočevar iz Celovca povedal, da se na sestankih nekaj časa trudijo govoriti kočevarsko, vendar se kmalu, ker je to lažje, začnejo pogovarjati nemško.

Katarina Jaklitsch (1994, 22) pravi, da

je zaradi razseljenosti Kočevarjev po celem svetu možnost ohranitve kočevskega narečja le še v teoretičnih mejah. To pomeni, da je asimilacija v teku dveh generacij že dosegla stopnjo, ko se tudi pri srečanjih na shodih, ki so organizirani v okviru društva, uporablja za pogovorni jezik le še nacionalni jezik okolja, v katerem deluje društvo. Če to stanje prenesem v časovni termin, je dokončna resnica v dejstvu, da bo z odhodom še ene generacije jezik Kočevarjev zapisan v knjigi mrtvih jezikov.

K upadu znanja in obratnosorazmerno rabe narečja so, kot sem že omenila, v vseh državah prispevali mešani zakoni in z njimi prostovoljna asimilacija. V Sloveniji so k asimilaciji dodatno prispevali še družbenopolitični razlogi, ker je bilo biti Kočevar “nevarno”; zato starejše generacije svojih potomcev niso učile narečja. Ker Kočevarji ne živijo strnjeno, to rabo narečja še dodatno otežuje, saj so predvsem za starejše dolge vožnje prenaporne. To je opazno predvsem v Nemčiji, kjer je zaradi ostarelosti članov in velikih razdalj konec leta 2009 prenehalo delovati eno od kočevarskih društev, v ZDA – razen New Yorka in Clevelanda, ter v Kanadi – z izjemo Kitchenerja. Za primer naj navedem Kočevarico iz Winnipega, ki je potožila, da tam živita samo še dve kočevarski družini, druge so daleč stran. Naslednji razlog je “molk staršev”, ki narečja ne prenašajo na svoje otroke, ti pa se pogosto s svojimi kočevarskimi koreninami srečajo šele v odraslosti, ko se zanje začnejo zanimati sami. Po mnenju triintridesetletnika iz ZDA (Ohranjanje identitete Kočevarjev) se kočevarska dediščina izgublja,

112 kadar starši ne prenašajo svojega znanja na otroke. Če bi ga mama naučila jezika ali raznih navad, bi verjetno pridobljeno znanje tudi sam posredoval svojim otrokom. Tako pa besede “Kočevar” do svojega 23. leta ni poznal. Naj še enkrat omenim tudi negativni odnos nekaterih Kočevarjev do lastnega narečja, katerega na račun “bolj uporabne” nemščine svojih otrok niso naučili. Notranji pritiski pogosto izvirajo iz zunanjih, oboji pa ovirajo prenos jezika s starejših na mlajše generacije. Številni pripadniki manjšin zaradi svojega depriviligiranega socialnega statusa začnejo verjeti, da njihov jezik ni vreden ohranjanja. Jezik (in kulturo) opustijo, da ne bi bili diskriminirani in v želji po večji socialni mobilnosti (UNESCO 2003, 2). Morda je na mestu tudi misel Petra Kovačiča Peršina (2007):

Ogroženi jeziki in izumirajoče kulture, ki postajajo posebna značilnost sodobnega sveta, niso danes toliko posledica kulturnega imperializma večjih jezikovnih skupnosti in močnejših nacij. Pač pa postajajo vse bolj notranje ogroženi od samih nosilcev teh jezikov, ki v svetovnem komunikacijskem konglomeratu ne najdejo več ne dovolj motivacije ne moči za ohranjanje svoje lastne jezikovne in kulturne identitete.

7. Mnenja Kočevarjev o usodi narečja

Kočevarji vseh generacij in iz vseh držav z nostalgijo in obžalovanjem govorijo o kočevarščini. Med njimi prevladuje mnenje, da se njihovemu narečju izteka čas. V nadaljevanju navajam razmišljanja nekaterih Kočevarjev o prihodnosti narečja, ki ponazarjajo večinsko mnenje intervjuvancev.

Bertha (71 let, ZDA, Ohranjanje identitete Kočevarjev): “Ljudem vedno povem, da sem zadnja generacija, katere jezik izumira. Ne bo se več obdržal, ker ga naši otroci ne govorijo. Sem torej zadnja generacija. Tega se ne da spremeniti.”

Edward (79 let, ZDA, Ohranjanje identitete Kočevarjev): “Nisem optimističen glede prihodnosti kočevskega jezika kljub herkulanskim prizadevanjem nekaterih njegovih poznavalcev, da bi jezik ohranili. Ne poučuje se v šolah, in starejši ljudje, ki so bili rojeni v Kočevju, hitro zapuščajo ta svet. Ker je relativno malo literature objavljene v kočevarščini, menim, da bo jezik obstal samo še na forumih, kot je Unescov indeks izumirajočih jezikov. To pravim z velikim obžalovanjem, ker je jezik vedno pomemben element v zgodovini in kulturi ljudi.”

John (57 let, ZDA, Ohranjanje identitete Kočevarjev): “Menim, da bo kočevarščina v ZDA preživela naslednjih 40 let, potem pa samo v medijih, kot

so video- in audioposnetki. Trudim se posneti kočevarski jezik za ljudi, ki bi se ga želeli naučiti v prihodnosti.”

Reinfried (89 let, ZDA, Ohranjanje identitete Kočevarjev): “Imam občutek, da v ne tako oddaljeni prihodnosti nihče več ne bo govoril kočevarščine in bodo samo jezikoslovci vedeli, da so bili nekoč ljudje, ki so govorili kočevarsko.”

Emil (70 let, Slovenija, Ohranjanje identitete Kočevarjev): “Kočevarski jezik je tako rekoč v zadnjih vzdihljajih.”

Max (65 let, ZDA, Ohranjanje identitete Kočevarjev): “Nihče izmed Kočevarjev, s katerimi sem kdaj govoril, nima upanja, da bi se kočevarska kultura ohranila več kot eno generacijo. To je zelo žalostno, vendar neizbežno. Ni več poti nazaj, in trud, da bi obdržali pri življenju jezik in navade skupnosti, ki izginja in izgublja svojo življenjsko silo, se zdi nesmiseln.”

8. Sklep

V pričujočem prispevku sem skušala po posameznih državah, v katerih prebivajo Kočevarji, prikazati, kako se kočevarščina ohranjanja: ali se narečje prenaša s starejših na mlajše generacije, kakšni so vzroki za upad njegove rabe, ob katerih priložnostih se najpogosteje uporablja, kako je z njegovim zapisovanjem in kakšno prihodnost mu napovedujejo Kočevarji sami.

Ugotovila sem, da se kočevarščina danes še vedno uporablja, vendar je njen prenos s starejših na mlajše generacije zelo okrnjen. Pri mlajših generacijah Kočevarjev iz vseh držav opazimo upadanje aktivnega znanja narečja. Njegovi večinski govorniki so starejši ljudje, stari nad 70 let. Najobetavnejše je stanje v ZDA, natančneje v New Yorku, kjer živi največ pripadnikov druge in naslednjih generacij, katerih materni jezik je kočevarščina, tam pa živi tudi nekaj družin, ki doma še vedno govorijo v narečju. Med mlajšimi je precej razširjeno pasivno znanje narečja. Večina pripadnikov druge in tretje generacije se je (morda na škodo narečja) naučila govoriti nemško, pol manj jih zna (tudi) kočevarsko. Podoben položaj je tudi v Kanadi.

Tudi pri mlajših generacijah iz Nemčije in Avstrije je podobno. Tam obstaja nekaj pripadnikov tretje generacije, ki jezik govorijo, vendar jih je manj kot v ZDA. Kot materni jezik generacija, stara med 25 in 55 let, navaja nemščino, medtem ko se večina pripadnikov starejših generacij opredeljuje za kočevarščino.

114 Stanje pri Kočevarjih iz Slovenije je zaskrbljujoče, saj je mlajših govorcev narečja (do 40 let) manj kot prstov ene roke. Leta 1994 sta bili v črnomaljski kotlini samo še dve družini, ki sta za vsakodnevni pogovor doma uporabljali narečje. Zanimivo je, da je pasivno znanje razširjeno tudi med starejšimi, ki so se rodili pred preselitvijo, ko so Kočevarji še živeli strjeno na območju Kočevske, kar je posledica že takrat aktualnih mešanih zakonov, in opuščanja rabe narečja zaradi mnenja nekaterih staršev, da kočevarščina otrokom ne bo koristila. Na upad rabe in s tem prenosa narečja je vplival tudi strah pred javnim izkazovanjem nemškega porekla.

Kočevarji iz vseh držav danes narečje najpogosteje uporabljajo ob srečanjih s svojimi prijatelji Kočevarji (tudi iz tujine). Sledi raba kočevarščine ob vseh srečanjih Kočevarjev (letnih, mesečnih, v okviru društev, ...), raba v družini pa je na zadnjem mestu. Značilno je, da kot svoj materni jezik kočevarščino navajajo predvsem starejše generacije Kočevarjev, rojene pred preselitvijo, mlajše generacije pa najpogosteje kot svoj materni jezik navajajo jezik države, v kateri živijo.

Zapisovanje narečja ni zelo razširjeno. Za pisno rabo kočevarščine, ki temelji na knjižni nemščini, si prizadevajo predvsem Kočevarji v Avstriji in Nemčiji, medtem ko tistim iz ZDA, Kanade in Slovenije tako zapisovanje dela težave in ga nekateri sploh ne odobravajo. Nekateri iz omenjenih treh držav celo niso še nikoli slišali za pisno obliko kočevarščine.

Na upad prenosa kočevarščine s starejših na mlajše generacije v prvi vrsti vplivajo mešani zakoni. Večina Kočevarjev, ki se je poročila z Nekočevarjem, znanja narečja ni prenesla na svoje otroke. V Sloveniji so k asimilaciji dodatno prispevali še družbenopolitični razlogi, v povojnem obdobju predvsem strah pred "biti Nemec". Rabo narečja otežuje tudi dejstvo, da Kočevarji ne živijo strnjeno na določenem območju kot pred drugo vojno, še več, raztreseni so po celem svetu. Problem je tudi nezainteresiranost mladih (predvsem tretje generacije), ki jih dediščina staršev začne bolj zanimati šele ko odrastejo.

Zdi se, da so se Kočevarji popolnoma sprijaznili z usodo svojega umirajočega narečja, čeprav v vseh državah živijo posamezniki, ki želijo kljubovati njegovemu izginjanju. Dejstvo je, da se ga sčasoma ne bo več uporabljalo, če se ne bo kmalu kaj spremenilo v smislu spodbujanja organiziranega učenja, morda v obliki tečajev z intenzivnim govorjenjem. Seveda bodo, v kolikor hkrati ne bo volje po ohranjanju narečja s strani večjega števila mlajših Kočevarjev in ne izdatne finančne državne pomoči, tudi vsa opisana prizadevanja zaman. Časa ni prav veliko, dlje ko se odlaša, manj je Kočevarjev, ki bi svoje znanje narečja lahko prenesli na mlajše.

Opombe

115

¹ Ludwig Kren se je rodil 17. decembra 1920 v Stari Cerkvi pri Kočevju. Je zaveden Kočevar in pisec številnih člankov o zgodovini in kulturi Kočevarjev, v letih 1971–1996 je bil urednik mesečnika *Gottscheer Zeitung*. Danes z ženo Rozi prebivata na Žihpoljah (Maria Rain) blizu Celovca.

² Obstaja šest odtenkov narečja, ki se jih je govorilo v šestih predelih Kočevske (glej Hutter 1994 in 2003).

³ Za več informacij o ukinjanju nemških šol in oddelkov na Kočevskem glej Ferenc 2005, 78–86.

⁴ *Gottscheer Zeitung* je mesečno glasilo Kočevarjev iz Celovca in izhaja že od 1. avgusta 1919. Po izselitvi leta 1941 je prišlo do prekinitve, ponovno redno izhaja od junija 1955.

⁵ Lekcije so dostopne na spletnem naslovu društva Gottscheer Relief Association, New York (2010): Language Lessons Introduction, <http://www.gottscheenewyork.org/lessonsintro.html> (dostop 5. 1. 2010).

116 Viri in literatura

Debenjak, D., 2007. Elektronski odgovori na vprašanja. 23.–29. 8., dostopno pri avtorici članka.

Debenjak, D., 2009. Elektronski odgovori na vprašanja. 30. 4., dostopno pri avtorici članka.

Debenjak, D., 2010. Elektronski odgovori na vprašanja. 8. 1., dostopno pri avtorici članka.

Drnovšek, M., 2005. Izseljavanje Kočevarjev v Združene države Amerike. *Dve domovini* 21, 7–34.

Ferenc, M., 1994. *Kočevska: Izgubljena kulturna dediščina kočevskih Nemcev*. Ministrstvo za kulturo – Zavod RS za varstvo kulturne in naravne dediščine, Ljubljana.

Ferenc, M., 2005. *Kočevska – pusta in prazna: Nemško jezikovno območje na Kočevskem po odselitvi Nemcev*. Modrijan, Ljubljana.

Ferenc, M., 2007. *Nekdanji nemški jezikovni otok na Kočevskem*. Pokrajinski muzej Kočevje, Kočevje.

Ferenc M., Zupan, G. in Bradavž, M., 2002. *Pokopališča in nagrobniki kočevskih Nemcev*. Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Ljubljana.

Gottscheer Zeitung, 2009. 500 Jahre Pfare Mösel, 12. december 2009, 3.

Göncz, L., 2000. Položaj prekmurskih Madžarov po spremembi sistema (Stanje narodne zavesti Madžarov). V V. Klopčič (ur.) *Narodne manjšine 4. Živeti z mejo: Materinščina, dejavniki osebne in skupnostne narodnostne identitete. Zbornik referatov na znanstveno kulturnem srečanju v Murski Soboti 5.–6. junija 1998*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, 84–97.

Gottscheer Relief Association, 2010: Language Lessons Introduction, <http://www.gottscheenewyork.org/lessonsintro.html> (dostop 5. 1. 2010).

Gril, A., 2005. August Gril. V M. Makarovič (ur.) *Črmošnjiško-poljanska dolina in njeni ljudje: Kočevarji staroselci in Slovenci iz preteklosti v sedanost*. Založba ZRC,

Ljubljana, 403–464.

Hutter M., 1994. Gottscheerisch: An introduction to the language of the gottschee Germans. V *Souvenir of The Gottscheer Treffen New York 2006*. Gottscheer Relief Assoc., New York.

Hutter, M., 2003. What To Do About Our Old Language. *Winter Jahresbrief / Newsletter 2003, Gottscheer Relief Association*, <http://www.gottscheenewyork.org/oldlanguage.html> (dostop 10. 1. 2010).

Intervju z Ludwigom Krenom. *Stara Cerkev*, 16. 8. 2007, dostopno pri avtorici članka.

Intervjuji, rešeni anketni vprašalniki in podatki, pridobljeni z raziskavo *Ohranjanje identitete Kočevarjev, 2007–2010*, dostopno pri avtorici članka.

Jaklitsch, K., 1994. *Začetek in konec obstoja kočevske narodne manjšine in njene kulturne dediščine na Slovenskem*. Raziskovalna naloga v okviru Gibanja Znanost mladini, področje zgodovine. Gimnazija Novo mesto, Novo mesto.

Jaklitsch, I., 2005. Ivan Jaklitsch. V M. Makarovič (ur.) *Črmošnjiško-poljanska dolina in njeni ljudje: Kočevarji staroselci in Slovenci iz preteklosti v sedanjost*. Založba ZRC, Ljubljana, 282–302.

Klopčič, V., 2000. Novejši mednarodnopravni dokumenti in pravica do uporabe materne jezika (narodnih) manjšin. V V. Klopčič (ur.) *Narodne manjšine 4. Živeti z mejo: Materinščina, dejavnik osebne in skupnostne narodnostne identitete. Zbornik referatov na znanstveno kulturnem srečanju v Murski Soboti 5.–6. junija 1998*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, 321–343.

Kop, U., 2006. Poročilo o delu mladinske skupine 2002–2006. *Bakh-Pot: Glasilo Društva Kočevarjev staroselcev*, 18. december 2006, 20–22.

Kovačič Peršin, P., 2007. Ogroženi jeziki – izumirajoče kulture, www.penslovenia-zdruzenje.si/.../2007_ogrozeni_jeziki_Kovacic.doc (dostop 4. 1. 2010).

Kren, L., 1980. *650 Jahre Gottschee: Festbuch 1980*. Gottscheer Landsmannschaft, Klagenfurt.

Kren, L., 1995. Kočevska 600 let nemški jezikovni otok. *Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, prispevki za zgodovino Kočevske* 43, 1–6.

118 Kren, L., 2009. Das Dorf – Quell und Hort der Tradition. *Gottscheer Zeitung* 9/10, 17.

Križman, M., 2000. Razlike med generacijami v rabi slovenščine pri manjšini v Radgonskem kotu. V V. Klopčič (ur.) *Narodne manjšine 4. Živeti z mejo: Materinščina, dejavnik osebne in skupnostne narodnostne identitete. Zbornik referatov na znanstveno kulturnem srečanju v Murski Soboti 5.–6. junija 1998*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, 194–221.

Kundegraber, M., 1991. *Razvoj kočevske noše*. Muzej Kočevje, Kočevje.

Kundegraber Lackner, M., 1995. Etnografske posebnosti v nekdanjem Kočevskem nemškem jezikovnem otoku. *Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, prispevki za zgodovino Kočevske* 43, 76–84.

Makarovič, M., 2005. *Črmošnjiško-poljanska dolina in njeni ljudje: Kočevjarji staroselci in Slovenci iz preteklosti v sedanjost*. Založba ZRC, Ljubljana.

Makarovič, M., 2008. *Resnice posameznikov: Po življenjskih pripovedih Kočevjarjev staroselcev in Slovencev s Kočevskega*. Društvo Kočevjarjev staroselcev, Ljubljana.

Nečak Lük, A., 2000. Sporočila izza okrogle mize “Ali je opuščanje maternega jezika manjšin mogoče zaobrni in kako?” Na znanstveno kulturnem srečanju Živeti z mejo. V V. Klopčič (ur.) *Narodne manjšine 4. Živeti z mejo: Materinščina, dejavnik osebne in skupnostne narodnostne identitete. Zbornik referatov na znanstveno kulturnem srečanju v Murski Soboti 5.–6. junija 1998*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, 369–373.

Otterstädt, H., 1962. *Gottschee: Verlorene Heimat deutscher Waldbauern*. Pannonia-Verlag, Freilassing.

Petschauer, E., 1984. “Das Jahrhundertbuch”: *Gottschee and its People Through the Centuries*. Gottscheer Relief Association, New York.

Portes, A. in Schaffler R., 1994. Language and the Second Generation: Bilingualism Yesterday and Today. *International Migration Review* 28(4), 640–661.

Rogan, J. in Moric, A., 2001. *Vsaka ptica ljubi svoje gnezdo*. Raziskovalna naloga v okviru Gibanja Znanost mladini s področje zgodovine. Gimnazija Kočevje, Kočevje.

Simonič, I., 1971. Zgodovina mesta Kočevja in Kočevske. V H. Kotar, M. Andeselič in M. Briški (ur.) *500 let mesta Kočevje*. Skupščina občine Kočevje, Kočevje, 5–51.

Svet Evrope (2007) Evropska listina o regionalnih in manjšinskih jezikih: Uporaba listine v Sloveniji - Drugi nadzorni krog. ECRML (2007) 4, Strasbourg, 20. junij 2007, http://www.coe.si/res/dokument/download.php?id=/res/dokument/10555-1.doc&url=/res/dokument/10555-1.doc&title=uporaba_listine_v_sloveniji_drugi_nadzor.doc (dostop 15. 3. 2010).

Troha, Z., 2004. *Kočevski Nemci – partizani*. Slovensko kočevarsko društvo Peter Kosler, Ljubljana.

Tschinkel, W., 2004. *Kočevarska folklor v šegah, navadah, pravljicah, povedkah, legendah in drugih folklornih izročilih*. Društvo Kočevarjev staroselcev in Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU, Ljubljana.

UNESCO Ad Hoc Expert Group on Endangered Languages, 2003. *Language Vitality and Endangerment*. Document submitted to the International Expert Meeting on UNESCO Programme Safeguarding of Endangered Languages, <http://www.unesco.org/culture/ich/doc/src/00120-EN.pdf> (dostop 3. 1. 2010).

Veleposlaništvo Kraljevine Norveške, 2009. Kočevarščina – Jezik manjšine v Sloveniji, http://norwayportal.mfa.no/en/Norway---the-official-site-in-Slovenia/News_and_events/Slovensko/Kultura/granish/ (dostop 3. 1. 2010).

Widmer, G., 2001. *Gottschee 1406–1627: Feudal domain on the frontier of empire*. Gottscheer Heritage and Genealogy Association, Louisville.

MARTINA BOFULIN

A Journey of Harmony? The Chinese State and Overseas Chinese

China has, throughout history, taken advantage of various strategies with the aim of incorporating emigrants into the nation-building projects of the state. A historical review of policies directed to overseas Chinese populations shows an ambivalent disposition toward emigration, ranging from total rejection to glorification. After the introduction of economic and social reforms in 1978, the number of emigrants as well as the number of countries where they settled began to grow. As a consequence, in the last two decades we can observe the formation of Chinese communities in post-socialist countries of Eastern and Central Europe, including Slovenia. This article, using a historical perspective and an analysis of two recent developments, aims to show that the political élites of the People's Republic of China see the overseas Chinese as crucial for the modernization of the state. The goal of the state is not merely to attract a considerable financial back flow, but increasingly to try to lure overseas Chinese professionals with know-how to return to work in China. The second goal, no less important, is the incorporation of overseas constituencies in the project of international status-building and the dissemination of pro-China views.

Keywords: Chinese migration, Chinese migrants, migration policies of countries of origin

Popotovanje harmonije? Odnos kitajske države do izseljencev

Kitajske politične tvorbe so skozi zgodovino uporabljale zelo različne strategije vključevanja izseljencev v projekte izgradnje države. Zgodovinski pregled politik, ki so naslavljal kitajske izseljence, kaže na odnos, ki niha med zavračanjem in povečevanjem izseljenstva. V poreformskem obdobju, ko izseljevanje ni več pomenilo izdaje domovine in socialističnega sistema, je s številom izseljenih raslo tudi število držav, kamor so se kitajski državljani priseljevali. V zadnjem desetletju je tako opaziti večje skupnosti kitajskih migrantov v postsocialističnih državah Srednje in Vzhodne Evrope, med drugim tudi v Sloveniji. Prispevek poskuša z zgodovinskim pregledom in analizo sodobnih primerov vključevanja heterogenih izseljenskih skupnosti pokazati, da so v razumevanju politične elite Ljudske republike Kitajske izseljenci ključni člen v velikem projektu modernizacije. Cilj emigracijskih politik kitajske države pa ni zgolj pritegnitev finančnih tokov, ki bi omogočali hitrejši razvoj, temveč vse bolj pritegnitev know-howa v podobi kitajskih profesionalcev, šolanih in zaposlenih v tujini. Drugi vidik, nič manj pomemben, pa je vključevanje izseljencev v zagotavljanje mednarodnega ugleda in diseminacijo prokitajskih stališč.

Ključne besede: kitajska emigracija, kitajski migranti, migracijske politike izvornih držav

Correspondence address: Martina Bofulin, Institute for Ethnic Studies, Erjavčeva 26, 1000 Ljubljana, Slovenia, e-mail: martina.bofulin@guest.arnes.si

1. Uvod

121

Obstoj politik, ki imajo za cilj vključevanje deteritorializiranih subjektov, nikakor ni nov pojav, prav tako pa ni pojav, ki bi bil omejen zgolj na nekaj držav, ki se ponašajo s številnimi in številčnimi izseljenskimi skupnostmi. Kot je pripomnil Chulwoo Lee (2006, citiran po Gamlen 2008), “so vse države do določene mere deteritorializirane” in posledično tudi vse države uporabljajo takšne ali drugačne strategije in institucije, ki se vsaj pri določenih temah ali v določenih obdobjih nanašajo na izseljence. Zgodovinski pregled takšnih ukrepov bi seveda segal tudi v predmoderno dobo, vendar pa je naraščajoči trend ljudske mobilnosti v dobi globalizacije tisti, ki postavlja tovrstne politike v samo središče strateških odločitev države. Na prelomu tisočletja (leta 2000) je namreč število mednarodnih migrantov širom sveta preseгло 175 milijonov oseb (IOM 2006), in nič ne kaže, da število v zadnjih letih ne bo še naraslo. Hiter razvoj tehnoloških rešitev, ki podpirajo raznovrstne oblike komunikacij, je mobilnost samo še spodbudil, saj je omogočil tako tistim, ki migrirajo, kot tudi tistim, ki ostajajo, da so skoraj v nenehnem stiku in vsaj virtualno prisotni. Peter Stalker (2000, 7) je nazorno prikazal, kako je svet v zadnjem stoletju postal manjši: “Do leta 1990 se je cena letalskih prevozov znižala na eno petino cene iz leta 1930. Med letoma 1930 in 1996 pa je strošek triminutnega telefonskega pogovora med Londonom in New Yorkom padel s 300 ameriških dolarjev na enega samega,” (Stalker 2000, 7).

Posledično je verjetno res, kot ugotavlja avtor (Stalker 2000, 128), da so sodobne migracije (vsaj s tega vidika) manj travmatične. Novih tehnoloških in komunikacijskih metod pa ne uporabljajo zgolj migranti, temveč tudi države, ki želijo s “svojimi” izseljenskimi skupnostmi vzpostaviti in vzdrževati komunikacijo. Tako se naboru starih in že uveljavljenih načinov vključevanja izseljencev v politično, kulturno in ekonomsko življenje države izvora pridružujejo novi, inovativni načini in strategije.

V prispevku¹ se ukvarjam prav s temi načini in strategijami države, ki se ponaša z dolgo in izdelano politiko do izseljencev. Kitajska je v različnih zgodovinskih obdobjih razumela emigracijo na različne načine, površno pa bi lahko ocenili, da so se njene politike gibale od popolnega zavračanja izseljevanja in celo kriminalizacije tistih, ki so se izselili, do priznavanja in povečevanja vloge izseljencev v svoji domači in zunanji politiki. Posebna pozornost, ki jo Ljudska republika Kitajska (LR Kitajska) namenja pravnemu položaju izseljencev, implementaciji politik in simbolni politiki do izseljencev, kaže na uspešno “transnacionalizacijo kitajske nacionalne države” (Barabantseva 2005, 7). Hkrati

122 odzivi kitajskih izseljenskih skupnosti na pobude kitajskih oblasti zavračajo tezo, da so porast transnacionalnih akterjev in mednarodnih institucij, povečana mobilnost in pojav novih komunikacijskih tehnologij privedli do erozije suverene nacionalne države (Appadurai 1996, 19) ter pritrjujejo spekulacijam o redefiniciji države na način, ki vključuje migrante in njihove mreže v nov tip projektov izgradnje nacionalne države (Fouron in Glick Schiller 2001).

Razumevanje transnacionalnih strategij migrantov na eni strani in mehanizmov držav izvora na drugi strani pa je pomembno tudi za države, kamor se populacije kitajskih izseljencev priseljujejo. V večini evropskih držav so skupnosti kitajskih migrantov prisotne že več desetletij, medtem ko je v postsocialističnih državah Srednje in Vzhodne Evrope kitajska imigracija sorazmerno nov pojav (v Sloveniji npr. lahko govorimo o kitajski imigraciji od leta 1996). Priseljevanje migrantov v evropske države uokvirjajo imigracijske in integracijske politike posameznih držav naselitev, ki implicitno predvidevajo, da proces integracije pri raznolikih imigracijskih populacijah poteka na enak način in z enakim tempom. Priznavanje, da nekateri migranti vzdržujejo večplastne družbene odnose z državo izvora, bi lahko pomembno informiralo imigracijske in integracijske politike evropskih držav ter morda pripeljalo do sodobnejšega pogleda na integracijo in transnacionalnost kot na dva neizključujoča se procesa (Levitt 2003).

V prispevku skozi zgodovinski pogled in analizo dveh sodobnih primerov poskusa vključevanja izseljencev v državne projekte raziskujem spreminjajoč se odnos med LR Kitajsko in njenimi izseljenskimi skupnostmi. Z rabo primarnih virov (predvsem ustav, zakonov in okrožnic kitajske vlade) in sekundarne literature (predvsem zgodovinskih pregledov emigracijskih politik LR Kitajske) ter analizo (medijskih) odzivov kitajskih oblasti v dveh sodobnih primerih kitajskega udejstvovanja na svetovnem političnem prizorišču želim namreč pokazati, da je del strategije umeščanja Kitajske med svetovne velesile tudi vključevanje izseljencev v veliki projekt modernizacije države. V prispevku me zanimajo strategije in mehanizmi za doseg takšnega cilja in komu so te politike pravzaprav sploh namenjene (katerim od heterogenih kitajskih izseljenskih skupnosti). V prvem delu prispevka najprej umestim preučevanje politik držav izvora do izseljencev v širše polje preučevanja migracij. Sledi zgoščen pregled politik kitajskih političnih tvorb do svojih podanikov/državljanov/etničnih pripadnikov skozi čas. V tretjem delu se osredotočam na domišljeno strukturo državnih institucij, ki se ukvarja z izseljenci in odraža spremembe in poudarke v sodobnih politikah LR Kitajske do izseljenskih skupnosti. Sledi analiza teh politik skozi dva svetovno odmevna primera vključevanja izseljencev v državne ideološke, gospodarske in zunanje-politične projekte.

2. Emigracijske politike kot polje preučevanja znotraj migracijskih študij

123

Pregled anglosaksonske literature, ki se ukvarja s preučevanjem migracijskih politik, izpričuje, da se raziskovalci v večji meri posvečajo migracijskim politikam držav sprejemnic kot pa držav izvora.² Xiang Biao (2004, 3798) je zapisal, da je bilo raziskovanje mednarodnih migracij, razen v primerih Filipinov, Mehike in Južne Koreje, do sedaj predvsem preučevanje imigracije. Najpogostejše ključne besede preučevanja migracijskih politik, kot so “integracija priseljencev”, “azilne in begunske politike”, “kontrola priseljencev”,³ se namreč nanašajo na težave, s katerimi se soočajo države sprejemnice pri upravljanju z migracijskimi tokovi. Takšen pogled je upravičen v primeru raziskovanja migracijskih situacij držav z zelo dolgo zgodovino priseljevanja in s številnimi priseljenjskimi skupinami (npr. ZDA, Velika Britanija, Francija). Hkrati pa je treba poudariti, da je v mnogih državah preučevanje izseljenjskih tematik zelo razvito in ima dolgoletno tradicijo. Med takšne primere lahko uvrščamo tudi Slovenijo. Prvi poskusi znanstvenih del o slovenskih izseljencih na tujem so tako nastali že pred prvo svetovno vojno (glej Drnovšek 1993), v zadnjih desetletjih pa je mogoče zaslediti več raziskovalnih prispevkov na temo odnosa med državo in izseljenci oziroma analiz državnih politik, ki naslavljajo slovenske izseljence (npr. Drnovšek 1996, 1998, 1999; Friš 2001; Lukšič Hacin 1999).

V devetdesetih letih prejšnjega stoletja so raziskovalci nanovo tematizirali specifičen migracijski pojav, kjer migranti ohranjajo redne in trajne socialne stike preko državnih meja (Portes idr. 1999; Basch idr. 1994). Doprinos te nove paradigme, imenovane transnacionalizem, k preučevanju migracij tako označuje premik od razumevanja migracij kot dejanj izselitve in naselitve k dinamičnemu in fluidnemu procesu “vzdrževanja mnogovrstnih vezi in interakcij, ki povezujejo ljudi ali institucije onkraj meja nacionalnih držav” (Vertovec 1999, 447). V tem pogledu so transnacionalne migracije “vzorci migracij, kjer se sicer ljudje še vedno premikajo preko državnih meja, se naselijo in vzpostavijo socialne vezi v državi naselitve, hkrati pa vzdržujejo aktivne vezi z območjem izvora” (Glick Schiller in Fouron 1999, 344). Takšen paradigmski premik je pripeljal do raziskav organiziranosti migrantov in vloge izvorne države pri ustvarjanju in ohranjanju socialnih vezi migrantov z izvornim območjem (npr. Smith 1998; Guarnizo 1998; Louie 2000; Levitt 2001), raziskovalci pa po večini dokumentirajo prakse in strategije migrantov iz držav Srednje Amerike v ZDA ter posledično politike latinskoameriških držav do svojih izseljencev v ZDA. Oblika transnacionalizma, ki jo aktivno spodbujajo izvorne države, je definirana kot “institucionalizirane državne politike in programi, ki poskušajo razširiti obseg državnih političnih,

ekonomskih, družbenih in moralnih regulacij z namenom vključevanja izseljencev in njihovih potomcev zunaj državnega teritorija” (Goldring 2002, 64). Te “migracijske politike izvornih držav” (Spence 2009) oziroma, kot jih imenujem v prispevku, “emigracijske politike”,⁴ vključujejo vrsto pobud, “ki omogočajo državi, da z vplivanjem na vedenje izseljencev upravlja s pozitivnimi in z negativnimi vidiki izseljevanja” (Spence 2009, 1). Gre za zelo raznolik skupek politik, ki so bodisi že železen repertoar emigracijskih politik (npr. davčne olajšave za investicije v izvorni državi) ali pa za zelo inovativne prijeme vlad držav, ki želijo, da se tok izseljevanja v določeno državo naselitve nadaljuje kljub strožjim zakonskim omejitvam priseljevanja (npr. državno sponzoriranje pravne pomoč v El Salvadorju salvadorskim prosilcem za azil v ZDA, ki naj bi jih preganjala prav ta vlada, ki pravno pomoč omogoča (glej Mahler 1998)).

Peggy Levitt in Rafael de le Dehesa (2003, 589) sta emigracijske politike razdelila v pet skupin: na birokratske reforme (na ravni ministrstev in diplomatsko-konzularnih služb); politike, ki si prizadevajo pritegniti investicije in remittance⁵ izseljencev; razširitev političnih pravic v obliki dvojnega državljanstva, glasovanja iz tujine in aktivne volilne pravice izseljencev; konzularne storitve in zaščito države, ki presega običajne konzularne zadolžitve; vpeljavo simbolnih politik, ki imajo za cilj okrepiti izseljenčev občutek pripadnosti. V prvo skupino štejemo ustanovitve različnih vladnih in državnih teles, katerih področje delovanja so izseljenci in z njimi povezane tematike. Ustroj teh institucij in njihova umestitev v hierarhični red državne uprave ter njihove pristojnosti odražajo pomen izseljencev za vsakokratno oblast v določeni državi. V Sloveniji, na primer, je bilo že pred osamosvojitvijo ustanovljeno politično telo, ki je pristojno za odnose med matično domovino in Slovenci zunaj meja Slovenije. Organizacijska umeščenost v strukturi državne uprave se je skozi leta spreminjala, leta 2006 pa je bila preoblikovana v vladno službo, ki je podrejena vladi Republike Slovenije in jo vodi “minister brez listnice”.⁶ Urad Vlade Republike Slovenije za Slovence v zamejstvu in po svetu, ki med prioritetne naloge prišteva “skrb za slovensko identiteto, oblikovanje pristopa do slovenskega zamejstva, sodelovanje med Slovenci v tujini in matično državo in čezmejno povezovanje”, tudi finančno podpira delovanje izseljenskih organizacij in slovenskih manjšinskih skupnosti (Urad Vlade 2010). V drugi skupini so ukrepi za pritegnitev izseljenskih remitanc in investicij, ki so ključnega pomena za vodstva lokalnih skupnosti in držav, toliko bolj če gre za ekonomsko manj uspešne države in regije. V svetovnem merilu je obseg remitanc sicer manjši od tujih neposrednih investicij, vendar znatno večji od portfeljskih naložb in uradnih razvojnih pomoči (*International Migrant Outlook* 2006). Največji delež remitanc je namenjen Aziji (od 40 do 46 odstotkov), sledijo pa ji Latinska Amerika in Karibi (*International Migrant Outlook* 2006). V tretjo skupino se uvrščajo ukrepi, povezani s politično

participacijo izseljenskih skupnosti. Najpomembnejši ukrep je priznavanje dvojnega državljanstva oziroma priprava zakonskih podlag, ki omogočajo posamezniku, da je imetnik dveh (ali več) državljanstev. Dvojno državljanstvo omogoča ohranitev državljanskih pravic izvirne države in nekatere druge ugodnosti (pravica do brezplačnega šolanja, pravica do pokojnine, pravica do zaposlitve v določenih državnih podjetjih, ...), kar ima za posledico večjo vključenost izseljencev v gospodarsko in kulturno življenje države izvora. Kot primer lahko navedem možnost "izredne naturalizacije iz nacionalnih razlogov" v Sloveniji, do katere so upravičeni "slovenski izseljenci in njihovi potomci do četrtega kolena v ravni liniji ter pripadniki avtohtone slovenske narodne skupnosti v zamejstvu, ki izkažejo aktivno vez z Republiko Slovenijo oziroma aktivno večletno delovanje v slovenskih društvih, šolah slovenskega jezika ali slovenskih izseljenskih, zdomskih ali manjšinskih organizacijah ali pa so bili odpuščeni iz slovenskega državljanstva iz razumljivih vzrokov in ponovno prosijo za sprejem v slovensko državljanstvo" (Kejžar 2006, 174). Ustanovitev državnih agencij na tujem oziroma razširitev njihovega delovanja sta avtorja (Levitt in de le Dehesa 2003, 589) uvrstila v četrto skupino. Zanimiv je primer Mehike, kjer nekatere vladne službe (Ministrstvo za izobraževanje, mehiški Institut za socialno varnost, itd.) nudijo vrsto uslug za migrante v ZDA. Tako lahko mehiški migranti v ZDA opravljajo mehiško maturo na tujem, njihovi otroci se udeležujejo poučevanj iz opismenjevanja na mehiških konzularnih predstavništvi, preko mehiškega Inštituta za socialno varnost pa lahko vplačajo premije za zavarovalne police družinskih članov v Mehiki (Levitt in de le Dehesa 2003, 597). V zadnji skupini so ukrepi, ki se nanašajo na simbolno politiko. To so predvsem načini, s katerimi poskušajo izvirne države vzbuditi in negovati migrantov občutek pripadnosti izvorni državi. Louie (2000) opisuje mladinski festival za izseljensko mladino – LR Kitajska ga letno organizira v Guanzhouvu – ki je politični ritual, s pomočjo katerega poskuša kitajska država povezati ideje kitajske kulture s potomci izseljenih Kitajcev. Drugi primeri simbolne politike so še različna državna odlikovanja za vidnejše izseljence (npr. podelitev častnih ambadorskih nazivov), posebne prireditve ali ustanavljanje kulturnih institucij, ki predstavljajo izseljenske skupnosti.

Splošno sprejeta razlaga, zakaj države vzpostavijo mehanizme izseljenske politike, je pritegnitev čim večjega števila investicij in remitanc. Toliko bolj, če govorimo o perifernih državah, ki so industrijsko manj razvite in posledično odvisne od tujih investicij. Vendar kot je pokazal Spence (2009), povezava med ukrepi emigracijske politike in količino remitanc še ni dokazana. V svoji raziskavi emigracijskih politik trinajstih latinskoameriških držav je avtor sicer potrdil korelacijo med spremenljivkama, hkrati pa je ugotovil, da samo en specifičen tip emigracijske politike dejansko vodi k povečanim remitancam, in

126 sicer implementacija birokratskih ukrepov. Toda mnoge države ne hrepenijo le po ekonomskih dobičkih, ampak jih zanima tudi politična lojalnost izseljencev. Med številnimi primeri lahko izpostavimo turškega, kjer poleg turške vlade za naklonjenost izseljenskih src in denarnic tekmujejo še posamezne stranke in celo religiozna gibanja ter različne organizacije za človekove pravice (Østergaard-Nielsen 2003, 767). Izseljenci so lahko tudi potencialni ambasadorji za svoje matične države, kot v primeru mehiško-ameriških skupin, ki so aktivno podprle sprejetje Severnoameriškega sporazuma o svobodni trgovini (NAFTA) v ameriškem Kongresu (glej González Gutiérrez 1993).

Z vzpostavitvijo odnosa med izvornimi državami in izseljenskimi skupnosti države z “rabo transnacionalnih ekonomskih, socialnih in političnih vezi poskušajo izumiti nove načine spreminjanja dosega nacionalne države” (Østergaard-Nielsen 2003, 767). Seveda vse države pri tem niso enako uspešne ali niso enako uspešne v vseh obdobjih. Študije, ki analizirajo (ne)uspešnost izvornih držav pri “transnacionalni inkorporaciji” (Guarnizo in Smith 1998) migrantov, morajo upoštevati kompleksnost notranjih in tudi zunanjih strukturnih in zgodovinskih dejavnikov (glej npr. Guarnizo 1998).

3. Zgodovinski pregled odnosa kitajske države do izseljencev

Odnos med kitajskimi oblastmi in izseljenci je bil že od samega začetka razpet med sinocentrično pripadnostjo “deželi prednikov” in praktičnimi vidiki mednarodnih odnosov in trgovine. Kitajski dvor je na izseljence gledal z zvrhano mero nezaupanja, ki je v določenih zgodovinskih obdobjih (dinastija Song,⁷ Yuan, Ming) kulminiralo v zagroženih strogih kaznih za tiste manj srečne, ki so jih pri tem početju zalotili. V zgodnjem obdobju zadnje dinastije Qing leta 1712 je cesarska oblast v strahu pred izseljenci, ki so podpirali prejšnjo dinastično družino, izdala edikt, v katerem poziva vse tuje vlade k repatriaciji Kitajcev, razseljenih po svetu, ker jih želi kitajska cesarska oblast usmrtiti (Pan 1994, 8). Prepoved izseljevanja je ostala v veljavi vse do srede devetnajstega stoletja, ko je šibka cesarska oblast popustila pod pritiski tujih kolonialnih velesil in z različnimi bilateralnimi pogodbami omogočila svojim podanikom, da zapustijo Kitajsko, največkrat kot delovna sila za ogromna kolonialna posestva v Jugovzhodni Aziji. Ob koncu vladavine dinastije Qing je dvor ponovno izdal edikt, ki dovoljuje vsem podanikom, da zapustijo cesarstvo in se vanj ponovno vrnejo, če to želijo (Young in Shih 2003, 87). Skladno s tem premikom v razumevanju izseljenstva je bil leta 1909 sprejet Narodnostni zakon, ki uveljavlja državljanstvo po principu *jus sanguinis*. Na sprejetje zakona je po eni

strani vplivalo spoznanje o precejšnji ekonomski moči izseljencev v Jugovzhodni Aziji, po drugi strani pa grožnja Nizozemcev, ki so na svojih kolonialnih ozemljih želeli sprejeti zakon, po katerem bi rojeni in živeči na teh ozemljih postali nizozemski podaniki (Suryadinata 2002, 171).

Po propadu cesarstva in ustanovitvi Republike Kitajske (leta 1911) je kuomintanška oblast leta 1929 sprejela svoj Narodnostni zakon in institucionalizirala vključitev kitajskih izseljencev v narod in državo, ki ga je pričela graditi. Pripadnikom diaspore je podelila potne liste, jim dodelila volilno pravico ter ustanovila Komisije za izseljenske zadeve (*qiaowu weiyuanhui*) na nacionalni, provincialni in lokalni ravni.⁸ Oblast je vlagala precejšnja sredstva v izobrazbo otrok kitajskih izseljencev in pomagala pri ustanavljanju šol v Jugovzhodni Aziji ter zagotavljanju ustreznega učiteljskega kadra zanje. Kuomintang je bil dejaven tudi pri spodbujanju kitajskega nacionalizma med kitajskimi skupnostmi v Jugovzhodni Aziji, idejno pa se je nacionalistična ideologija v tem času napajala predvsem iz nasprotovanja zahodnemu kolonializmu (glej Suryadinata 2002). Po umiku Kuomintanga na Tajvan so nadaljevali prej zastavljeno politiko do izseljencev, upajoč, da jim bodo ti pomagali v boju za ponovno osvojitve oblasti na celinei.

Po prevzemu oblasti s strani Kitajske komunistične partije (KKP) z Mao Zedongom na čelu je ta sprva priznala vlogo kitajskih izseljencev v polpretekli zgodovini. Že pred ustanovitvijo komunistične vlade je prva Kitajska ljudska politična posvetovalna konferenca pripravila osnutek ustave. V njem se je vlada zavezala, da bo zaščitila pravne interese in pravice kitajskih 'izseljencev' (*huaqiao*), njihovih 'družinskih članov' (*qiaojun*) in 'tistih izseljencev, ki so se vrnili na Kitajsko' (*guiqiao*).⁹ Prva ustava, oblikovana leta 1954, je predvidela, da bodo Vsekitajski ljudski kongres sestavljali predstavniki provinc, manjšin in kitajskih izseljencev. Prvega sklica Kongresa se je med 1.141 delegati udeležilo tudi 30 predstavnikov kitajskih izseljencev in tistih, ki so se vrnili v domovino (Zhuang 2003, 19). V tem prvem obdobju Ljudske republike Kitajske (LR Kitajske) se je oblast zelo trudila za naklonjenost izseljenskih skupnosti, saj je želela ohraniti precejšen tok remitanc, ki se je vzpostavil v obdobju vladanja Kuomintanga in je bil ključnega pomena za povojno državo, ki se je spopadala s hudimi gospodarskimi izzivi. To ponazarja tudi poročilo Ljudske banke in Komiteja za izseljenske zadeve v provinci Fujian iz leta 1957:

... državi hudo primanjkuje tuje valute, zunanji dolg je treba poplačati, obseg zunanje trgovine je treba omejiti zaradi pomanjkanja materialov za izvoz. Za sodelovanje v mednarodnih aktivnostih potrebujemo tujo valuto. Sedaj je še pomembneje pritegniti remittance izseljencev (citirano v Zhuang 2003, 30).

V ta namen so izseljence in njihove sorodnike do neke mere izključili iz zemljiške reforme in “socialnih transformacij zasebnih podjetij” ter jim ponudili določene ugodnosti, kot na primer zaščito njihovih remitanc pred inflacijo (možnost računov v tujih valutah in zamenjava v kitajsko valuto *yuan* ob ugodnejšem času).

Kljub temu pa se je že v tem obdobju pod vplivom radikalizacije političnega vrha začel nakazovati nov pristop k izseljenskim vprašanjem, kjer so izseljence vse bolj sumili “imperialističnega vohunjenja”. Posledično se je zaradi nestrinjanja izseljencev z režimom zmanjševal tudi priliv remitanc, ki so ga s posamičnimi ukrepi ponekod nekoliko zvišali, posebno uspešna pa kitajska vlada pri tem ni bila. Leta 1955 je komunistična oblast prepovedala dvojno državljanstvo in začela spodbujati izseljence, naj se odločijo med državljanstvom LR Kitajske ali države naselitve (Nyiri 2005, 149). Z vse bolj izrazito radikalizacijo politike se je položaj izseljencev, predvsem pa njihovih družinskih članov in izseljencev, ki so se vrnil na Kitajsko, poslabšal (Douw 1999, 36). Med Protidesničarsko kampanjo leta 1957 so bili vsi, ki so imeli kakršnekoli vezi z izseljenci, osumljeni imperializma. V obdobju Kulturne revolucije, ki je sledila, so radikalni levičarji s pomočjo ljudskih množic (predvsem študentov in dijakov) v središče postavili razredni boj, kjer so izseljenci in njihovi sorodniki postali “razredni sovražniki”. Med letoma 1966 in 1969 je bilo potovanje v tujino kakor tudi vzdrževanje stikov z izseljenci strogo prepovedano. Mnogi sorodniki izseljencev in povratniki so bili proglašeni za “liberalne buržuje” in poslani na “delovno prevzgojo”, nekateri pa so bili celo usmrčeni (Zhuang 2003, 36).

Po neuspehu Kulturne revolucije je napočil čas za korenite ekonomske in družbene reforme pod taktirko Deng Xiaopinga. Že decembra 1977 je KKP v Pekingu organizirala Konferenco kitajskih izseljencev vseh držav, ki je najavila preporod in okrepitev izseljenskih tematik (Wang 1980, 16–18), v zgodnjem reformnem obdobju (1977–1984) pa je večina političnih govorov in implementacij politik omenjala ali upoštevala sorodnike izseljencev. Zaradi odtujitve med kitajsko oblastjo in izseljenci v obdobju Kulturne revolucije je bilo ključnega pomena izvesti rehabilitacijski proces, ki je vključeval obnovo statusa izseljencev, ki so se vrnil na Kitajsko, in njihovih sorodnikov, določitev posebnih ugodnosti za omenjeni skupini (kot na primer posebne kvote za vpis na najbolj zaželeno univerze v državi), oblikovanje ali ponovno vzpostavitev številnih organov in institucij, ki se ukvarjajo z izseljensko problematiko ter popravo krivic iz prejšnjega desetletja (Thunø 2001; Liu 2005; Barabantseva 2005). Ustava (*Zhonghua renmin gongheguo xianfa*) iz leta 1982 v 50. členu omenja izseljence kot posebno skupino: “Ljudska republika Kitajska ščiti zakonite pravice in interese kitajskih državljanov, ki živijo na tujem, in zakonske pravice in interese kitajskih izseljencev, ki so se vrnil na Kitajsko, ter družinskih članov

kitajskih državljanov na tujem." Oblast je zmanjšala nadzor nad potovanji v tujino, z Zakonom LR Kitajske o vstopu v državo in izstopu iz države (*Zhonghua renmin gongheguo gongmin ...*) iz leta 1985 pa je potovanje v tujino postala skoraj državljanska pravica.¹⁰ Kot poroča Wang (1999, citiran po Barabantseva 2005, 12), je centralna oblast LR Kitajske v obdobju med 1978 in 1990 sprejela več kot 50 zakonov in regulativ, ki so odražali naslednje smernice: 'Enakopraven tretma brez diskriminacije, ustrezná skrb z upoštevanjem posebnosti' (*yishi tongren, bude qishi, genju tedian, shidang zhaogu*). V drugi polovici osemdesetih let je centralna oblast začela revizijo obtožb na račun sorodnikov kitajskih izseljencev v obdobju Protidesničarske kampanje in Kulturne revolucije. Thunø (2001, 917) omenja revizijo 64.500 primerov, medtem ko Christiansen (2003, 130) navaja, da je bilo zavrženih 33.056 primerov iz časa Kulturne revolucije in 10.155 primerov pred tem; skupaj naj bi bilo kar 322.987 osebnih map kitajskih izseljencev očiščeno "pristranskega materiala". Prav tako so začeli z vračanjem zaseženega premoženja in nepremičnin med zemljiško reformo v petdesetih letih, Velikim skokom naprej¹¹ in Kulturno revolucijo, kar se je izkazalo za zelo zahtevno nalogo, saj precej primerov še v 21. stoletju ni doseglo epiloga (Thunø 2001, 917). Poprava krivic je bila razumljena kot ključni ukrep za vzpostavitev odnosa zaupanja med izseljenskimi skupnostmi in državo, ki bi posledično vodil do povečanja donacij in remitanc s strani izseljencev.¹² Kljub precejšnjemu trudu s strani centralne oblasti se remittance niso bistveno povečale. Oblast se je zato odločila, da bo, tudi zaradi spremenjenih ekonomskih okoliščin, začela spodbujati direktne naložbe. Že leta 1979 je država ustanovila štiri posebna 'ekonomska območja' (*jingji tequ*) v Shantouvu, Zhuhaiju in Shenzhenu v provinci Guangdong ter Xiamenu v provinci Fujian, do leta 1987 pa še na 33 obalnih območjih. Zakonodaja (*Zhonggong zhongyang guowuyuan ...* 1983) je zagotavljala privilegirán položaj kitajskim državljanom na tujem (vključno s Tajvanom in Hongkongom), ki so želeli investirati in ustanoviti izvozna podjetja. Rezultat teh ukrepov je bila povečana stopnja direktnih naložb s strani izseljencev, ki so tako postali pglavítvni investitorji v LR Kitajski (po navedbah Zhuanga (2000, 380) njihov delež presega 60 odstotkov vseh tujih naložb). Zakon LR Kitajske o zaščiti pravic in interesov izseljencev, ki so se vrnilí v domovino, in sorodnikov izseljencev (*Zhonghua renmin gongheguo guiqiao ...*) iz leta 1990 je izpostavil omenjeni skupini ljudi kot posebno družbeno skupino z nekaterimi posebnimi ugodnostmi (univerzitetne vpisne kvote za sorodnike izseljencev) in tako še dodatno zaščítíl prakso remitiranja in investiranja kitajskih državljanov na tujem v LR Kitajsko.

V želji, da bi pritegnili še večje število direktnih investicij, je kitajska oblast po letu 1990 ciljno publiko emigracijskih politik razširila na vse Kitajce, živeče po svetu (t. i. 'etnične Kitajce' ali *haiwai ren*), in ne zgolj na svoje državljane. V

130 uradnih dokumentih se tako skoraj ne pojavlja več izraz *huaqiao* ('izseljenec, ki je obdržal državljanstvo LR Kitajske'), temveč so vsi izseljenci z ali brez kitajskega državljanstva poimenovani 'prekomorski Kitajci' oziroma *haiwai huaren*. Centralna oblast je torej princip državljanstva nadomestila s principom "izvora" oziroma etnične pripadnosti ter tako vključila vse tiste državljane drugih držav, ki čutijo pripadnost "kitajskemu narodu":

Pri delu z etničnimi Kitajci moramo biti pozorni na dejstvo, da so povezani z našo državo s 'krvnimi vezmi' (*xueyuan*), s 'krajevnimi vezmi' (*diyuan*) in s kulturnimi tradicijami. Še več, še vedno gojijo čustva do kitajskega naroda (*Zhonghua minzu*) in še vedno vzdržujejo družinske in prijateljske občutke. Posledično moramo biti pozorni na to, kako razmišljamo o njih in z njimi prijazno ravnati.¹³

V samo središče teh prizadevanj je država postavila kategorijo 'novih migrantov' (*xin yimin*). Gre za zelo heterogeno skupino izseljencev,¹⁴ ki je Kitajsko zapustila po letu 1979 oziroma po začetku reform in ki naj bi ji bilo skupno predvsem, da so 'iz rasnega in kulturnega gledišča sorodna skupina' (*cong zhongzu, wenhua yiyi shang jiang, xinyimin shi wei tonglei quanti*) (Zhuang 1997, 6). Zhao Hongying (2000, citiran po Barabantseva 2005, 19), kitajski raziskovalec izseljenske tematike, meni, da je novim migrantom skupno, da so "rojeni v Novi Kitajski¹⁵ in da so odrasli pod rdečo zastavo". Leta 2001 so v skladu z novo usmeritvijo dopolnili zaščitni zakon iz leta 1990 (Thunø 2001, 928). Pravice in ugodnosti izseljencev, ki so se vrnili iz tujine, in njihovih sorodnikov so omejili (npr. socialno zavarovanje sorodnikov izseljencev so prenesli s pleč države na same sorodnike), domislili nove načine zaščite za posebno visoke tehnološke investicije na Kitajskem ter omogočili investitorjem pogoste vstopne in daljša bivanja na Kitajskem (Thunø 2001, 928). Cilj takšnih zakonskih sprememb je pritegniti novejšo izseljence, predvsem uspešne študente in podjetnike, ki so se naselili v ZDA in Evropi, ter jih aktivno vključiti v proces ekonomskega in družbenega razvoja Kitajske. Po mnenju nekaterih raziskovalcev (npr. Duara 2003; Liu 2005; Thunø 2001) se z diskurzom o "novih migrantih" in seriji politik, namenjeni prav tej kategoriji izseljencev, kitajska država sooča s posledicami globalizacije in vse večjim številom transnacionalnih migrantov, ki jih preteklo teritorialno zamejene politike niso zaobsegle. Po mnenju Duare (2003, 14) gre za "deteritorializacijo ideologije nacionalizma", s katero se nacionalna država prilagaja na bolj fleksibilno naravo transnacionalnega kapitalizma. V takšnih pogojih se ideologija nacionalizma obrača od svoje teritorialne državljanske oblike h kulturno-etnični verziji, ki je bolj uglašena s prizadevanji za globalno konkurenčnost (Duara 2003, 14). S sklicevanjem na pripadnost skupni "rasi", kraju izvora in kulturi, torej *blut und boden* ideologijo, si kitajska država prizadeva doseči dvoje: pripeljati razseljene etnične Kitajce ponovno pod okrilje nacionalne države ter prenesti

stališča in strategije nacionalne države kitajskim izseljenskim skupnostim (Liu 2005, 302). Metode, s katerimi centralna oblast skuša doseči ta cilja, pa vključujejo kitajske izseljenske organizacije in združenja (glej npr. Nyiri 1999; Li 1998), propagandne aktivnosti (glej npr. Louie 2000) in izobraževalne sheme.

4. Državne institucije, ki se ukvarjajo z izseljensko tematiko, in njihove naloge

Skupaj z razvojem emigracijskih politik je centralna oblast postopoma ustanavljala različna vladna in državna telesa, ki se ukvarjajo z izseljensko tematiko. Danes se tako z različnimi vidiki emigracije, remitanc in izseljenskih investicij ukvarja cela vrsta državnih in nevladnih institucij, katerih poglavitna naloga je povezovanje centralne vlade z izseljenci in zaščita pravic in interesov sorodnikov izseljencev ter tistih, ki so se vrnil v domovino. Vladni urad za izseljenske zadeve (*Guowuyuan qiaowu bangongshi*) ali kratko *Qiaoban*, ki je administrativno del državnega sveta, je bil ustanovljen davnega leta 1949,¹⁶ a je v času Kulturne revolucije prekinil delovanje in bil ponovno vzpostavljen leta 1974. Med njegovimi nalogami je oblikovanje in implementacija emigracijskih politik, izvedba raziskovalnega dela na temo kitajskega izseljenstva, informiranje državnega sveta in Centralnega komiteja KKP, zaščita pravic izseljencev, podpora delovanju izseljenskih medijev in kitajskih jezikovnih šol, namenjenih izseljencem, ter spodbujanje sodelovanja in izmenjave izseljencev s Kitajsko na področju ekonomije, znanosti, kulture in izobraževanja (Gov.cn 2009). Ustanova ima pisarne na provincijski, mestni, okrajni in celo okrožni ravni. Leta 1956 je bila ustanovljena Vsekitajska izseljenska zveza (*Qiaolian*). Gre za "nevladno" ustanovo z nalogo povezovanja sorodnikov izseljencev in izseljencev, ki so se vrnil v domovino, s KKP. Med Kulturno revolucijo je prav tako prenehala delovati in je bila ponovno vzpostavljena leta 1978. Federacija je imela leta 1994 več kot 2.000 izpostav na provincijski in mestni ravni ter več kot 8.000 na nižji administrativni ravni (okraj, okrožja, vasi) (Nyiri 2005, 140). Od leta 1956 vsakih pet let (razen med Kulturno revolucijo, po kateri je bil prvi kongres leta 1984) poteka Nacionalni kongres 'izseljencev, ki so se vrnil v domovino, in njihovih sorodnikov' (*Quanguo guiqiao qiaojuan dabiao dahui*). Zadnji, že osmi po vrsti, je bil julija 2009 v Peking, kjer je več kot 1.100 delegatov "pripravilo revizijo dela Federacije, izvolilo novo vodstvo, spremenilo statut in nagradilo tiste, ki so pripomogli k razvoju države" (Chinaview.cn 2009). Vsekitajski ljudski kongres je leta 1983 prav tako ustanovil posebno Izseljensko komisijo (*huaqiao weiyuanhui ali renda de qiaowei*), medtem ko je bila v sklopu Kitajske ljudske politične posvetovalne konference prav tako ustanovljena Komisija za Tajvan, Hongkong, Macao in izseljence (*Quanguo zhengxie*

132 *taiaogangqiaowei*). Pod sponzorstvom istega državnega telesa je leta 1997 nastalo tudi Združenje kitajskega prekomorskega prijateljstva (*Zhonghua haiwai lianyihui*), ki podpira “enotnost sinov in hčera Kitajske in združitev domovine” (Thunø 2001, 923). Leta 1992 je v povezavi z Uradom za izseljence nastalo Združenje prekomorske izmenjave (*Haiwai jiaoliu xiehui*), ki naj bi še dodatno pospešilo vzpostavitev in vzdrževanje vezi med centralno vlado in izseljenskimi skupnostmi. Na koncu naj omenim še politično stranko *Zhigong dang*, ki združuje državljane z izseljenskimi povezavami, torej predvsem sorodnike izseljencev, in je del Združene fronte Kitajske pod vodstvom KKP. Občasno se z določenimi vidiki izseljenske tematike ukvarjajo tudi druge institucije LR Kitajske, kot na primer Vsekitajska ženska federacija (*Zhonghua quanguo funü lianhehui*), ki izvaja raziskave in pripravlja izhodišča za oblikovanje politik v primeru ‘otrok izseljencev, ki so ostali na Kitajskem’ (*liushou ertong*).

Prednostna naloga naštetih ustanov je torej povezovanje izseljenskih skupnosti s centralno oblastjo, z državo ali lokalnimi oblastmi. Te aktivno podpirajo obiske vidnih državnih predstavnikov na območja naselitve izseljencev in vabijo predstavnike izseljenskih skupnosti na obiske v LR Kitajsko v sklopu kampanje ‘iti ven in povabiti noter’ (*zou chuqu, qing jinlai*) (Cheng in Ngok 1998, citirana po Nyiri 2005, 150). Leta 1991 so različne uradne institucije v provinci Guangdong poslale v tujino kar 381 delegacij, kar je vključevalo 2.093 oseb. Čez štiri leta, leta 1995, je število delegacij naraslo na 526, skokovito pa se je povečalo tudi število delegatov – na kar 21.966 oseb. Med letoma 1993 in 1997 je vodstvo province Fujian organiziralo 136 uradnih obiskov v tujini, kjer so se srečali z več kot 800 izseljenskimi organizacijami (Chang 2000, 69). Nyiri (2005, 150) poroča, da kitajski državni predstavniki najraje obiskujejo Rim – Federacija kitajskih združenj v Rimu je v letu 1998 sprejela kar 270 uradnih delegacij.¹⁷ Zgoraj omenjene državne institucije tudi aktivno spodbujajo nastanek različnih izseljenskih organizacij. Vzpostavitev povezave med novimi migranti in izseljenskimi organizacijami na eni strani in LR Kitajsko na drugi je ključnega pomena v novejših poudarkih kitajske emigracijske politike, oziroma z besedami enega najvidnejših kitajskih raziskovalcev izseljenske tematike Zhuang Guotuja (1997, 6), “vsak nov migrant bi moral postati član ene izmed kitajskih izseljenskih organizacij”. Cheng in Ngok (1998, citirana po Nyiri 2005, 152) ugotavljata, da organi Urada za izseljence opazujejo in zbirajo podatke o vidnejših pripadnikih izseljenskih skupnosti, celo o dnevnikih navadah, prehranjevalnih metodah, sorodstvenih povezavah in vrednotah, vse z namenom “prepričati” izbrane predstavnike v aktivnosti, ki so skladne s politiko izseljenskih državnih organov. V kolikor posameznik ni dojemljiv za “prepričevanje”, se organi lotijo nekoga, ki je bolj dojemljiv ali pa ustanovijo konkurenčno izseljensko organizacijo, katere predstavniki bodo bolj naklonjeni sodelovanju z državnimi izseljenskimi

organi (Cheng in Ngok 1998, citirana po Nyiri 2005, 152). Pomembna razlika v delovanju državnih izseljenskih organov je tudi v povečani institucionalizaciji in centralizaciji (glej Nyiri 1999; Liu 1998). Pred letom 1990 so izseljenske organizacije nastajale glede na 'skupen izvor' (*tongxianghui*), na združenja oseb s skupnim priimkom (klani), na profesionalna združenja ali religijska združenja. Po letu 1990 pa centralna oblast in lokalne oblasti težijo k oblikovanju krovnih organizacij in "sistematizaciji in koordinaciji aktivnosti skozi organizacijo velikih regionalnih zborovanj" (Barabantseva 2005, 21). Primer takšnega združenja je na primer Evropska zveza kitajskih izseljenskih organizacij (*Ouhua lianhui*), kjer sodeluje več kot 200 kitajskih izseljenskih organizacij iz 24 držav (Oulian 2008).

5. Centralna oblast LR Kitajske in njeno razumevanje vloge izseljenskih skupnosti: dva primera

Z vsebinskega vidika se emigracijska politika LR Kitajske z vso pripadajočo institucionalno podporo osredotoča na nekaj tem, ki so ključnega pomena za notranjo in zunanjo politiko države. Doprinos izseljencev razume v podpiranju nadaljnjega gospodarskega razvoja države skozi investicije, remittance in produkcijo znanja (vrhunski raziskovalci, ki so se vrnili v domovino, da bi pomagali pri razvoju znanosti in raziskav) na eni strani, in pri iskanju in zagotavljanju podpore kitajskim zunanjepolitičnim projektom ter ustvarjanju pozitivne podobe Kitajske in KKP na drugi strani. Kitajski izseljenci so skozi mehanizme in strategije različnih izseljenskih institucij na centralni in lokalni ravni vključeni v veliki projekt modernizacije države. Wang Zhaoquo, član politbiroja in podsekretar Stalnega komiteja Vsekitajskega ljudskega kongresa, je v nagovoru izrazil pričakovanja, ki jih država goji do kitajskih izseljencev, in sicer "da bodo izseljenci, njihovi družinski člani in tisti, ki so se vrnili v domovino, prispevali k modernizaciji domovine, ponovni združitvi s Tajvanom, promociji kitajske kulture in razvoju prijateljstva med Kitajci in narodi sveta" (*Renmin wang* 2004).

5.1. Kitajski izseljenci kot motor modernizacije: primer strokovnjakov povratnikov

Med ključnimi nalogami kitajske države v 21. stoletju je pritegniti nazaj vrhunske raziskovalce, ki so doštudirali na elitnih tujih univerzah in se kalili v vrhunskih raziskovalnih ali drugih mednarodnih ustanovah. Strategija 'podpirati študij v

tujini, spodbujati vračanje kitajskih študentov v domovino in vzdrževati njihovo svobodo gibanja' (*zhichi liuxue, guli huiguo, lai qu ziyou*) se sooča z dejstvom, da mnogo študentov po končanem študiju v tujini tudi ostane in si tam poišče zaposlitev (Biao 2003, 30). Ta zelo uspešna skupina izseljencev,¹⁸ imenovana tudi 'morske želve' (*haigui pai*),¹⁹ bi v primeru vrnitve s svojim v tujini pridobljenim znanjem lahko bistveno pripomogla k uveljavitvi LR Kitajske kot velesile na področju znanosti in raziskav. Tem izseljencem so v primeru vrnitve namenjene številne ugodnosti, kot so t. i. zelene karte, naselitve v posebnih 'tehnoloških parkih' (*huiguo liuxuesheng chuangye yuanqu*), davčne olajšave, posebni podjetniški krediti, subvencije za šolanje otrok, subvencije za nakup nepremičnin (Biao 2003, 31). Strategija se je izkazala še posebno uspešna med ekonomsko krizo. Članek v časniku *China Daily* (2008) poroča o precejšnjem zanimanju etničnih Kitajcev, prej zaposlenih v finančnih institucijah na Wall Streetu, da si poiščejo nove, bolj perspektivne zaposlitve na Kitajskem. Karikatura poleg članka prikazuje vrsto morskih želv, vsako s poslovno aktovko, ki plava pod gladino razburkanega morja. Prva želva v vrsti spodbuja preostale, da "je še samo 8.000 km do Šanghajskega zaposlitvenega sejma in naj bodo pozorne, da se njihove diplome MBA in življenjepisi ne zmočijo". Kljub temu se kitajska oblast zaveda, da se mnogi izseljenci strokovnjaki niso pripravljene za stalno preseliti nazaj na Kitajsko, zato centralna vlada spodbuja vključitev v raziskovalne ali visokošolske ustanove tako v tujini kot na Kitajskem, kar seveda vključuje pogosto gibanje med njimi. Politika 'vrniti se in služiti domovini' se je tako razvila v 'služenje domovini' (*huiguo fuwu – weiguo fuwu*) (Liu 1998, 302). Ker kitajska država še vedno vsaj načelno spodbuja ekspatriacijo kitajskih izseljencev in njihovo naturalizacijo v državah naselitve, je zadnjo krilatico pragmatično spremenila v 'služiti kitajskemu narodu' (*weihua fuwu*) (Chong 1999, citiran v Barabantseva 2005, 17), ki omogoča etničnim Kitajcem, da ostanejo vključeni v države naselitve, hkrati pa s svojimi znanjem, sposobnostmi in finančnimi sredstvi pripomorejo k "izgradnji domovine". Raziskava, ki jo je leta 2000 izvedlo kitajsko ministrstvo za izobraževanje, je razkrila, da se je le 44 odstotkov od 551 strokovnjakov, ki so se vrnili v domovino in se naselili v 13 tehnoloških parkih, tam naselilo za stalno (Ministrstvo za izobraževanje LR Kitajske 2001, citirano po Biao 2003, 31).

5.2. Podpora zunanjepolitičnim ciljem in pozitivna podoba Kitajske: primer olimpijskega ognja

Moto kitajske zunanje politike v 21. stoletju ponazarjata krilatici 'miren vzpon' (*heping jueqi*) oziroma novejša različica 'miren razvoj' (*heping fazhan*), s katerima želijo predstavniki LR Kitajske ponazoriti, da je Kitajska odgovorna velesila, ki se ne želi zaplesti v nepotrebne mednarodne konfrontacije in se želi posvetiti

predvsem razvoju 'modela socializma s kitajskimi značilnostmi' (*Zhongguo tese de shehuizhuyi*). Kljub temu odločitve centralne vlade pri nekaterih notranje- ali zunanjepolitičnih odločitvah vzbujajo nestrinjanje svetovne politične javnosti in civilne družbe. Eden od načinov, kako takšno nestrinjanje omiliti oziroma pridobiti podporo določenih svetovnih političnih akterjev, je tudi preko delovanja izseljenskih skupnosti. Sodobna kitajska država razume izseljenske skupnosti kot ključne pri projiciranju pozitivne mednarodne podobe Kitajske, pri pospeševanju velike nacionalne združitve s Tajvanom ter pri promoviranju kitajskega ekonomskega in kulturnega napredka (Liu 1998, 308–310). Predstavniki LR Kitajske v svojih nagovorih izseljence brez izjeme pozivajo k "nasprotovanju neodvisnosti Tajvana in promoviranju združitve z domovino" (*fandu cutong*). Že omenjeni član politbiroja Wang Zhaoguo je v na sedmem Kongresu kitajskih izseljencev julija 2004 poudaril, da

upa, da bodo izseljenci prispevali k združitvi dežele, saj ti priznavajo, da bo združitev prinesla blaginjo ljudem na obeh straneh Ožine (op. a. Tajvanske ožine), medtem ko bi ločitev pripeljala do katastrofe. Izseljencem je priporočil, naj zagovarjajo principa 'mirne združitve' in 'ena država, dva sistema'; da zgradijo most čez Ožino, ki bo utemeljen na skupnih kulturnih tradicijah, nacionalnih občutkih in državnih interesih; da si prizadevajo za ekonomsko in kulturno izmenjavo; in da trdno nasprotujejo vsem separatističnim aktivnostim v želji po skorajšnji združitvi (citirano v China Embassy 2004).

Izseljenci, organizirani v propekinška združenja, se na takšne predloge centralne vlade običajno odzovejo z različnimi deklaracijami, izjavami ali celo organiziranimi demonstracijami, ki podpirajo stališča centralne vlade. Primer je t. i. Johannesburška deklaracija iz leta 2004, ki poziva vse kitajske izseljence, da spodbujajo mirno združitev Tajvana z LR Kitajsko. Ta je nastala v sklopu Konference o mirni reunifikaciji Kitajske, ki je potekala 19. januarja 2004 v Johannesburgu, kjer je tisti dan nastala tudi Vseafriška zveza za mirno reunifikacijo Kitajske. Gre za zvezo različnih kitajskih izseljenskih skupnosti, živečih v Afriki. Konferenco sta vodila podpredsednik pomembne izseljenske provladne organizacije Vsekitajska izseljenska zveza (*Qiaolian*) in vodja Zveze za mirno reunifikacijo Tajvanske ožine, ki je tudi provladna "nevladna" kitajska organizacija. Eden od govorcev, gospod Wong, predsednik Združenja Kitajcev v Južni Afriki, je na konferenci izpostavil, da

so kitajski izseljenci povsod po svetu oblikovali svoje skupnosti. Mnogi med njimi so bili rojeni v državah, kjer so sedaj in ne govorijo kitajsko, pa kljub temu čutijo, da imajo korenine na Kitajskem, priznavajo, da so Kitajci in so zelo zaskrbljeni za svoje sonarodnjake na Tajvanu, saj menijo, da je Tajvan del kitajskega ozemlja (citirano v China Embassy Czech Republic 2004).

136 V tovrstnih govorih in izjavah se brez dvoma odražajo stališča uradnega Pekinga, občasno pa gre celo za dobesedne navedbe.

Za izboljšanje mednarodne podobe Kitajske je bila že sama kandidatura za organizacijo poletnih olimpijskih iger v letu 2008 izrednega pomena. Posledična uspešna kandidatura pa je “izpolnitev stoletnih sanj za Kitajce /.../ in upamo, da bodo igre služile kot most, ki bo pripeljal do boljšega razumevanja Kitajske s strani sveta in da bo Kitajska bolje razumela svet” (*Chinawiew.cn* 2008). Besede Xi Jinpinga, podpredsednika LR Kitajske, izražajo kitajsko razumevanje mednarodnih odnosov v preteklem stoletju. To obdobje tako v znanstvenem diskurzu kot tudi v politični in javni govorici na Kitajskem pogosto imenujejo ‘stoletje ponižanja’ (*bainian guochi*), v katerem se je Kitajska iz svetovnega centra moči prelevila v “azijskega bolnika” (posledica opijskih vojn), dokler se ni pod komunistično močjo začela ponovno vzpenjati. Po mnenju Callahana (2004, 202) takšen diskurz govori o tem, da kitajske negotovosti ne izvirajo zgolj iz gospodarskega in vojaškega dohitevanja Zahoda, temveč da so predvsem simbolne narave. Olimpijske igre v Pekingu so tako dojete kot zgodovinska prelomnica, ko je svet v LR Kitajski ponovno prepoznal ne zgolj ekonomsko, temveč tudi politično in kulturno velesilo. Končno Kitajska prevzema “pravičen položaj na svetovnem prizorišču” in prav popolno izpeljane in v vseh ozirih presežne olimpijske igre so v očeh kitajske politične elite pokazatelj resnične geopolitične teže države. V takšnih okvirih postane vsak dogodek, povezan z olimpijskimi igrami, političen in zgodovinsko simbolen.

Takšna je bila tudi pot olimpijskega ognja. S tradicionalnim začetkom v Grčiji in z zaključkom v Pekingu je ta prepotoval kar 137.000 km, kar je bila najdaljša pot, ki jo je olimpijski ogenj opravil od začetka te tradicije na poletnih olimpijskih igrah v Berlinu leta 1936 (*China Daily* 2007). Pot simbola miru, ki ga je kitajski pripravljalni odbor poimenoval ‘popotovanje harmonije’ (*hexie zhi lü*), se je že kmalu po začetku sprevrgel v vse prej kot harmonično aktivnost. Pot je bila mnogokrat prekinjena zaradi številnih in množičnih demonstracij v podporo neodvisnemu Tibetu, dogajanjem v Darfurju, samostojnem Tajvanu, na Kitajskem prepovedanem verskem gibanju Falong gong, spoštovanju človekovih pravic v LR Kitajski, itd. V Parizu, na primer, se je povorka spremenila v kaos, ko je raznovrstna koalicija protikitajskih aktivistov (aktivistične skupine v podporo Tibetu, Darfurju in človekovim pravicam) poskušala preprečiti njeno nadaljevanje. Kitajski varnostniki so baklo nekajkrat ugasnili, jo nazadnje umaknili na avtobus in celo skrajšali pot skozi Pariz (*The New York Times* 2008). Z ostrimi protesti se je olimpijska bakla spopadala pravzaprav med celotno, zelo ambiciozno zastavljeno potjo, do vidnejših izbruhov nezadovoljstva s strani protikitajskih aktivistov pa je prišlo na primer v Londonu, San Franciscu,

Canberri, itd. V poznejšem delu poti je bila opažena povečana demonstracijska aktivnost kitajskih izseljenskih skupnosti. Demonstracije, ki so jih organizirali kitajski izseljenci 19. 4. 2008 v Londonu, so bile prve demonstracije v režiji kitajskih migrantov v Veliki Britaniji sploh (*Xinhuanet* 2008b). V Canberri se je procesije udeležilo okoli 2.000 podpornikov svobodnemu Tibetu in do 15.000 podpornikov Kitajske (v večini kitajski študenti). Protesti so se končali s pretepom med avstralsko policijo in kitajskimi spremljevalci bakle (varnostniki), ki so prekorali svoja pooblastila (*The Daily Telegraph* 2008). Ob dogodkih, povezanih z olimpijskim ognjem, je več izseljenskih združenj obsodilo protikitajske demonstracije. Vsefilipinsko kitajsko združenje pa je podalo še ločeno izjavo, ki

obsoja prezira vredna dejanja nekaterih tibetanskih separatistov, ki poskušajo sabotirati pekinške olimpijske igre. Tibetanski separatisti in protikitajski elementi, ki so poskušali z nasiljem kaliti pot olimpijskega ognja pod pretvezo 'mirnih demonstracij', so ne samo kršili zakone in osramotili olimpijske ideale, ampak tudi prizadeli čustva ljudi, ki ljubijo mir širom sveta, predvsem pa čustva kitajskega naroda, vključno s tibetanskimi sonarodnjaki in kitajskimi izseljenci (citirano v *Xinhuanet* 2008a).

Kljub temu da diplomatsko-konzularna predstavništva LR Kitajske niso formalno sodelovala pri organizaciji prokitajskih protestov, pa so mnogi mnenja, da so imele kitajske ambasade – in preko njih centralna vlada LR Kitajske – aktivno vlogo pri t. i. spontanah izrazih kitajskega domoljubja in podpore domovini. Tiskovni predstavnik kitajskega zunanjega ministrstva Jiang Yu je na redni tiskovni konferenci aprila 2008 na vprašanje novinarja o podpori kitajskih ambasad pri organizaciji prokitajskih demonstracij odgovoril s protivprašanjem:

Ne vem, o katerih demonstracijah govorite. Videli smo veliko na to temo. Ali mislite tiste, v katerih so sodelovali nekateri kitajski izseljenci in so nasprotovale separatizmu, vmešavanju v kitajske notranje zadeve in zlonamernim napadom na Kitajsko s strani zahodnih držav? Mislim, da izražajo svoj pravični stav. Ali mislite, da je potrebno sodelovanje kitajske vlade za to? (citirano v *China Embassy Bulgaria* 2008).

Vendar so dogodki v Canberri razkrili, da so se tamkašnje prokitajske demonstracije najverjetneje dogajale ob izdatni podpori kitajskih diplomatsko-konzularnih predstavništev. Ker je kitajska skupnost v Canberri maloštevilčna, se je večina protestnikov pripeljala tja z več kot dvajsetimi avtobusi iz Sidneya in Melbournea. Ker so bili protestniki izredno dobro organizirani in opremljeni s profesionalno izdelanimi pripomočki (zastave, plakati, slogani), vodje demonstracij pa so uporabljali radiotelefone in barvno usklajene uniforme, so se že takoj pojavile spekulacije, da je šlo za centralno organizirano akcijo, v katero je bila vpletena tudi lokalna kitajska ambasada. Predstavnik lokalnih

138 oblasti, Jon Stanhope, je za medije potrdil, da je kitajska ambasada v Canberri pomagala pri prevozu 10.000 kitajskih študentov, ki so v številu nekajkrat prekašali tibetanske aktiviste (*The Daily Telegraph* 2008). Po njegovem mnenju ni dvoma o vpletenosti kitajske ambasade, saj naj bi sam kitajski veleposlanik v Avstraliji nakazal, da je bil v tesnem kontaktu s predstavniki kitajskih izseljenskih organizacij predvsem v Sidneyu in Melbournu (*The Daily Telegraph* 2008). Tudi Yang Hengjun (2008), priznani internetni komentator, pisatelj ter izvedenec za zunanje zadeve LR Kitajske je v svojem komentarju na domači spletni strani *United Press International Asia* opozoril kitajsko ambasado:

Vprašal sem se, kdo je ponudil brezplačni prevoz in obroke hrane tistim Kitajcem (op. a., ki so protestirali) v Avstraliji. Rad bi spomnil kitajsko ambasado, da vmešavanje v kakršnokoli obliko lokalnih demonstracij po mednarodnem zakonu ni dovoljeno. Kakršnokoli drugačno ravnanje lahko ogrozi interese lokalnih Kitajcev in mednarodne odnose.

V pričanju na Komisiji za ameriško-kitajsko ekonomsko in varnostno oceno (US-China Economic and Security Review Commission), ki pripravlja priporočila za ameriški Kongres, je izredna profesorica z Univerze v Christchurchu, Anne-Marie Brady (2009), izjavila, da

// so bili ti protesti in poznejše demonstracije pristni in ljudski, kar kaže na učinkovitost centralnih oblasti pri oblikovanju pozitivnega javnega mnenja znotraj kitajske diaspore, hkrati pa je treba omeniti, da so mnogi (op. a. protesti) prejeli podporo uradnih struktur, tako simbolno kot praktično. / ... / Med demonstracijami, ki so spremljale pot olimpijskega ognja, na primer v Canberri, San Franciscu ali Seulu leta 2008, kitajski izseljenci niso bili prisiljeni pojaviti se na demonstracijah, in tisti, ki se niso, niso utrpeli kakšnih posledic. Tisti, ki pa so se pojavili, so prejeli brezplačne majice, spominke, prevoz in v nekaterih primerih celo nastanitev, vse pod sponzorstvom lokalnih uradnikov veleposlaništva in sponzorjev iz Kitajske.

Glede na institucionalni ustroj državne emigracijske politike ter na njihov način delovanja, vprašanje, ali so ambasade same posegle v organizacijo ali ne, niti ni bistveno. Emigracijski politiki LR Kitajske je v zadnjih desetih letih uspelo v heterogenih izseljenskih skupnostih vzbuditi občutke pripadnosti LR Kitajske ter z domišljenimi politikami, strategijami in propagandnimi prijemi "vzgojiti" takšno diasporično elito, ki je dojemljiva za usmeritve iz domovine. Centralni vladi je s pogostimi stiki s predstavniki izseljenskih organizacij, delegacijami iz LR Kitajske in obiski vidnejših izseljencev v krajih izvora uspelo ustvariti imaginacijo pripadnosti, ki ima za posledico močna čustva patriotizma in kitajskega nacionalizma med izseljenskimi skupnostmi. Ta čustva pa so s pomočjo učinkovitega propagandnega aparata usmerjena v doseganje tistih ciljev, ki so v samorazumevanju kitajske politične elite ključni za uveljavitev LR Kitajske kot velesile.

6. Sklep

139

Zgodovinski in aktualni pregled emigracijskih politik ter analiza dveh specifičnih primerov vključevanja izseljencev v državotvorne projekte LR Kitajske je prispevek v polju preučevanja emigracijskih politik. Številni izsledki pričajo o tem, da so emigracijske politike v določenih državah pomemben element državne zunanje in notranje politike. Dovelyn Rannveig Agunias (2009) je pregledala 45 institucij, namenjenih izseljencem, v 30, kot jih ona imenuje, državah v razvoju, in razkriva bolj ali manj inovativne načine, ki jih uporabljajo države izvora v želji (ponovne) vključitve izseljencev v sfero njihovega političnega in ekonomskega delovanja. Kot ugotavlja je učinkovitost in doseg tovrstnih institucij težko opredeliti, saj evalvacij tako rekoč ni, če že obstajajo, pa niso javno dostopne.

Uspešnost emigracijskih politik lahko ocenjujemo na podlagi zastavljenih ciljev določene države izvora. V primeru LR Kitajske je končni cilj Hu Jintaove administracije oblikovanje t. i. 'harmonične družbe' (*hexie shehui*), družbenoekonomske vizije prihodnje Kitajske, kjer ni več poudarek zgolj na gospodarskem razvoju, temveč na uravnoteženem družbenem razvoju. Del te vizije so tudi kitajski izseljenci (z ali brez kitajskega državljanstva), ki naj bi po svojih zmožnostih prispevali k modernizaciji "domovine" in njeni svetovni uveljavitvi. Ta splošna vodila so konkretizirana v notranje- in zunanjepolitičnih ciljih, ki jih zasleduje država, v katerih izstopajo gospodarski razvoj in vzdrževanje gospodarske rasti, združitev s Tajvanom ter okrepitev politične vloge v regiji in širše. Da bi kar najbolje izkoristila potencialni doprinos kitajskih izseljencev, država uporablja že uveljavljene, pa tudi bolj inovativne strategije. Če sledimo na začetku omenjeni tipologiji ukrepov (Levitt in de la Dehesa 2003), lahko med uveljavljene ukrepe uvrstimo birokratske reforme, ukrepe za pritegnitev remitanc in investicij ter ukrepe na ravni simbolne politike. Kot sem predstavila v prispevku, ima LR Kitajska razvejano strukturo ustanov, ki se na centralni (zakonodajni in izvršilni) kakor tudi na lokalni ravni ukvarjajo z izseljenskimi zadevami. Prav tako obstajajo tudi "nevladne" oziroma kvazi-vladne organizacije (Agunias 2009), ki igrajo ključno vlogo pri vzpostavljanju stikov med izseljenskimi skupnostmi in oblastjo. Zagotavljanje neprekinjenega toka remitanc in skoraj neskončne možnosti za tuje direktne investicije so zagotovljene z zaščitnim zakonom in drugimi odredbami, pa tudi s posebnimi ugodnostmi (posebne ekonomske cone, prilagojena davčna zakonodaja) ter simbolno politiko. Ukrepi simbolne politike ustvarjajo imaginacijo pripadnosti Kitajski ter tako transformirajo državo izvora v 'domovino' (*zuguo*) in kraj izselitve v 'dom' (*jia*). Simbolna politika pa je pomembna tudi pri bolj inovativnih prijemih emigracijske politike. Ukrepi, s katerimi kitajska oblast zagotavlja reimigracijo kitajskih študentov

140 in strokovnjakov, izražajo tako pragmatični kot simbolni značaj. Omenjena skupina izseljencev uživa številne ugodnosti znotraj “socialističnega sistema s kitajskimi posebnostmi” (visoke plače, ugodni krediti za nakup nepremičnin, podjetniški krediti, itd.), hkrati pa ji je priznana ključna vloga pri “izgradnji domovine”. Zdi se, da se kitajska država zaveda, kako pomembna je mobilnost za vrhunske raziskovalce in znanstvenike oziroma ‘talente’ (*rencai*), kot so poimenovani v državnem in medijskem diskurzu, saj celo spodbuja prost pretok brez birokratskih omejitev. Takšen pristop kot tudi celostna zasnova politik spodbujanja reimmigracije izraža zelo premišljeno zastavljeno vizijo razvoja. Ta nikakor ni več odvisen le od tujih direktnih investicij, remitanc in donacij, temveč predvsem od uspešnega prenosa know-howa z Zahoda na Kitajsko, tukaj v obliki etničnih Kitajcev, ki so pridobili izkušnje v vrhunskih svetovnih znanstvenih institucijah.

Sklenem lahko, da se LR Kitajska uspešno prilagaja novim zakonitostim migracijskih tokov in da njene emigracijske politike učinkovito služijo nacionalnim interesom. Zdi se, da se tovrstne politike še najslabše odrežejo pri vključevanju izseljencev v projekte zagotavljanja mednarodnega ugleda in oblikovanju prokitajskih stališč v mednarodni politiki. Tukaj namreč kitajska država bolj ali manj uspešno krmari med želenimi zunanjepolitičnimi cilji in ambicijami ter strahom, da bo preveč agresivna zunanja politika z instrumentalizacijo izseljencev ponovno privedla do šovinističnih izpadov večinskega prebivalstva v državah naselitve, ki so v preteklosti močno zaznamovali kitajske skupnosti v Jugovzhodni Aziji.

Opombe

141

¹ Članek je bil najprej predstavljen kot prispevek na mednarodni konferenci “Transnacionalne etnične skupine” v Ljubljani med 21. in 22. junijem 2008. Za komentarje poznejših verzij prispevka sem zelo hvaležna Romani Bešter, Barbari Kežzar, Janezu Pircu in Maji Veselič ter anonimnima recenzentoma.

² V besedilu je država, kamor se oseba priseli, poimenovana “država sprejemnica”, medtem ko je država, iz katere se oseba izseli, poimenovana “država izvora”.

³ V angleškem jeziku: immigrant integration, refugee and asylum policies, immigration controls.

⁴ Poimenovanje “emigracijske politike” je izbrano zaradi analogije z “imigracijskimi politikami”. Gre za sklope politik, ki želijo upravljati z migracijskimi tokovi, vendar so oblikovalci in izvajalci politik različni; v prvem primeru gre za državo izvora, v drugem pa za državo sprejemnico.

⁵ Izraz ‘remittance’ (v angl. jeziku remittances) uporabljam za specifični povratni finančni tok izseljencev, katerega prejemniki so predvsem gospodinjstva in družinski člani izseljenca. Nekateri drugi avtorji (npr. Pirc 2009) raje uporabljajo izraz “nakazila migrantov”, ki pa je po mojem mnenju preširok, saj bi pod to kategorijo lahko uvrščali tudi donacije in investicije izseljencev v državo izvora.

⁶ Ministri brez resorja oziroma brez listnice so člani ministrskega sveta in svetujejo predsedniku republike in predsedniku vlade v zvezi z vprašanji s svojega področja dejavnosti (*Predsednik Vlade RS* 2010).

⁷ Pri zapisovanju kitajskih besed v slovenščini uporabljam mednarodno priznan latinični zapis pinyin. Pri zapisovanju in pregibanju besed ne sledim povsem pravilom Slovenskega pravopisa (2001), temveč Predlogom za zapisovanje in pregibanje besed iz japonščine in kitajščine (2009), ki so jih oblikovali na Oddelku za azijske in afriške študije Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Pri pregibanju kitajskih besed nikoli ne krajšam osnov kitajskih besed, temveč samo podaljšujem zadnjo sestavino.

⁸ Dr. Sun Yatsenu (prvemu predsedniku Republike Kitajske) in somišljenikom je uspelo že pred revolucijo leta 1911 mobilizirati celotno diasporo z namenom zagotoviti podporo, obnovo in blagostanje domovine. Prav pomoč članov diaspore naj bi bila ključnega pomena za uspeh revolucije, ki je vzpostavila republiko in končala obdobje večtisočletnega cesarstva. Pravice, ki so bile dodeljene pripadnikom diaspore, so bile zahvala, ker so se postavili na “pravo stran” (Cohen 1997, 89).

⁹ V uradnih dokumentih so ‘kitajski izseljenci, ki so zadržali državljanstvo LR Kitajske in se za stalno naselili v kakšni drugi državi’ (so torej imeli dovoljenje za stalno ali začasno bivanje), poimenovani huaqiao, medtem ko so ‘sorodniki takšne osebe’ poimenovani qiaojun. V qiaojun kategorijo se uvrščajo zakonec, starši, otroci, bratje in sestre, stari starši, zakončevi starši, zakončevi stari starši, pravnuki, posvojenci ali druge osebe, ki jih je izseljenec dolžan preživljati. ‘Izseljenec, ki se je vrnil na Kitajsko’ (guiqiao), pa je le tisti izseljenec, ki se je vrnil na Kitajsko, potem ko se je za stalno naselil v drugi državi in ima tam urejeno stalno prebivališče (Thunø 2001, 915).

¹⁰ Novi zakon je omogočil tudi običajnim ljudem (in ne zgolj državnim uradnikom) pridobitev potnih listov, v kolikor si lahko priskrbijo vabilo in sponzorstvo iz tujine. Od leta 1994 lahko oseba zapusti Kitajsko tudi brez izstopnega dovoljenja, če je v tujino, zaradi enakega razloga, potovala vsaj enkrat prej. Po letu 2005 pa lahko prebivalci urbanih območij zaprosijo za potni list le na

podlagi svoje osebne izkaznice (Biao 2003, 26).

¹¹ Veliki skok naprej je poimenovanje kampanje kitajske vlade med letoma 1985 in 1961, ki je z uvedbo gospodarskih in družbenih reform poskušala oblikovati napredno komunistično družbo.

¹² Remittance iz tujine so bile kot pomemben vir tuje valute legalizirane že leta 1955 z dekretom o zaščiti remitanc, ki jih je izpostavil kot zakonit dohodek, v katerega naj se država ne bi vmešavala, četudi se ta denar porabi za razkošne pogrebe, poroke in druge ceremonije, kar v socialističnem sistemu ni bilo nezaželeno (Thunø 2001, 917).

¹³ Izsek Povzetka sestanka Državnega sveta na temo izseljenskih zadev (*Guowuyuan qiaowu gongzuo huiyi jiyao*) z dne 9. 5. 1989, citiran v Thunø (2001, 921).

¹⁴ Čeprav mnogo "novih migrantov" še vedno izvira s tradicionalnih območij emigracije v južni Kitajski, pa delež izseljencev, ki prihajajo iz urbaniziranih industrijskih središč širom Kitajske, skokovito narašča. Najpomembnejše jedro te skupine tvorijo študenti in profesionalci, ki so se naselili v industrijsko najbolj razvitih državah.

¹⁵ Nova Kitajska je tukaj rabljena kot sinonim za Ljudsko republiko Kitajsko po uvedbi reform leta 1978.

¹⁶ Ob ustanovitvi se je imenoval Komisija za izseljenske zadeve (*Huaqiao shiwu weiyuanhui*), sedanji naziv pa je pridobil leta 1978 (Barabantseva 2005, 10).

¹⁷ Nyiri (2005, 150) opozarja, da je ta podatek treba vrednotiti tudi v luči imigracijske politike evropskih držav. Državljan LR Kitajske namreč le stežka pridobi turistično vizo za evropske države in zato nekateri izrabljajo institut uradnih delegacij.

¹⁸ V ZDA so na primer kitajski študenti med najštevilčnejšimi (v šolskem letu 2007/08 se je na ameriške univerze vpisalo preko 81.000 študentov iz Kitajske) in najuspešnejšimi, pred njimi so po številu le indijski študenti, med najboljšimi ameriškimi profesorji pa naj bi bilo kar 20–30 odstotkov etničnih Kitajcev (*MSNBC* 2008).

¹⁹ Haigui pa se dobesedno nanaša na "skupino, ki se je vrnila preko morja". Ker se v uradnem kitajskem jeziku ta besedna zveza izgovori kot 'morska želva', so tem povratnikom dali vzdevek želve, kar simbolizira povratek z morja na kopno (domov). Izraz se je najprej pojavil v časopisih in drugih medijih (Wang idr. 2006).

Viri in literatura

Agunias, D. R., 2009. Committed to the Diaspora: More Developing Countries Setting Up Diaspora Institutions. *Migration Information Source*, <http://www.migrationinformation.org/Feature/display.cfm?ID=748> (dostop 5. 12. 2009).

Appadurai, A., 1996. *Modernity at large: Cultural Dimensions of Globalization*. University of Minnesota Press, Minneapolis, London.

Barabantseva, E., 2005. Trans-nationalising Chineseness: Overseas Chinese Policies of the PRC's Central Government. *ASIEN* 96, 7–28.

Basch, L., Glick Schiller, N., Szanton Blanc, C., 1994. *Nations Unbound: Transnational projects, postcolonial predicaments and deterritorialized nation-states*. Gordon and Breach, Langhorne.

Biao, X., 2003. Emigration from China: A Sending Country Perspective. *International Migration* 41(3), 21–48.

Biao, X., 2004. Towards an emigration study: A south perspective. *Economic and Political Weekly* 39(43), 3798–3803.

Brady, A., 2009. China's Propaganda and Perception Management Efforts, Its Intelligence Activities that Target the United States, and the Resulting Impacts on US national Security. Testimony at US-China Economic and Security Review Commission, http://www.uscc.gov/hearings/2009hearings/transcripts/09_04_30_trans/09_04_30_trans.pdf (dostop 28. 12. 2009).

Callahan, W. A., 2004. National insecurities: Humiliation, Salvation, and Chinese Nationalism. *Alternatives* 29, 199–218.

Chang, C., 2000. The overseas Chinese. V Y. M. Yeung in D. K. Y. Chu (ur.) *Fujian: A Coastal Province in Transition and Transformation*. The Chinese University Press, Hong Kong, 57–83.

Chinawiev.cn, 2008. Chinese vice president: Beijing Olympics would increase China-World understanding, http://news.xinhuanet.com/english/2008-08/09/content_9092697.htm (dostop 5. 12. 2009).

144 *Chinaview.cn*, 2009. Top leaders attend congress of returned overseas Chinese, http://news.xinhuanet.com/english/2009-07/14/content_11705392.htm (dostop 15. 1. 2010).

China Embassy, 2004. Overseas Chinese key force in nations's revival, <http://www.china-embassy.org/eng/qwgz/t143663.htm> (dostop 12. 12. 2009).

China Embassy Bulgaria, 2008. Foreign Ministry Spokesperson Jiang Yu's Regular Press Conference on April 15, 2008, <http://bg.chineseembassy.org/eng/fyrth/t425858.htm> (dostop 28. 12. 2009).

China Embassy Czech Republic, 2004. 'Johannesburg Declaration' Calls on Overseas Chinese Worldwide to Promote Peaceful Reunification, <http://www.china-embassy.ch/eng/ztnr/twwt/t138794.htm> (dostop 12. 1. 2009).

China daily, 2007. Beijing Olympic Torch Relay Route unveiled, http://www.chinadaily.com.cn/sports/2007-04/26/content_861177.htm (dostop 13. 12. 2009).

China daily, 2008. Overseas Chinese eye motherland for jobs, http://www.chinadaily.com.cn/bizchina/2008-12/29/content_7349282.htm (dostop 5. 12. 2009).

Christiansen, F., 2003. *Chinatown Europe: An Exploration of Overseas Chinese identity in the 1990*. Routledge Curzon, London in New York.

Cohen, R., 1997. *Global diasporas: An introduction*. London, UCL Press.

Douw, L., 1999. The Chinese Sojourner Discourse. V L. Douw, C. Huang, M. R. Godley (ur) *Qiaoxiang ties: Interdisciplinary approaches to "cultural capitalism" in south China*. Kegan Paul International, London in New York.

Drnovšek, M., 1993. Načrti in rezultati raziskovanja slovenskega izseljenstva do leta 1941 – s posebnim poudarkom na izseljevanju v Ameriko do prve svetovne vojne. *Dve domovini* 4, 11–41.

Drnovšek, M., 1996. Slovenska izseljenska društva v zahodnoevropskih državah med obema svetovnjima vojnama. *Dve domovini* 7, 33–49.

Drnovšek M., 1998. Odnos Partije do slovenske emigracije. V D. Jančar (ur.) *Temna stran meseca: Kratka zgodovina totalitarizma v Sloveniji 1945–1990*.

Nova revija XX, 234–247.

Drnovšek, M., 1999. Church and state attitudes towards emigration in the interwar period. *Slov. stud.* 18, 61–80.

Duara, P., 2003. Nationalism and Transnationalism in the Globalisation of China. *China Report* 39(1), 1–19.

Friš, D., 2001. Ameriški Slovenci in leto 1941. V Z. Čepič (ur.) *Slovenci in leto 1941*. Inštitut za novejšo zgodovino, Ljubljana, 267–279.

Fouron, G., in Glick Schiller, N., 2001. *Georges woke up laughing*. Duke University Press, Durham.

Gamlen, A., 2008. *Why engage diasporas?* Working paper no. 63, ESCR Centre on Migration, Policy and Society, University of Oxford, <http://www.compas.ox.ac.uk/fileadmin/files/pdfs/WP0863%20A%20Gamlen.pdf> (dostop 14. 1. 2010).

Glick Schiller, N. in Fouron G., 1999. Terrains of blood and nation: Haitian transnational social fields. *Ethnic and Racial Studies*, 22, 340 – 361.

Goldring, L., 1998. The power of status in transnational social fields. V M. P. Smith in L. E. Guarnizo (ur.) *Transnationalism from below*. Transaction Publishers, New Brunswick, NJ, 165–195.

González Gutiérrez C., 1993. The Mexican diaspora in California: The limits and possibilities for the Mexican government. V A. Lowenthal in K. Burgess (ur.) *The California-Mexico connection*. Stanford University Press, Stanford, 221–238.

Gov.cn, 2009. Overseas Chinese Affairs Office of the State Council, http://www.gov.cn/english//2005-10/03/content_74290.htm (dostop 15. 8. 2009).

Guarnizo, L. E., 1998. The rise of transnational social formations: Mexican and Dominican state responses to transnational migration. *Political Power and Social Theory* 12, 45–94.

Guarnizo, L. E. in Smith, M.P., 1998. The Locations of Transnationalism. V M.P. Smith in L. E. Guarnizo (ur.) *Transnationalism from below*, Transaction Publishers, 3 – 34.

International migration outlook, 2006. International Migrant Remittances and their Role in Development, <http://www.oecd.org/dataoecd/61/46/38840502.pdf> (dostop 28. 12. 2009).

IOM - International organization for migration, 2006. *World migration 2005: Costs and Benefits of international Migration*. Academic Foundation, New Delhi.

Kejžar, B., 2007. Dvojno državljanstvo kot element integracijske politike. V M. Komac (ur.) *Priseljenci*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, 153–187.

Levitt, P., 2001. *The Transnational Villagers*. University of California Press, Berkeley, Los Angeles in London.

Levitt, P., 2003. Keeping Feet in Both Worlds: Transnational Practices and Immigrant Incorporation in the United States V C. Joppke in E. Morawska (ur.) *Toward Assimilation and Citizenship: Immigrants in Liberal Nation- States*. Palgrave Macmillan, New York, 177–194.

Levitt, P. in de la Dehesa, R., 2003. Transnational migration and the redefinition of the state: Variations and explanations. *Ethnic and Racial Studies* 26(4), 587–611.

Li, M., (1998). Transnational Links among Chinese in Europe: A Study on European-wide Chinese Voluntary Association. V G. Benton in F. Pieke (ur.) *The Chinese in Europe*. Macmillan, Basingstoke, 21–41.

Liu, H., 1998. Old linkages, new networks: The Globalization of Overseas Chinese Voluntary Associations and its Implications. *China Quarterly*, 155, 582 – 609.

Liu, H., 2005. New Migrants and the Revival of Overseas Chinese Nationalism. *Journal of Contemporary China* 14(43), 291–361.

Louie, A., 2000. Re-Territorializing Transnationalism: Chinese Americans and the Chinese Motherland. *American Ethnologist* 27(3), 645–669.

Lukšič Hacin, M., 1999. Razseljevanje ljudi iz slovenskega etničnega prostora s poudarkom na življenju Slovencev na Švedskem. *Teorija in praksa* 36, 19–41.

Mahler, S. J., 1998. Theoretical and Empirical Contributions toward a Research Agenda for Transnationalism. V M. P. Smith in L. P. Guarnizo (ur.) *Transnationalism*

From Below. Transaction Publishers, New Brunswick in New York, 64–100.

MSNBC, 2008. Chinese students pursuing U.S. education, <http://www.msnbc.msn.com/id/27756029/> (dostop 15. 12. 2009).

Nyiri, P., 1999. *New Chinese Migrants in Europe: The Case of the Chinese community in Hungary*. Ashgate, Aldershot.

Nyiri, P., 2005. The “New Migrant”: State and market Constructions of Modernity and Patriotism. V P. Nyiri in J. Breidenbach (ur.) *China inside out: Contemporary Chinese nationalism and Transnationalism*. Ceu Press, Budimpešta, 141–176.

Oulian, 2008. Ouzhou huaqiao huaren shetuan lianhehui jianjie [Kratka predstavitev Evropske zveze kitajskih izseljenskih organizacij], <http://www.theefoco.com/zslist.asp?id=10> (dostop 5. 1. 2010).

Østergaard-Nielsen, E., 2003. The Politics of Migrants' Transnational Political Practices. *International Migration Review* 37(3), 760–786.

Pan, L., 1994. *Sons of the Yellow Emperor: A history of the Chinese diaspora*. Kodasha International, New York, Tokyo, London.

Pirc, J., 2009. *Migracije iz afriških držav v Evropsko unijo*. Doktorska disertacija. Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani, Ljubljana.

Portes, A., Guarnizo, L.E. in Landolt P., 1999. The study of transnationalism: pitfalls and promise of an emergent research field. *Ethnic and Racial Studies*, 22(2), 217 – 237.

Predlogi za zapisovanje in pregibanje besed iz japonščine in kitajščine, 2009. *Azijske in afriške študije* 13(2).

Predsednik vlade Republike Slovenije, 2010. Državna uprava, http://www.kpv.gov.si/si/vlada_rs/ (dostop 1. 3. 2010).

Renmin wang, 2004. Congress of returned overseas Chinese opens in Beijing, http://english.peopledaily.com.cn/200407/20/eng20040720_150274.html (dostop 25. 10. 2009).

Slovenski pravopis, 2001. Založba ZRC, Ljubljana.

Smith, R., 1998. Reflections on migration, the state and the construction, durability, and newness of transnational life. *Soziale Welt Sonderband 12 Transnationale Migration NOMOS*, Verlagsgesellschaft, Baden-Baden.

Spence, D., 2009. Does migration policy work? A comparative study of the effects of home state migration policy on remittance flows to Latin America. V 67th Midwest Political Science Association Conference, Chicago, 2–5 April, 2009, http://www.allacademic.com//meta/p_mla_apa_research_citation/3/6/1/1/9/pages361194/p361194-1.php (dostop 5. 6. 2008).

Stalker, P. 2000. *Workers without Frontiers – The Impact of Globalization on International Migration*. ILO, Geneva in Lynne Rienner Publishers, Boulder.

Suryadinata, L., 2002. China's citizenship law and the Chinese in Southeast Asia. V M. B. Hooker (ur.) *Law and the Chinese in Southeast Asia*. Singapur, Institute of Southeast Asian Studies, 169–202.

The New York Times, 2008. Olympic Torch Goes Out, Briefly, in Paris, <http://www.nytimes.com/2008/04/08/world/europe/08torch.html> (dostop 12. 1. 2010).

The Daily Telegraph, 2008. Chinese rent-a-crowd ‘inflamed’ Olympic torch tensions, <http://www.dailytelegraph.com.au/news/nsw-act/rent-a-crowd-inflamed-torch/story-e6freuzi-1111116157886> (dostop 28. 12. 2009).

Thunø, M., 2001. Reaching out and Incorporating Chinese Overseas: The Trans-Territorial Scope of PRC by the End of 20th Century. *The China Quarterly* 168, 910–929.

Urad Vlade Republike Slovenije za Slovence v zamejstvu in po svetu, 2010. Osebna izkaznica, http://www.uszs.gov.si/si/o_uradu_vlade_rs_za_slovence_v_zamejstvu_in_po_svetu/osebna_izkaznica/ (dostop 1. 3. 2010).

Vertovec, S., 1999. Conceiving and researching transnationalism. *Ethnic and Racial Studies*, 22(2), 447 – 462.

Wang C., Wong, S., Sun, W., 2006. Haigui: A New Area in China's Policy toward the Chinese Diaspora? *Journal of Chinese Overseas* 2(2), 294–309.

Wang, C., 1980. *Chinese Communist United Front and Economic Plunder of*

Overseas Chinese. World Anti-communist League, Taipei.

Xinhuanet, 2008a. Overseas Chinese oppose disturbance of Olympic torch relay, <http://www.encyclopedia.com/doc/1P2-16243052.html> (dostop 5. 1. 2010).

Xinhuanet, 2008b. Overseas Chinese rally against biased media coverage, for Olympics, http://news.xinhuanet.com/english/2008-04/20/content_8013068.htm (dostop 5. 1. 2010).

Yang, H., 2008. Protecting the Olympic flame, http://www.upiasia.com/Politics/2008/04/24/protecting_the_olympic_flame/6385 (dostop 5. 1. 2010).

Young, N. in Shih, J., 2003. Philanthropic Links between Chinese Diaspora and People's Republic of China. Research paper commissioned by the Global Equity Initiative for a Workshop on Diaspora Philanthropy in China & India, Harvard University, http://www.asiapacificphilanthropy.org/files/APPC%20Diaspora%20Giving_China.pdf (dostop 15. 1. 2010).

Zhonggong zhongyang guowuyuan guanyu jiaqiang liyong waizi gongzuo de zhishi, 1983 [Direktiva centralnega komiteja KKP in državnega sveta o krepitvi aktivnosti za boljšo izrabo tujega kapitala], http://www.100test.com/html/329/s_329477_32.pdf (dostop 15. 5. 2009).

Zhonghua renmin gongheguo gongmin chujing rujing guanli fa, 1985 [Zakon Ljudske republike], <http://www.mps.gov.cn/n16/n1282/n3493/n3763/n4183/434818.html> (dostop 5. 1. 2010).

Zhonghua renmin gongheguo guiqiao qiaojuan quanyi baohu fa, 1990 [Zakon Ljudske republike Kitajske o zaščiti pravic in interesov izseljencev, ki so se vrnili v domovino in sorodnikov Kitajske o vstopu v državo in izstopu iz države], <http://www.gqb.gov.cn/node2/node3/node5/node9/userobject7ai1272.html> (dostop 3. 1. 2010).

Zhonghua renmin gongheguo xianfa, 1982 [Ustava Ljudske republike Kitajske], <http://www.chinalawedu.com/news/1300/12/21721/2006/4/li2091496192460021044-0.htm> (dostop 5. 1. 2010).

Zhuang, G., 1997. Dui jin 20 nian lai huaren guoji yimin huodong de sikao [Analiza aktivnosti kitajskih izseljencev v zadnjih dvajsetih letih]. *Huaqiao huaren lishi yanjiu* [Overseas Chinese History Research] 2, 1–6.

- 150** Zhuang, G., 2003. The Policies of the Chinese Government towards Overseas Chinese (1949–1966). V L. Wang in G. Wang (ur.) *The Chinese Diaspora*. Selected Essays, Volume I. Eastern Universities Press, Singapore, 18–37.

About the Contributors / O avtorjih

Jernej Zupančič

Jernej Zupančič is Associate Professor of Political Geography and the Geography of Southeast Europe at the Faculty of Arts, University of Ljubljana. During the period 1998 – 2001 he served as a director of the Institute of Geography. His topics of research are: political geography, crisis areas, ethnic issues, minorities, border spaces, international migrations and regional development. His bibliography includes more than 250 entries.

Jernej Zupančič je izredni profesor politične geografije in geografije Jugovzhodne Evrope na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani. Med letoma 1998 in 2001 je bil direktor Inštituta za geografijo. Njegova raziskovalna področja so politična geografija, krizna območja, etnično vprašanje, manjšine, mejni prostori, mednarodne migracije in regionalni razvoj. Njegovo bibliografijo sestavlja več kot 250 enot.

Nataša Beširević

Nataša Beširević, a graduate of the Faculty of Political Science in Zagreb, obtained her MA degree in Contemporary European Studies at Sussex University in England and finished her Doctoral Studies at the Faculty of Political Science in Zagreb. Currently she is finishing her PhD thesis on EU – Western Balkans relations. She is an assistant for undergraduate and graduate students of journalism and political science for the courses “Political System of the EU” and “Public Policies of the EU” at the Faculty of Political Science in Zagreb, and also a visiting lecturer at the Faculty of Philosophy in Zagreb. Currently she is also a researcher on the project “The National Ideologies in the Media of B-H, Serbia and Croatia” headed by Mediacycenter Sarajevo and Universität Freiburg. Ms Beširević also worked in the Ministry of Foreign Affairs and European Integration and as an Information and Communication consultant on the EU projects in the region.

Nataša Beširević, diplomantka zagrebske Fakultete za politične vede, je s področja sodobnih evropskih študij magistrirala na Univerzi v Sussexu v Angliji in končala doktorski študij na zagrebski Fakulteti za politične vede, trenutno pa končuje svojo doktorsko disertacijo na temo odnosov med EU in Zahodnim Balkanom. Nataša Beširević je asistentka za dodiplomske in podiplomske študente novinarstva in političnih ved pri predmetih “Politični sistem EU” in “Javne politike EU”, hkrati pa je

tudi gostujoča predavateljica na zagrebski Filozofski fakulteti. Trenutno pod vodstvom Mediacentra Sarajevo in Univerze v Freiburgu kot raziskovalka sodeluje v projektu "The National Ideologies in Media of B-H, Serbia and Croatia". Zaposlena je bila tudi na hrvaškem Ministrstvu za zunanje zadeve in evropske integracije, poleg tega pa je kot svetovalka za informiranje in komunikacijo sodelovala pri različnih evropskih regionalnih projektih.

Mitja Žagar

Mitja Žagar is Research Counsellor at the Institute for Ethnic Studies and Full Professor at both the University of Ljubljana (Faculty of Social Sciences, Faculty of Law), and the University of Primorska, Koper, as well as guest lecturer at universities in Italy, Bosnia-Herzegovina and other countries. In the past twenty years his research, writing and lecturing have been focused on comparative constitutional law, comparative politics and government, transformation and transition, democratic reforms, democratization, institution building and governance, federalism, human rights, ethnic relations and diversity management (including the prevention, management and resolution of crises and conflicts), particularly in Eastern and South Eastern Europe.

Mitja Žagar je znanstveni svetnik na Inštitutu za narodnostna vprašanja v Ljubljani in redni profesor na Univerzi v Ljubljani (Fakulteta za družbene vede, Pravna fakulteta) in Primorski univerzi v Kopru. Kot gostujoči predavatelj predava na univerzah v Italiji, Bosni in Hercegovini in drugih državah. Področja, ki jih je v zadnjih dveh desetletjih raziskoval in poučeval, so primerjalno ustavno pravo, primerjalni politični sistemi, demokratične reforme in procesi demokratizacije, vzpostavljanje institucij in upravljanja, federalizma, človekovih pravic, (med)etničnih odnosov in upravljanja z različnostjo (vključno s preprečevanjem, z upravljanjem in razreševanjem konfliktov), predvsem na območju Vzhodne in Jugovzhodne Evrope.

Anja Moric

Anja Moric was born in August 1982 in Ljubljana. In 2007, she graduated in Political Science at the Faculty of Social Sciences, Ljubljana. The topic of her undergraduate thesis was Maintaining the Identity of the Gottscheers. In the same year, she enrolled in the PhD programme at the same faculty, where she is currently working on her PhD thesis under the mentorship of Miran Komac, PhD. As an independent research associate, she is also preparing an exhaustive

154 study on Maintaining the Gottscheer Identity.

Anja Moric je rojena avgusta 1982 v Ljubljani. Leta 2007 je diplomirala na Fakulteti za družbene vede v Ljubljani, smer politologija, na temo ohranjanja identitete kočevskih Nemcev. Istega leta se je na omenjeni fakulteti vpisala na podiplomski študij, kjer trenutno pod mentorstvom izr. prof. dr. Mirana Komaca pripravlja doktorat. Poleg tega kot samostojna raziskovalka pripravlja poglobljeno študijo ohranjanja identitete Kočevarjev.

Martina Bofulin

Martina Bofulin, BA (Geography and Sinology), a junior researcher at the Institute for Ethnic Studies, focuses in her research on China-Europe migration, China's overseas Chinese policy, the integration of migrants in health services and education, and transformations of the transnational family.

Martina Bofulin, geografinja in sinologinja, je kot mlada raziskovalka zaposlena na Inštitutu za narodnostna vprašanja, kjer se ukvarja s preučevanjem migracijskih tokov med LR Kitajsko in Evropo, kitajske migracijske politike, integracije migrantov na področju zdravstva in šolstva ter sprememb institucije družine v procesu migracij.

Guidelines for contributors

General

The editorial board of **Treatises and Documents**, **The Journal of Ethnic Studies** welcomes the submission of scholarly articles in the field of ethnic and minority studies, especially on racial and ethnic relations, ethnic identity, nationalism, xenophobia, the protection of (ethnic, national, linguistic, religious, and other) minorities, migration, multiculturalism and related subjects. The journal is particularly interested in discussions regarding ethnic and minority issues in the so-called Alpine-Adriatic-Pannonian area and all comparative studies, which include – only partially or as a whole - this geographic area. This area comprises the Alpine arc, the hinterland of the eastern Adriatic and Pannonian Basin. More technically, this area includes the following countries: Albania, Austria, Bosnia and Herzegovina, Croatia, Czech Republic, Italy, Germany (especially the southern part), Hungary, Kosovo, Montenegro, Romania, Serbia, Slovakia and Slovenia. Also Macedonia and Bulgaria may be interesting cases.

Three issues of the journal are published every year, usually in April, September and December.

Articles that are submitted must be original, unpublished material and should not be simultaneously under consideration - either in whole or in part - for publication elsewhere.

The journal encourages the submission of articles in English, since this enables authors to present their ideas and work to a broader public. However, articles in other languages – with a special emphasis on the Slovenian language – are also welcome. The abstracts of the articles are always published in the language of the article and in English.

Authors who do not have native or equivalent proficiency in English must prior to submission have the article read by someone with this proficiency. This step ensures that the academic content of your paper is fully understood by journal editors and reviewers. Articles which do not meet these requirements will most likely not be considered for publication.

Manuscripts should be submitted in electronic form and must include:

- ♦ the submitted article, with the title in the language of the article and in English;

- 156
- ♦ an abstract of the article in the language of the article and in English; this should include a brief presentation of the issues discussed, the methodology used, the main findings and the conclusions;
 - ♦ 3 – 7 key words the language of the article and in English.

The length of the title, the abstract and the key words in one language should not exceed 1,400 characters (including spaces). More detailed information about the form of submitted manuscripts is presented in the prescribed template, available at the journal's website (<http://www.inv.si>).

In a separate document please submit: the title of the article, the author(s) name and a brief biographical note on each author with full contact information (for publication in the journal). Please refer to the template (at the journal's website) for further detailed information.

All submitted manuscripts are subjected to peer-review procedure by at least two reviewers. The review procedure is double blind. Authors may be asked to revise their articles bearing in mind suggestions made by the editors or reviewers. The final decision on publication rests with the editorial board.

Manuscripts should be sent by e-mail, in Word (.doc), to Sara Brezigar, editor-in-chief: editortd@guest.arnes.si.

Format and Style

The preferred **length for articles** is between 30,000 and 45,000 characters, including spaces (between approx. 4,500 and 6,500 words). Longer articles may be accepted at the discretion of the editorial board. A limited number of endnotes are permitted, if they are used for explanatory purposes only. They should be indicated serially within the article.

Authors should take into careful consideration also the **style and format requirements** of the journal, which are presented in the template (available at <http://www.inv.si>) in more detail. Particular attention should be paid to the formatting of references, single spacing throughout and the inclusion of keywords and abstracts. Articles that do not meet these requirements will be returned for modification before being read and reviewed.

Referencing Style

157

The **Harvard author-date system** of referencing must be used for bibliographical references in the text and in the alphabetical list of references at the end of the article. Authors should ensure that all and only those references cited in the text appear in the list of references. General bibliographies should not be provided. Authors must also follow the requirements regarding referencing style and format as presented in the table of examples, available at the journal's website (<http://www.inv.si>).

Ethnicity, the book series on ethnicity and nationalism, published by the Institute for Ethnic Studies (IES), presents Ethnicity No. 6:

Jim Pugel and Other Slovenian Pioneers of Pueblo, Colorado

Authors: Matjaž Klemenčič and Karl Pugelj

Published by: Inštitut za narodnostna vprašanja / Institute for Ethnic Studies, 2009, 141 pp.

Matjaž Klemenčič – Karl Pugelj

**Jim Pugel
and Other Slovenian Pioneers
of Pueblo, Colorado**

From the content:

- ♦ The Original Slovenian Settlement in Pueblo
- ♦ Life, Work and Death in Pueblo, 1890-1914: Many Ethnic Businesses Grow and Immigrants Are Still Coming
- ♦ Who are the Bojons?
- ♦ The United States in the World War II and Its Effect upon the Slovenian People of Pueblo

Ordering information:

Inštitut za narodnostna vprašanja / Institute for Ethnic Studies, Erjavčeva 26, 1000 Ljubljana, Slovenia.

Contact person:

Janez Stergar,
janez.stergar@guest.arnes.si

Price: 10 €, 15 USD

"This book presents the life of the Slovene immigrant Jim (Ignac) Pugel, who in 1904 immigrated to Pueblo, Colorado, from the village Japljevo near Struge. At the same time it presents also a survey of the history of the Slovenian immigrant community in Pueblo as well as the life stories of selected important members of the Slovenian immigrant community in Pueblo and some 'ordinary' people who are connected with the Pugel family." (From the review of Prof. Dr. Oto Luthar)

Social Inclusion of Roma: Stories from Finland, Slovakia, Slovenia and Portugal

Edited by: Miran Komac and Romeo Varga

Published by: Inštitut za narodnostna vprašanja / Institute for Ethnic Studies, Regionalna razvojna agencija Mura / Regional Development Agency Mura, 2007, 214 pp.

The publication was co-financed by the European Union and the Ministry of Labour, Family and Social Affairs, Slovenia

Ordering information:

The publication can be obtained free of charge from Regionalna razvojna agencija Mura / Regional Development Agency Mura, Lendavska 5a, 9000 Murska Sobota, Slovenia

Contact person:

Romeo Varga,
romeo.varga@rra-mura.si.

From the content:

- ♦ *Taina Cederström:* Creativity and Security – Teaching Roma Students at Helsinki Diakonia College Teaching Philosophy
- ♦ *Katarína Luptáková:* Intercultural Education – Its Place in the School Reality and in Preparation of the Teacher's Assistants
- ♦ *Štefan Porubský:* Outline on Solutions of Creating the Model of Compensatory Education
- ♦ *Romana Bešter and Mojca Medvešek:* Education of Roma children in Slovenia: Evaluation of the education policy defined in National Action Plan on Social Inclusion (2004-2006)
- ♦ *Miran Komac:* Education for the Efficient Political Participation of the Roma Community in Slovenia
- ♦ *Alexandra Castro:* Roma and Housing: A Contribution Towards a Portuguese Strategy of Social Inclusion

td